

2 0 0 4 / 3

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2004/3, jaargang 9

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen^{2 0 0 4 / 3}

Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Bert Boeckx, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (MIAT), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (KU-Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Geert Bonne, Rita Calcoen, Lieve Cosijns, Greet De Neef, Koen De Scheemaeker, Pieter François, Hans Mortelmans, Frans Pans, Hannelore Vandebroek, Geert Van Goethem, Willie Verhoyen

Secretariaatswerk: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Luc Beirnaert, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 38 euro

Los nummer: 6 euro

Themanummer: 9 euro

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: vredesaffiche met een tekening van Picasso

Editio

Oorlog en vrede. *Paule Verbruggen* p. 5

Bijdragen

Black & White. De demoralisering van de Duitse soldaat. Het project Porcupine-Mandrill.

Geert Van Goethem p. 7

Compromissen tussen strategie en ideologie.

De Premie voor de Moeder aan de Haard als onderdeel van de gezinspolitiek, 1949-1957.

Hannelore Vandebroek p. 29

Syndicaal onderwijs en de oprichting van een 'vrije' vakbondscentrale in Ecuador.

Magaly Rodríguez p. 49

Bronnen

Het archief van Romain Deconinck (1915-1994).

Sofie Vrielynck p. 69

Restauratie

Conservatie van een vaandel: Socialistische

Harmonie Vooruit 1886. *Annie Geysens* p. 75

De restauratie van de sluikbladen. *Kris Desij* p. 79

Beeld

Pans! Fototentoonstelling Frans Pans.

Hendrik Ollivier p. 83

Witte duif... witte raaf?

Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry p. 86

Kroniek

20 jaar ADVN. *Koen De Scheemaeker* p. 97

Sporen van een rood verleden: te voet door

Gent met Amsab-ISG. *Hans Mortelmans* p. 103

Een terugblik op de werking van Amsab-ISG in

2003 naar aanleiding van het activiteitenverslag.

Wouter Steenhaut p. 105

Publicatie

RIK HEMMERYCK, LUDWINE SOUBRY,

Jo Boute. Een leven in dienst van de vrouw.

Paule Verbruggen p. 111

Résidence Palace L'Etoile.

GIROLAMO SANTOCONO, Rue des Italiens.

Ludwine Soubry p. 114

Recensie

De paus van het anarchisme.

L. PATSOURAS, The Anarchism of Jean Grave.

Willie Verhoyen p. 117

'Kleinburgerlijk en bespottelijk' of 'gouden verleden en nostalgie'? Het meervoudig parcours van het begrip 'Victoriaans'.

JOHN GARDINER, The Victorians. An Age in Retrospect.

Pieter François p. 123

OORLOG EN VREDE...

60 jaar bevrijding. Niet gedacht dat het nog zo vers in het geheugen lag, verbaasd ook om zoveel boeken op de markt, artikels in de media, films op televisie.

Het heeft natuurlijk te maken met commercie, de oorlog blijft goed in de markt liggen. Maar er is meer. Het is de laatste 'grote' oorlog die wij hebben meegemaakt, de laatste oorlog ook waar 'goed en kwaad' zo duidelijk afgebakend

was. Geen twijfel wie de vijand was - althans voor de overwinnaars. Er werd gevochten tegen het nazisme, tegen de terreur van rechts. Een direct referentiepunt dus naar de zwarte dreiging van vandaag. Hoewel we ons de vraag kunnen stellen of het 'rechts' van toen te vergelijken is met het 'rechts' van nu. Of de context niet totaal anders is.

Verbaasd ook over hoe gevoelig nog alles ligt, niet alleen de collaboratie, maar ook het verzet. In die zin is het project Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog voor Amsab-ISG een totaal nieuwe ervaring. Het project groeide uit een samenwerkingsverband tussen de Stadsbibliotheek Antwerpen en Amsab-ISG-Centrum Antwerpen rond microfilms, dat al een tijdje loopt. Vanuit de zorg om de conservering van de eigen collecties sluikpers - de geheime blaadjes en kranten die tijdens de oorlog

circuleerden - groeiden een tentoonstelling en een publicatie, waarin ook het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) en de Universiteit Gent participeerden. Wat daarbij vooral opvalt, en dit in contrast met de talrijke analyses over de collaboratie, is hoe weinig nog geschreven is over het verzet, zijn werkelijke rol en de perceptie ervan. En dat eigenlijk niet zwart op wit kan worden gezegd wat nu de impact was van dat verzet. Een hiaat in de geschiedschrijving waaraan gewerkt wordt: in het SOMA loopt een onderzoeksproject hier rond met twee jonge onderzoekers, Jan Laplasse en Karolien Steen. We horen er zeker nog van.

Ook in Brood & Rozen maken we ruimte voor de Tweede Wereldoorlog. Niet dat oorlog, verzet en collaboratie tot het werkterrein van Amsab-ISG behoren. Maar er zijn raakpunten. Zoals de rol van links in het verzet. Geert Van Goethem schreef een bijdrage over de 'papieren' oorlog van de geallieerden in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, hoe ze daarmee probeerden de gewone Duitse soldaat te demoraliseren, en welke de rol daarin was van de ondergrondse socialistische beweging.

Naar aanleiding van zestig jaar bevrijding organiseerde Amsab-ISG in de Stadsbibliotheek van Gent ook een affichetentoonstelling met de vredesduif als centraal symbool. U vindt binnenin een selectie hiervan. Affiches van overal, over verschillende decennia heen. Affiches als noodkreet, als oproep, als memento. Dat oorlog eigen is aan de mensheid, dat vrede relatief is, en dat we die dus moeten koesteren, hier in het Westen. En fundamenteel gelukkig zijn hierom. Zonder moraliserend vingertje dan wel...

Paule Verbruggen

Prent uit een pamflet met de cynische oproep "Help de Duitse soldaat" waarin de uitzichtloze toestand van het Duitse leger in het Oosten nog eens wordt benadrukt

Black & White
De demoralisering van de Duitse soldaat.
Het project Porcupine-Mandrill

Geert Van Goethem, Amsab-ISG

Deze bijdrage gaat over een heel bijzonder onderdeel van de papieren oorlog waarmee de geallieerden tijdens de Tweede Wereldoorlog via het verzet hebben geprobeerd om de gewone Duitse soldaat te demoraliseren. Het verhaal werpt ook een licht op de manier waarop de ondergrondse socialistische beweging in België werd ingeschakeld in de oorlogsdoeleinden van de geallieerden en op de interconnectie van de verschillende uitingen van verzet.

Rumour and war go together

Oorlog in zijn meest simpele vorm is een gewapende strijd tussen legers van landen. De hedendaagse oorlog is echter een totale oorlog waarbij de burgerbevolking niet alleen doel is, maar vaak ook participant. De medewerking van de werkende bevolking in de productieslag is van uitzonderlijk belang en hoe reageren mensen die een zekere overwinning zien omslaan in een catastrofale nederlaag? Pers, vakbonden, politieke partijen en civiele organisaties allerhande hebben een directe toegang tot de bevolking en zijn daarom aantrekkelijke partners voor wie de algemene publieke opinie of bepaalde doelgroepen wil aanspreken en beïnvloeden.

Tijdens de eerste maanden van de Tweede Wereldoorlog leek een Duitse overwinning een quasi zekerheid en het zou slechts een kwestie van tijd zijn voor het laatste militaire bolwerk in het Westen, Groot-Brittannië, zou vallen. Londen werd het toevluchtsoord van gevluchte regimes met de verspreide resten van regeringen, ministeries en delen van het middenveld. In deze uitzonderlijke omstandigheden groeiden het aanzien en belang van gespecialiseerde veiligheids- en inlichtingendiensten. Het valt buiten het kader van dit artikel om al deze agentschappen te behandelen en we beperken ons daarom tot deze die van belang zijn voor dit verhaal. Het is evenwel belangrijk erop te wijzen dat de vele geheime diensten die in Londen actief waren haast permanent met elkaar in conflict lagen. Niet alleen waren er conflicten tussen de diensten van de verschillende landen, maar ook en minstens evenveel tussen de concurrerende diensten van hetzelfde land en niet zelden tussen de verschillende afdelingen van dezelfde dienst.

De Belgische Staatsveiligheid, door iedereen de Sûreté genoemd, was in dit kader een relatief kleine maar geen onbelangrijke speler. De dienst stond onder directe controle van de regering-Pierlot en diende de politieke doelstellingen van die regering, namelijk ervoor zorgen dat het land na de bevrijding niet in chaos verviel en dat het regime niet omvergeworpen werd. Controle en centralisatie waren daarom de permanente aandachtspunten, en die stonden haaks op de methoden van de nieuwe Britse geheime dienst, de Special Operations Executive (SOE), die in juli 1940 was opgericht in uitvoering van Churchills richtlijn "*to set Europe ablaze*". Sabotage en decentralisatie waren de kernwoorden van de SOE, waar het onmiddellijke militaire objectief primeerde. Naast de SOE, en er gedeeltelijk ook uit gegroeid, was er de Britse politieke inlichtingendienst, de Political Warfare Executive (PWE), die zuiver politiek gerichte acties ondernam. De samenwerking tussen deze drie diensten, Staatsveiligheid, SOE en PWE resulteerde in het najaar van 1943 in enkele heel bijzondere acties in bezet België, waarvan we er hier één onder de loep willen nemen, het project Porcupine-Mandrill.

Anglophile & Belgian

De SOE had een heel bijzondere belangstelling voor België en had zelfs een Belgische afdeling, de zogenaamde T, opgericht op 19 december 1940. Deze sectie werd geleid door Britten die een zeer goede terreinkennis hadden. Het eerste diensthoofd van T, Eric Dadson, was jarenlang in Antwerpen directeur geweest van de Continental Gas Company. Hij werd opgevolgd door Claude Knight, die op zijn beurt in augustus 1943 werd opgevolgd door Hardy Amies. De tijdelijkheid van medewerkers, structuren en projecten was voor de SOE een organisatorisch uitgangspunt en T was hier geen uitzondering op.

T had de eerste maanden de bijzonder delicate opdracht om betrouwbare medewerkers te rekruteren en hiervoor werd onder meer een beroep gedaan op aanspreekbare personen uit de Belgische socialistische gemeenschap in Londen. De namen van die mogelijke contactpersonen werden geleverd door mensen die al voor de oorlog nauw met sommige SOE-medewerkers samenwerkten en op wiens betrouwbaarheid men kon rekenen. Dit was de standaardprocedure waarmee de SOE, ook in eigen land, mensen rekruteerde. In dit verband is het niet onbelangrijk om aan te stippen dat de SOE een behoorlijk 'Labour'-gehalte had. De overige Britse geheime diensten waren traditioneel bastions van de conservatieven, maar de SOE was een project van Labour-politicus Hugh Dalton en zocht systematisch samenwerking met socialistische organisaties en personen.⁽¹⁾

De Blitzkrieg van juni 1940 had niet alleen regeringen en legers verrast, maar ook hun inlichtingendiensten. De Britse geheime diensten werden op slag blind en moesten op zoek naar nieuwe contacten op het continent. Toen de SOE, na de moeilijke eerste oorlogsmaanden, de mogelijkheden onderzocht voor acties in bezet België, werd vooraf een grondige politieke analyse gemaakt. Het was voor de Britten vrij makkelijk om vast te stellen wie er niet te vertrouwen waren. Dat waren in eerste instantie Hendrik de Man en zijn volgelingen, de Vlaams-nationalisten van Declercq, de Rexisten van Degrelle, de grootindustriëlen en de wereld van de hoge financiën: "*This group thinks of nothing but their pocket books*." Het besluit van de SOE was opmerkelijk: "*For active and effective collaboration with us the most promising point is certainly the big Trade Unions*."⁽²⁾

Het was daarom van het uiterste belang zo goed mogelijk geïnformeerd te zijn over de politieke positie van de in België gebleven kaderleden van de vakbeweging en te weten welke belangrijke vakbondsleiders Hendrik de Man volgden. Deze informatie werd geleverd door John Price, een voormalig medewerker van de Socialistische Arbeiders Internationale (SAI) en vertrouwensman van Labour-politicus en vakbondsleider Ernest Bevin. Price trad bij het begin van de oorlog in dienst van de SOE en ging als agent 3365 aan de slag in de Advisory Section. Hij zou verschillende belangrijke geheime missies vervullen en onder meer de SOE in contact brengen met leidinggevende figuren van de voormalige Belgische arbeidersbeweging, die erin geslaagd waren naar Londen te ontkomen. Een van hen was Arthur Wauters, en hij was "*more than anxious to work with us in every way*".⁽³⁾ Omdat de SOE niet wilde dat Wauters om financiële redenen andere opdrachten zou moeten aanvaarden, werd hij op de loonlijst gezet.⁽⁴⁾ Wauters wou de SOE helpen "*to start a revolutionary movement in Belgium*", iets wat uiteraard volgens hem niet de steun zou krijgen van de Belgische regering en "*which should be kept secret from them*". Uiteindelijk leidden deze grootse plannen tot weinig concrete resultaten, maar door Wauters te engageren startte de SOE een permanente samenwerking met Belgische socialistische verantwoordelijken, die al snel zou worden uitgebreid met onder meer Omer Becu van de International Transportworkers' Federation en Jef Rens van het Belgisch Vakverbond. Op die manier kwamen de Britten achter een hele

reeks namen en adressen van betrouwbare socialisten die op dat moment nog in België verbleven, onder wie Louis Major, Ward Coens, Hubert Lapaille, Edward Anseele jr., Ernest Piot en Joseph Bondas.

De contacten met het socialistisch verzet werden door de SOE zelf gelegd en liepen los van eender welke andere geheime dienst, ook van de Belgische. Dit was ten dele het gevolg van het wantrouwen dat de SOE-top en Wauters deelden tegenover zowel de Belgische Staatsveiligheid als de regering-Pierlot, die door de SOE werd omschreven als een "*infernal body*". De operaties die met de steun van Wauters in bezet gebied werden opgezet mislukten aanvankelijk en zowel Wauters als de SOE wezen daarvoor de Staatsveiligheid met de vinger. Het ging zelfs zover dat Wauters weigerde nog namen van mogelijke agenten aan de SOE door te geven "*if their names were divulged to the Sûreté*".⁽⁵⁾

Het onafhankelijk optreden van de SOE in bezet België en de schijnbare onwil om contacten te delen en informatie door te spelen over geplande acties, leidden al snel tot een gespannen relatie met de Belgische Staatsveiligheid. In 1942 kwam het tot een zware crisis⁽⁶⁾ waarbij de SOE er de Staatsveiligheid zelfs van verdacht zijn agenten te verraden. De lijst van gearresteerde SOE-agenten tussen april 1941 en oktober 1942 is in ieder geval indrukwekkend.⁽⁷⁾

Wauters was voor de SOE ook in Londen zeer nuttig. Het was onder zijn invloed dat een groep Belgische socialisten in Londen, verenigd in de kring Emile Vandervelde en door de SOE "*zoetsappige salonsocialisten*"⁽⁸⁾ genoemd, in juli 1942 een document ondertekende dat de ondergrondse vakbeweging aanspoorde tot meer actie. Dit document vond zijn weg naar bezet gebied en belandde bij Joseph Bondas. Toen Bondas in het najaar van 1942 wist te ontkomen naar Londen, werd hij onmiddellijk door de SOE geëngageerd⁽⁹⁾ die hem uit de "*clutches*" van de "*Belgiques*" wilde houden. Bondas maakte een uitgebreid rapport over de situatie van de ondergrondse vakbeweging in België, dat de SOE een schat aan informatie opleverde en ook een hele reeks nieuwe contactmogelijkheden. Tegelijk beweerde Bondas dat de ondergrondse vakbeweging ontgoocheld was en zich aan haar lot overgelaten voelde⁽¹⁰⁾, er was met name grote nood aan middelen en papier voor de clandestiene pers. De klacht was koren op de molen van de top van de SOE die zich gesterkt voelde in de overtuiging dat "*we can get more out of the Belgian workers than out of any of those Army officers or politicians*".⁽¹¹⁾ De conclusie van T was dan ook: "*We should support the Labour movement to the extreme*".⁽¹²⁾

Op 4 februari 1943 werd een geheime coördinatievergadering met betrekking tot het Belgisch socialistisch verzet gehouden waaraan zowel Claude Knight voor de SOE, Ides Floor voor de Belgische Staatsveiligheid en Arthur Wauters voor het socialistische verzet deelnamen. Doel van deze bijeenkomst was "*(to) harness the Belgian Socialist Resistance Groups to the Allied Cause*".⁽¹³⁾ Nadat de incidenten uit het verleden waren besproken en uitgeklaard en Floor aanvaardde dat de Belgische socialisten bij voorkeur via de SOE werkten - op voorwaarde dat de Belgische regering op de hoogte zou

zijn van de activiteiten - was het terrein geëffend en het kader voor een operationele samenwerking voor alle partners duidelijk.⁽¹⁴⁾ De SOE zou zich nadien ook strikt aan deze afspraken houden.

Parallel met het keren van de oorlogskansen, verbeterde dus ook de relatie tussen de SOE en de Belgische autoriteiten in Londen. SOE en Staatsveiligheid kwamen tot een *modus vivendi*, Floor werd aangesteld als de verbindingsofficier tussen de Staatsveiligheid en SOE, terwijl Georges Aronstein de verbindingsman voor PWE werd. Hoewel de verhouding nooit hartelijk zou worden was er vanaf dat moment op zijn minst een uitwisseling van informatie. Ook de komst van Ganshof van der Meersch, die door de Britten sterk werd gewaardeerd, was een essentieel element, hetgeen SOE-hoofd Gubbins in oktober 1945 deed concluderen dat: "*without General Ganshof and Major Floor nothing of any significance would have been achieved in Belgium*".⁽¹⁵⁾

Jungle Book

In de loop van de lente van 1943 waren de voorwaarden vervuld voor een meer constructieve verhouding tussen de verschillende geheime diensten. Op basis van complementaire doelstellingen werd gezocht naar ad-hocsamenwerking, die gestalte kreeg in zogenaamde projecten of missies. Naast pure sabotage ging het in bepaalde gevallen ook om 'political warfare', waarbij de Britse diensten SOE en PWE samenwerkten met de Belgische Staatsveiligheid. De doelstellingen van deze missies werden door de verschillende diensten samen bepaald, maar de uiteindelijke controle over de agenten, de missies én de communicatie met het veld, bleven in handen van de SOE, die hiermee de touwtjes in handen hield.

Elk van deze missies werd geleid door een of meerdere agenten of 'organizers', die een heel specifieke opdracht kregen toegewezen. De agenten werden intensief opgeleid en voorzien van een identiteit met een volledig fictief levensverhaal, papieren, contacten en paswoorden, een 'safe house' en geld. De meeste van deze projecten waren van zeer tijdelijke aard en in principe bleven de agenten niet langer dan enkele maanden te velde, waarna ze via een ontsnappingsroute het bezet gebied verlieten. Communicatie met Londen was van essentieel belang en daarom werd elke agent in principe vergezeld door een radiotechnicus, die een W/T-station (een draadloze radiozender) bediende en zich, los van de organizer, ergens moest vestigen. Deze technicus had ook de sleutel tot de code. Daarnaast werd veelvuldig gebruik gemaakt van postduiven.

De SOE hanteerde ook een specifiek naamsysteem. Elk project kreeg een eigen unieke naam, die meteen ook de codenaam was van de agent. Deze namen werden soms gekozen uit het dierenrijk (Labrador, Gibbon) of refereerden aan het oeuvre van Shakespeare (Othello, Lear) of stamden uit de klassieke wereld (Gratiano, Claudius).

Wanneer de agent wisselde, liep de naam van het project door, maar met een toevoegsel, II, III ... Daarnaast had elke agent een eigen veldnaam die werd gebruikt bij alle correspondentie en bij de contacten in het veld. Ten slotte had elke agent een alias, een volledig valse identiteit met alle nodige documenten.

In het voorjaar van 1943 nam de activiteit van de SOE in bezet gebied sterk toe en leken de voorwaarden voor het werken in België te verbeteren. Nadat een aantal missies succesvol werden afgerond, groeide bij de SOE het vertrouwen en raakte men ervan overtuigd dat het mogelijk was om in België acties op te zetten waarvan de Staatsveiligheid vooraf tot in de details op de hoogte werd gebracht.⁽¹⁶⁾ De meeste van deze acties hadden een militair karakter, maar geleidelijk kwamen er ook meer politiek geïnspireerde missies, waarvan de doelstellingen door meerdere diensten samen werden bepaald. De financiering van het Belgisch verzet is een typisch voorbeeld van een dergelijke samenwerking, waarin elke partner wel zijn eigen belang zag. De Belgische regering wou contacten en informatie en zorgde voor de middelen, de SOE was even nieuwsgierig naar deze informatie, stelde zijn kanalen ter beschikking en wou uiteraard het socialistisch verzet inschakelen in zijn operaties. De samenwerking tussen SOE en Staatsveiligheid voor de financiering van het clandestien socialistisch verzet verliep succesvol. Er werden belangrijke sommen geld bezet België binnengesmokkeld, waarmee de vakbonden onder meer moesten voorzien in het onderhoud van degenen die tewerkstelling in Duitsland trachtten te ontlopen. Het geld diende ook voor het aanmoedigen van industriële sabotage en voor de clandestiene pers.

Na de succesvolle beëindiging van deze opdracht kwam de samenwerking op kruissnelheid en zien we vanaf april 1943 een opeenvolging van gemeenschappelijke projecten, met telkens een mix van militaire en politieke objectieven.

'Porn' to be free

In een oorlog is het de bedoeling de vijand te kwetsen en dat kan zowel met militaire als met politieke middelen. De geallieerden hadden onder leiding van de Britten voor de papieren oorlogsvoering een gespecialiseerde dienst geïnstalleerd, die zeer nauwgezet en met kennis van zaken de juiste psychologische snaar trachtte te raken. Dit was het Political Intelligence Department (PID) van de Political Warfare Executive (PWE). Het PID maakte in zijn propagandavoering een onderscheid tussen 'black' en 'white' propaganda. Witte propaganda was deze waarvan de herkomst duidelijk was - in dit geval de geallieerden - en die de officiële visie op het oorlogsverloop weergaf. Ze voorzag de bevolking van informatie over de militaire en politieke ontwikkelingen en werd vooral gevoerd via de BBC-radio. De Britten dropten ook vrij massaal drukwerk via de lucht. De RAF beschouwde dit als training voor haar piloten en precies om die reden werd er weinig drukwerk over België gedropt, want de vliegroutes naar Duitsland liepen

niet over ons land. Van zwarte propaganda werd de herkomst gemaskeerd. Echt zwart was die propaganda die ogenschijnlijk Duits van oorsprong was, maar in werkelijkheid Brits. Maar ook propaganda die de indruk wekte spontaan te zijn ontstaan vanuit de lokale bevolking, zonder Britse inspiratie of band, was voor de PWE zwart. Ook hier werd soms gebruik gemaakt van radiozenders, maar meestal ging het om drukwerk dat werd verspreid via agenten en het illegale circuit.

Hoewel de PWE een strikt onderscheid hanteerde tussen black en white verliep de papieren oorlog wel op een gecoördineerde manier en waren beide vormen van propaganda functioneel voor de implementatie van de strategische doelstellingen van het plan voor politieke oorlogsvoering dat de PWE in 1942 had ontworpen. Dit plan bevatte vier centrale doelstellingen, waaronder de ondermijning van de moraal van de Duitse troepen. Het is precies dit onderdeel van het plan dat bij uitstek geschikt was voor de zwarte propaganda. Het was de intentie van de Britten *"to cause anxiety among the Forces about conditions at home and alarm those at home about conditions at the front."*⁽¹⁷⁾ De middelen die hiervoor werden ingezet waren hoofdzakelijk het op gang brengen van geruchtenstromen en het distribueren van drukwerk. Inhoudelijk lag het accent op het creëren van ongerustheid bij de soldaten over de situatie thuis en meer specifiek over het lot van hun *"women-folk"*. Daarom werd in de propaganda gefocust op de bombardementen van de Duitse steden, de gevaarlijke situatie in de fabrieken, het uitbreken van ziektes en epidemieën, de mogelijke verwaarlozing van de kinderen en de gevaren die verbonden waren aan de tewerkstelling van vreemde arbeidskrachten in Duitsland, niet in het minst voor *"sexual infidelity"*. Daarnaast werd ook twijfel gezaaid over de bekwaamheid en de (mentale) gezondheid van Hitler en werd er alles aan gedaan om de soldaten ervan te overtuigen dat Duitsland de oorlog zou verliezen. De Duitse soldaten kregen op een verdoken manier tips voor desertie, overgave, sabotage en het simuleren van ziektes.

Het was de opdracht van de afdeling die de zwarte propaganda ontwierp, om al deze elementen om te zetten in *"picturesque news rumours"*. Volgens de Britten was dit drukwerk, dat de vorm kon aannemen van postkaarten, pamfletten, posters en stickers, een uniek medium, omdat het de enige manier was om de thema's van de politieke oorlogsvoering te visualiseren. De verantwoordelijke hiervoor in het PID was Ellic Howe, een grafisch ontwerper en meester in het vervalsen van Duitse documenten. Zijn productie was fenomenaal en omvatte zowel rantsoenbonnen, briefpapier van grote Duitse fabrieken, officiële documenten, als cartoons van Hitler en pornografische prenten. Het gebruik van porno was evenwel omstreden binnen de PWE en vooral de administratieve top van de dienst was erdoor gegeneerd. Het PID was er echter grote voorstander van en wees op een bijkomende waarde van de *"dirty pictures"* omdat ze door de soldaten niet éénmaal maar dikwijls werden bekeken en vaak zelfs bewaard.⁽¹⁸⁾ Het materiaal dat door Howe voor het PID werd geproduceerd vond zijn weg naar de meeste bezette landen. Het werd verdeeld in Noorwegen, Polen, Duitsland, Frankrijk

Henri Filot, alias Mandrill. Hij verongelukte in de nacht van 2 op 3 juni 1944, toen het vliegtuig dat hem moest droppen voor een nieuwe missie, werd neergeschoten

en België, waar in het voorjaar van 1943 twee agenten speciaal voor de distributie van zwarte propaganda werden gedropt.

Porcupine-Mandrill

Voor de uitvoering van deze demoralisatiemissie waren twee organizers verantwoordelijk, die een projectnaam toegewezen kregen volgens de traditie van de SOE. De eerste kreeg de prozaïsche naam Porcupine (stekelvarken) en de tweede de meer mysterieuze naam Mandrill (een mandril is een bosduivel, een apensoort verwant aan de baviaan). Jean Coyette⁽¹⁹⁾ was Porcupine en Henri Filot⁽²⁰⁾ was Mandrill, beiden waren Franstalige Belgen, die als vluchteling in Engeland verbleven en een intensieve training bij de SOE hadden doorlopen. Coyette was een bekend socialistisch militant die door de leiding van de Belgische Staatsveiligheid aanvankelijk werd gewantrouwd. Men aarzelde om hem een missie met politiek karakter toe te vertrouwen "*en raison d'un certain manque de modération dans l'expression de ses opinions*".⁽²¹⁾ Uiteindelijk werd hij toegelaten tot de opleiding die in totaal 38 dagen zou duren.

Porcupine, die op het terrein de naam Cordier droeg, was de leider van het project. Zijn opdracht was "*to demoralize the German Army of occupation by every possible means*". Mandrill (Filot) kreeg de opdracht om Cordier hierbij te ondersteunen door het inrichten van zogenaamde ontvangstcomités, die in staat moesten zijn om het gedropte drukwerk te ontvangen en het nadien aan de distributeurs te bezorgen. Daarnaast waren er een aantal nevenopdrachten, zoals de distributie van geld en kleding aan Duitse soldaten die wilden deserteren, de opleiding van mensen in demoralisatietechnieken, de organisatie van sabotage van de Duitstalige kranten en het contacteren van de clandestiene pers om zich te verzekeren van haar hulp. Het was de bedoeling om elke maand een container met materiaal te droppen en Mandrill moest dan ook op zoek naar diverse landingsplaatsen. De ontvangstcomités moesten gelijktijdig en onafhankelijk van elkaar kunnen werken. Het moment van dropping werd bekendgemaakt via de Belgische uitzending van de BBC, zowel in het Frans als het Nederlands, via een gecodeerde boodschap. Om de levering van juni 1943 (die uiteindelijk niet zou plaatsvinden) aan te kondigen was vooraf de volgende boodschap afgesproken: om 18.15 uur: "*Message pour Antoine Roger: Bien merci des nouvelles de tes anciens amis*", om 21.00 uur volgde dan de bevestiging in het Nederlands: "*Bericht voor Antoine Roger: Besten dank voor nieuws van uw oude kameraden*".⁽²²⁾

De twee organizers, Porcupine en Mandrill, werden gedropt in de buurt van Andenne in de nacht van 13 op 14 april 1943, hun W/T operator Dormouse (Léon Bar⁽²³⁾) volgde drie nachten later. Het vliegtuig dat hen gedropt had crashte op de terugweg, waardoor de SOE tot 25 mei in het ongewisse was over hun lot. Coyette vertrok te voet naar Eguezee, en Filot, die licht gewond was, naar Andenne. Coyette slaagde er

snel in om contact te leggen met het verzet. Hij richtte ontvangstcomités op in diverse steden, zowel in Vlaanderen als in Wallonië en tegen begin juli was zijn organisatie operationeel. Hij bleef uiteindelijk slechts twee maanden in bezet gebied en verliet België al op 19 juli, nog voor de eerste dropping. Hij beschouwde zijn missie echter als voltooid. Hij was erin geslaagd diverse comités voor ontvangst en distributie van het materiaal te vormen en via zijn contacten met de clandestiene socialistische pers had hij de beschikking gekregen over de drukkerij van *Le Monde du Travail*. Hij had ook een opvolger gevonden die in staat werd geacht de opdracht voort te zetten, met name Ernest Piot, voormalig algemeen secretaris van de Belgische Werkliedenpartij (BWP), die samenwerkte met zijn broer Georges, een politieagent in Brussel. Piot werd Porcupine II en opereerde onder de naam Jean Dispa. De Staatsveiligheid was bijzonder ingenomen met de resultaten die ze "extremely satisfactory" vond. Vooral de keuze van Piot genoot de instemming van de Belgen: "*The contacts Porcupine II has with the railway men and postal workers, central and local syndicates may be used, I think, on a wider scale.*"⁽²⁴⁾ Na zijn vertrek uit België reisde Coyette via een ontsnappingslijn van de SOE (Samoyède⁽²⁵⁾) naar Zwitserland, waar hij op 16 augustus aankwam en zich in Bern vestigde. Hij kreeg vrij snel een nieuwe missie, namelijk de distributie van een aanzienlijke som geld (12,25 miljoen BEF) aan de Belgische vakbonden, een missie die hij eveneens succesvol afrondde.

Mandrill had meer moeite om in contact te komen met de vertrouwenspersonen die hem vanuit Londen waren meegegeven, onder wie de socialistische volksvertegenwoordiger Paul Gruselin. De Gestapo zat enkelen van hen dicht op de hielen en ze vreesden een complot. Pas nadat hij enkele weken later opnieuw met Porcupine in contact trad, vond Mandrill dankzij diens hulp een medewerker in de persoon van Guy Bouffieux, zoon van een aannemer uit Leuven, die later Mandrill II zou worden. De voornaamste opdracht van Mandrill was het zoeken naar geschikte landingsplaatsen. Ze moesten namelijk aan een aantal normen voldoen en werden pas operationeel na inspectie van de RAF. Uiteindelijk slaagde hij erin landingsgronden te vinden in Lessen (Henegouwen) en Aywaille (Luik), die in alle opzichten geschikt waren. In augustus volgde dan de eerste dropping van twee containers. Naast zwart propagandamateriaal bevatten ze ook een beperkte voorraad wapens, voedsel en (soms) baar geld. Vooral het voedsel bleek zeer belangrijk. De medewerkers van de ontvangstcomités werden nauwelijks betaald⁽²⁶⁾, maar ontvingen wel een beloning in natura. Tabak en chocolade stonden bovenaan hun verlanglijstje. Ook werden er een aantal postduiven in elke container gesloten. Vele van deze diertjes overleefden hun landing niet, maar dat een aantal van hen toch de weg terug naar Engeland vond bewijzen de SOE-archieven, waarin de handgeschreven berichten bewaard worden. Nadat zijn organisatie operationeel was, vertrok Filot in november 1943 via een ontsnappingsroute naar Spanje en lukte het hem om in januari 1944 Londen te bereiken.

Na het vertrek van Coyette en Filot viel de organisatie volledig onder de verantwoordelijkheid van het Belgische verzet. De opvolger van Coyette, Ernest Piot, moest al snel ondervinden dat hij, toch voormalig topkader van de BWP, over een te beperkte bewegingsvrijheid beschikte. Hij gaf de opdracht daarom door aan een van zijn medewerkers van de clandestiene socialistische pers, Marcel Sonnevile, die daarmee Porcupine III werd. Sonnevile was bijzonder actief en had Mandrill I ook al geholpen in zijn zoektocht naar geschikte terreinen en mensen voor het ontvangstcomité. Er was echter een zwak punt in de organisatie waardoor later de contacten met Londen verloren gingen. Toen Porcupine I vertrok gaf hij de code voor de transmissie van geheime boodschappen niet door aan zijn opvolger. Daarom moest deze een beroep doen op Mandrill I en vanaf november op Mandrill II (Bouffieux). Guy Bouffieux was, omdat hij om professionele redenen zeer mobiel was, bijzonder geschikt als agent. Hij vervulde diverse opdrachten voor andere missies, onder andere als lijfwacht en distributeur en genoot het vertrouwen van Londen. Binnen de clandestiene socialistische beweging kende niemand hem, behalve Marcel Sonnevile. Als Mandrill II was hij verantwoordelijk voor de ontvangst, organiseerde hij de distributie in Leuven en Brussel en verzorgde de communicatie met Londen. Bouffieux werd echter op 8 januari 1944 gearresteerd, zodat Sonnevile zonder code en dus zonder communicatiemogelijkheid met Londen achterbleef. Bouffieux werd enkele maanden later op transport gezet naar het uitroeiingskamp Flossenbürg. Hij bezweek tijdens de beruchte Dodenmars in maart-april 1945.

Na de arrestatie van Mandrill II kwam de hele leiding van de organisatie in handen van Sonnevile, die dus tegelijk Porcupine III en Mandrill III werd. Sonnevile heeft dan, gebruik makend van de mogelijkheden en kanalen van de clandestiene pers, de demoralisatiecampagne voortgezet volgens zijn eigen inzichten. Pas in augustus 1944 werd het contact met Londen hersteld, maar op dat moment was het al te laat om nieuwe initiatieven op te starten, als gevolg van de bevrijding.

Het demoralisatieproject had een uitgesproken Franstalig karakter. In eerste instantie was dit een gevolg van het feit dat beide agenten (Coyette en Filot) Franstaligen waren en hun initiële contacten zich in Franstalig België situeerden. Nochtans had Filot uitdrukkelijk de opdracht gekregen om op de as Luik-Brussel-Gent te werken. Vooral vanuit Londen werd sterk aangedrongen op de verspreiding van het materiaal in Vlaanderen, maar op het terrein bleek dit moeilijk te realiseren. Dit had onder meer te maken met het feit dat de verantwoordelijke voor Oost-Vlaanderen (Bitsoen) in augustus 1943 werd gearresteerd. Na een tijdje kwam er bericht van hem, maar men vermoedde dat hij onder controle van de Duitsers stond en vermeed vervolgens elk contact.

Nadat Sonnevile de volledige verantwoordelijkheid van de organisatie op zich had genomen verliep de distributie via de kanalen van de clandestiene socialistische pers. Via dit netwerk wist Sonnevile het materiaal ook te verspreiden in Zuid-West-Vlaanderen en Antwerpen.

Italianen...

Om de demoralisatiecampagne te doen lukken was het natuurlijk essentieel dat het distributienetwerk over voldoende materiaal beschikte. Van bij de start liep de levering van drukwerk vanuit Engeland moeilijk. Diverse pogingen om containers te drop-pen mislukten, soms door de slechte weersomstandigheden, of door een gebrekkige communicatie. In totaal zouden er tussen augustus 1943 en april 1944 slechts vier succesvolle droppings plaatsvinden en werden ongeveer 400.000 pamfletten geleverd en verdeeld.

Het materiaal dat aan de Porcupine-Mandrill-missie werd geleverd was, op enkele uitzonderingen na, niet exclusief voor de Belgische markt geproduceerd en paste dan ook volledig in de lijn van de PWE-politiek. Men trachtte de soldaten te demoraliseren door hen te confronteren met de toestand op het thuisfront en het problematische verloop van de oorlog, waarna ze werden aangemoedigd tot desertie, sabotage en simulatie van ziekte. Technisch gezien werd zowel zwart als grijs materiaal geleverd. De zwarte documenten waren Duitse vervalsingen, die op het eerste gezicht geen argwaan wekten en slechts bij meer nauwkeurige lectuur hun ware aard prijsgaven. Van de grijze propaganda was de oorsprong onduidelijk, het ging vaak om subversief drukwerk, waarin de Duitse soldaat op een vrij agressieve en provocerende manier werd aangesproken.

Naast de distributie van in Groot-Brittannië geproduceerd materiaal was het de bedoeling om door middel van samenwerking met de clandestiene pers het bereik te verhogen. Daartoe werden niet alleen het drukwerk maar ook een aantal drukblokken mee geleverd. Dit bewijst tegelijk dat dit materiaal gedeeltelijk ook bedoeld was om het moreel van de plaatselijke bevolking op te krikken. De grijze propaganda was in ieder geval dermate cynisch, dat ze bijzonder geschikt was voor subversieve perscampagnes. De fameuze valse versie van *Le Soir* bevatte twee illustraties afkomstig van blokken die door het netwerk waren geleverd. Ook de clandestiene socialistische pers is diverse malen ingegaan op het aanbod. In augustus 1943 verscheen in *Le Monde du Travail* de afbeelding van een landingsscène in Sicilië, als onderdeel van de eerste zending van juli 1943. Die krant zou nadien nog diverse teksten en illustraties afkomstig van de demoralisatiecampagne gebruiken, net zoals *Le Peuple*.

Toen Sonnevile op eigen kracht moest werken en de contacten met Londen verbroken waren, werd de doelstelling bijgesteld. Naast demoralisatie van de Duitsers ging het nu meer dan ooit om het versterken van het moreel en het informeren van de Belgische bevolking, een opdracht die nauw aanleunde bij zijn eigenlijke hoofdactiviteit als topman van de clandestiene socialistische pers. Hij werkte hiervoor samen

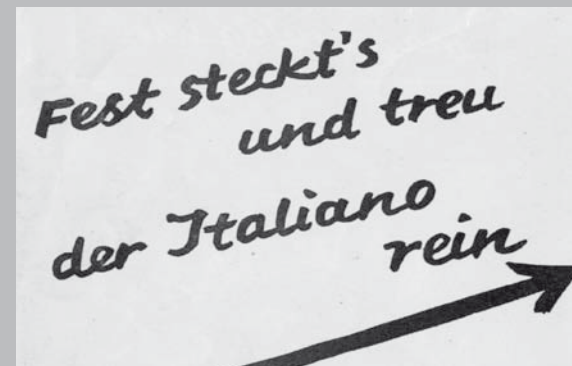
DEUTSCHER SOLDAT!

DIE schimpfliche Zunahme der Fälle, in denen Mannschaften und sogar Offiziere der mir unterstellten Einheiten und Dienststellen sich ihrer Wehrverpflichtung durch Übertritt auf spanisches Gebiet entzogen haben, gibt mir Veranlassung, an das Ehr- und Pflichtbewußtsein aller deutschen Wehrmachtangehörigen in meinem Befehlsbereich zu appellieren. Bedauerlicherweise gewährt die spanische Regierung unter Berufung auf weltfremde Bestimmungen des Völkerrechts fahnenflüchtigen deutschen Wehrmachtangehörigen in Spanien Asylrecht, wenn sie die spanische Grenze in Zivil und ohne Papiere überschreiten und sich als Elsässer oder Lothringer ausgeben. Ich verlasse mich darauf, daß dieses schwer erklär-bare Verhalten der spanischen Regierung für ehrliebende deutsche Soldaten keine Verlockung zu dem schimpflichen Verbrechen der Fahnenflucht bedeuten wird. In diesem kritischen Augenblick höchster Bereitschaft kommt es auf jeden Einzelnen an.

Der Militärbefehlshaber in Frankreich
(gez.) von Rundstedt
Generalfeldmarschall
Oberbefehlshaber West.

▲ Vervalser Ellic Howe aan het werk. In deze officiële ogende waarschuwing van von Rundstedt, worden Duitse soldaten die vluchten naar Spanje aangeklaagd, maar tegelijk wordt ook de manier om naar Spanje te vluchten uit de doeken gedaan. De PWE gaf in het containerbericht van oktober 1943 aan het Porcupine-Mandrill-netwerk de opdracht om dit bericht (dat aan de achterkant gegomd was) te plakken op plaatsen waar er veel Duitse soldaten verbleven.

▲ Prent uit pamflet met de cynische oproep "Help de Duitse soldaat" (zie illustratie p. 6)

▼ 'Porn to be free'. Terwijl de Duitse mannen massaal vechten en sneuvelen in het buitenland, nemen Italiaanse gastarbeiders hun plaats in, en niet alleen in de fabriek.

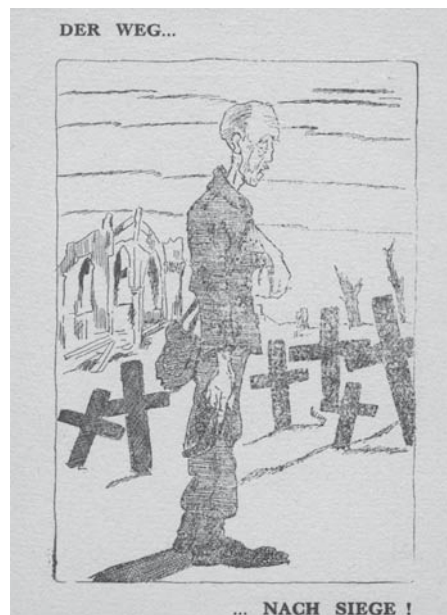

met twee drukkers, die ook voor de clandestiene pers werkten.⁽²⁷⁾ Vanaf dat moment veranderde ook de aard van het materiaal. Sonnevile beschikte niet over de technische mogelijkheden om Duitse vervalsingen te maken en kende de theoretische analyses en de strategische doelstellingen van de PWE niet. Bovendien was hij van mening dat slogans en beelden betere resultaten gaven dan lange teksten. Hij beperkte zich daarom tot een soort karikaturen, die in massale oplage werden gedrukt op klein formaat, de zogenaamde 'vlindertjes'. Het was een techniek die wel meer gebruikt werd door de clandestiene pers, onder andere voor haar 1-meiboodschappen.

Sonneville heeft ondanks het papiertekort in totaal 250.000 exemplaren van zijn vlindertjes en karikaturen weten te produceren.

Onder: Voorbeelden van door Marcel Sonnevile geproduceerd materiaal.

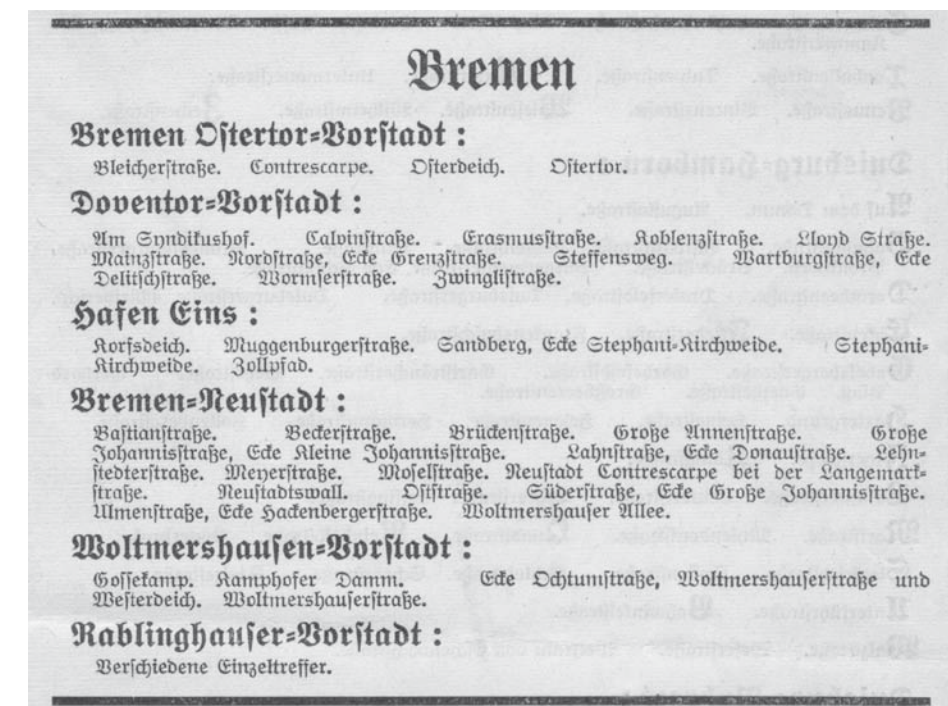
Het is onmogelijk om de precieze impact van dit drukwerk op de Duitse troepen in te schatten. De PWE was daarom sterk geïnteresseerd in nieuws over hoe zijn materiaal werd ontvangen, en verzamelde dit als 'come-back'-berichten. Deze berichten waren van diverse oorsprong (Duitse pers, eigen agenten, deserteurs ...), dus zeer heterogeen en fragmentarisch. De hoeveelheid ervan liet de PWE echter wel toe te concluderen dat zijn materiaal onder de Duitse soldaten circuleerde en dat zij inderdaad bijzonder bezorgd waren over de situatie van hun familie in de gebombardeerde Duitse steden. Ook zijn er aanwijzingen dat de Duitse legerleiding woedend op deze campagnes rea-

geerde. Toen het verzet van Namen erin slaagde om in december 1943 materiaal in de kazerne te verdelen, tot op het bureau van de commandant toe, werd gedurende twee dagen iedereen in het station van Namen gefouilleerd. Het in Engeland geproduceerde materiaal zag er dan ook bijzonder geloofwaardig uit en was daarom uiterst subversief. Volgens berichten van Mandrill aan Londen wekten vooral de lijsten met in Duitsland gebombardeerde straten en steden veel onrust onder de gewone soldaten.

Onder: Lijsten van gebombardeerde steden en straten. Via 'come-back'-rapporten wist de PWE dat deze lijsten grote onrust veroorzaakten bij de Duitse soldaten en dat ze bijzonder gegeerd waren.

De distributie was een riskante zaak, veel riskanter dan het verdelen van de clandestiene pers onder de Belgische bevolking. Volgens het verslag van Mandrill I was het verzet hierin zeer creatief. Vaak werd samengewerkt met de postmannen. Op die manier ontvingen Duitsers die in Luik en Brussel bij particulieren gelegerd waren en waarvan de post lijsten bezat, de pamfletten op naam. In de barakken werd het materiaal verdeeld via werkmannen, in bioscopen en theaters waar veel Duitse soldaten kwamen via poetsvrouwen en verder in restaurants en treinen.

Het netwerk

Toen Henri Filot (Mandrill I) zijn instructies ontving werd hem duidelijk gemaakt "*que vous et votre cellule constituez un chaînon dans une chaîne d'agents et de cellules qui sont entreconnectés*." Daar moest hij het mee doen, want de manier van werken van de SOE verbood coördinatie en het vermengen van verschillende projecten. Het was een voorzorgsmaatregel om de impact van de onvermijdelijke arrestaties of zelfs infiltraties zo beperkt mogelijk te houden. Dit neemt echter niet weg dat operaties zoals deze kaderden binnen een ruimer schema, waarop de betrokkenen geen zicht hadden, en dat ze een logica en opbouw volgden die functioneel waren voor de militaire en politieke objectieven van de geallieerden.

De meeste gezamenlijke projecten van de SOE en de Belgische Staatsveiligheid waren gericht op sabotage en alles wat daarmee verband hield. Daarnaast waren er een reeks gemeenschappelijke missies, waarin de PWE betrokken was, met een in hoofdzaak politiek karakter. In maart 1943 waren er zeven gemeenschappelijke missies operationeel. Naast het demoralisatieproject waren dit: het project Caracal-Shrew, dat de vernietiging van archieven van arbeidsdiensten tot doel had; Othello, dat het verzet in agrarische middens moest stimuleren; Samoyède dat vooral communicatieopdrachten had, maar zich geleidelijk wist uit te bouwen tot een organisatie van hulpdiensten (valse papieren, schuilplaatsen, voedselbonnen, ontsnappingsroutes ...); Carol, een informatienetwerk; Socrates, hulp aan dienstweigeraars en Hector, contact met Onafhankelijkheidsfront (OF) en Mouvement National Belge. Deze projecten deden soms een beroep op dezelfde medewerkers en velen van hen waren actief in andere verzetsgroepen.

Bij gezamenlijke projecten rezen twee problemen, met name communicatie en bevoorradings. Het centrale probleem en vaak ook het zwakke punt was de communicatie met Londen. De autoriteiten in Londen, zowel de burgerlijke als de militaire, hadden in deze fase van de oorlog, toen alles bijzonder snel evolueerde, grote nood aan correcte informatie over wat zich in bezet gebied afspeelde. De Belgische regering maakte zich bovendien behoorlijk ongerust over de bewapening van in haar ogen oncontroleerbare radicale elementen. Met name het OF wekte de bezorgdheid van de Staatsveiligheid, terwijl de Britse SOE behoorlijk geïnteresseerd was in de militaire mogelijkheden van het Front. Met het oog op contact met het gewapend verzet werd door de SOE in juli 1943 de agent Claudius (Philippe de Liedekerke) gedropt, enkele weken later gevolgd door Tybalt (André Wendelen), beiden ervaren topagenten.

Ze combineerden hun ervaring met een grondige terreinkennis en genoten bovendien het vertrouwen van de mensen in het veld. Het project Claudius-Tybalt slaagde erin om contact te leggen met de verschillende gewapende verzetsgroepen, de clandestiene pers en een aantal nevenorganisaties. Hun missie boekte belangrijke resultaten, waaronder een herindeling, op functionele basis, van deze contacten met het oog op communicatie

met Londen. Tegen de gebruiken in en ondanks de risico's leidde dit tot een gemeenschappelijk gebruik door verschillende projecten van dezelfde radio-operateurs.

Daarnaast was er een probleem inzake bevoorradings, zeker voor projecten die, zoals de demoralisatiecampagne, totaal afhankelijk waren van leveringen vanuit Engeland. Hoewel het geallieerde opperbevel telkens weer tegenover de mensen op het terrein het belang van hun missie beklemtoonde, bleken bij de uitvoering van militaire of politieke missies, de militaire telkens de prioriteit te krijgen. De RAF voorzag slechts een beperkte capaciteit voor de papieren oorlogsvoering en beschouwde die duidelijk als een nevenactiviteit, tot ongenoegen en wrevel van degenen die op het terrein, vaak vergeefs, op materiaal wachtten. Jean Coyette rapporteerde in april 1944 al aan de SOE dat zijn organisatie bitter kloeg zowel over het geringe aantal zendingen, de geringe hoeveelheid drukwerk als over het ontbreken van nieuw materiaal. Ook bij Claudius werd door vertegenwoordigers van Porcupine geklaagd dat het netwerk in staat was om minstens het twaalfvoudige van de geleverde hoeveelheid te distribueren. Tybalt pleitte er in zijn eindrapport dan ook voor dat het materiaal dat bedoeld was voor de demoralisatie van het Duitse leger "*should be greatly increased*". De PWE was zich bewust van het probleem en had de technische en financiële mogelijkheden om grotere hoeveelheden te leveren, maar wist zich gebonden door zijn charter met de SOE dat hem verbood om zelf operaties uit te voeren. De SOE erkende trouwens het probleem, maar was op zijn beurt afhankelijk van de RAF, die voor alle projecten samen slechts een capaciteit voorzag van twintig containers per maand.

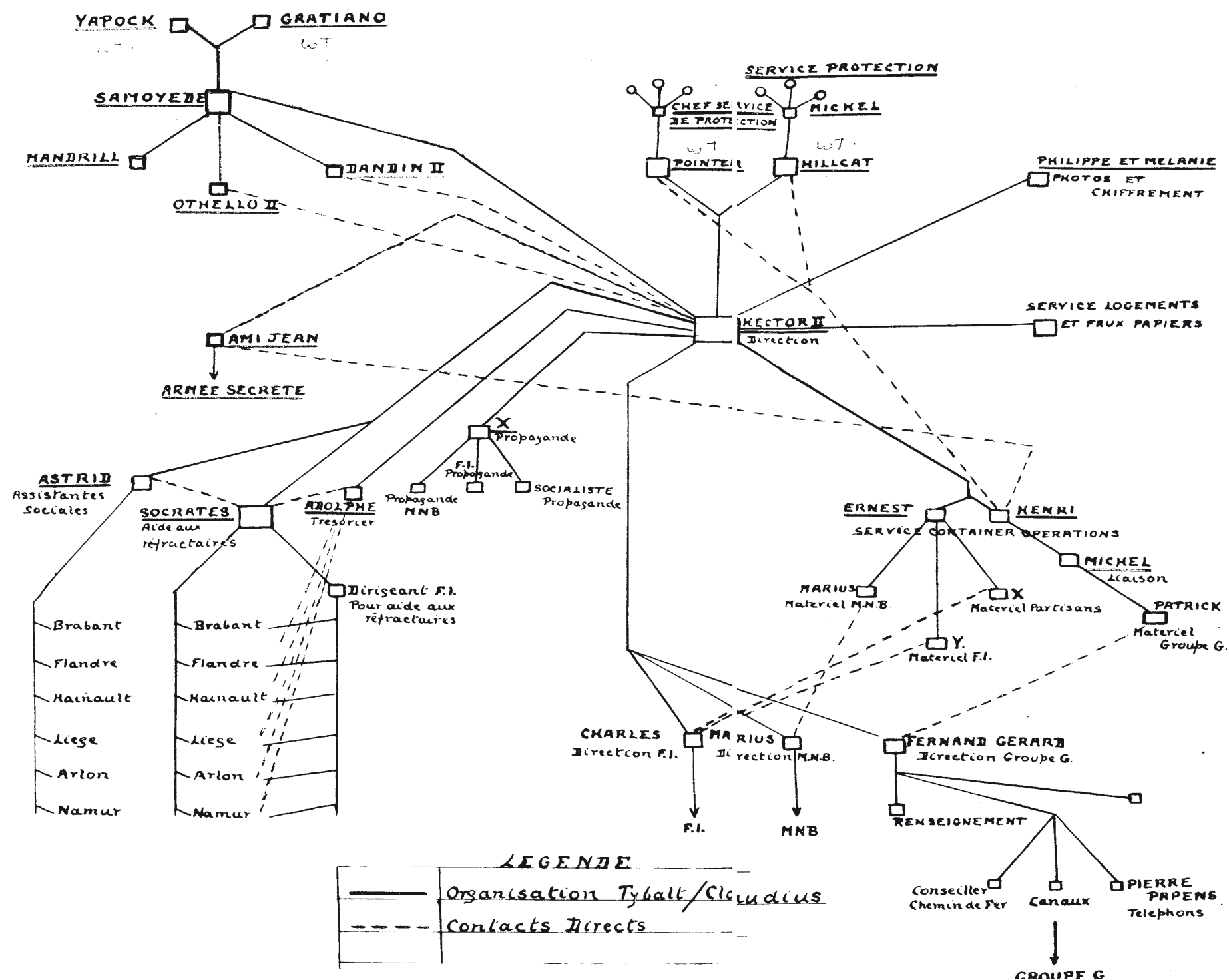
Vanaf augustus 1944 weigerde de Belgische Staatsveiligheid dan ook om nog mee te werken aan nieuwe missies, indien de bevoorradings van de lopende projecten niet verbeterde. De snelle bevrijding maakte de discussie echter irrelevant.

Conclusies

Indien de hedendaagse oorlog een totaalgebeuren is, dan is de psychologische of papieren oorlogsvoering er een essentieel onderdeel van. Een gedemoraliseerde bevolking en een niet gemotiveerd leger beïnvloeden de militaire slagkracht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de geallieerden, vanuit dit besef, op een systematische en quasi wetenschappelijke manier hun papieren pijlen op hun vijanden gericht. Een politiek plan werd vertaald in strategische doelstellingen die met een waaier van middelen en een verscheidenheid van partners werden uitgevoerd.

De gemeenschap van geheime en inlichtingendiensten maakte niet alleen de plannen, maar oefende in belangrijke mate toezicht uit op de uitvoering. De multiplicatie van deze diensten en agentschappen bemoeilijkte de coördinatie en leidde als vanzelf-

Tybalt ontwierp een soort organigram, dat eerder moet gelezen worden als een communicatiekaart en dat de toestand te velde weergeeft in het najaar 1943. De drie voornaamste functiecategorieën waren sabotage, solidariteit en clandestiene pers. Hij maakte zich sterk dat Londen tot 90 % van de clandestiene pers onder controle had.

sprekend tot rivaliteit en conflicten. Pas laat in de oorlog, en met de overwinning in zicht, kreeg een meer efficiënte samenwerking gestalte. Op dat moment groeide het militaire offensief evenwel naar zijn hoogtepunt toe en werd de beschikbare capaciteit voor de papieren oorlogsvoering teruggeschroefd, zodat de resultaten op het terrein uiteindelijk beperkt gebleven zijn.

De Belgische socialistische gemeenschap was, zowel in Londen als in eigen land, een aantrekkelijke partner voor wie de Belgische bevolking wou aanspreken. De clandestiene pers met haar groot bereik en de sterke netwerken van de vakbeweging, waren uitermate geschikte instrumenten voor de politieke oorlogsvoering. Die illegale socialistische beweging heeft zichzelf zonder meer en zonder grondig inzicht in de strategieën ter beschikking gesteld van de geallieerden. Indien er kritiek werd geformuleerd dan had die geen betrekking op de aard van de opdrachten of de opdrachtgever, maar enkel op problemen inzake logistiek. Voor de ondergrondse socialistische beweging beperkte de aantrekkelijkheid van het partnership met de geallieerde regeringen en hun agentschappen zich trouwens niet tot de politieke en militaire oorlogsdoelstellingen. De zeer aanzienlijke middelen die ze via deze weg kon verwerven kwamen niet alleen ten goede aan de verzetsactiviteiten, maar lieten ook toe dat het eigen kader en de eigen structuren in stand werden gehouden. In die zin heeft de medewerking van de socialistische beweging aan de diverse projecten van de geallieerde geheime diensten bijgedragen tot haar snelle wederopstanding na de oorlog.

Deze bijdrage is hoofdzakelijk gebaseerd op archiefonderzoek in het SOMA (archieven Ugeux en Strubbe) en het Public Record Office in Kew (archieven SOE en PWE).

- (1) M. FOOT, *SOE in the Low Countries*, London: St. Ermin's Press, 2001, p. 302.
- (2) Nota van G. Vansittart aan Brigadier Van Cutsem, 4 februari 1941 (PRO, HS6/254).
- (3) Nota van H. Jebb, 9 november 1940 (PRO, HS6/256).
- (4) Wauters ontving £ 50 per maand, waarvan hij een gedeelte naar de ondergrondse Belgische socialistische vakbeweging stuurde.
- (5) Memo van T aan DR, 25 juni 1942 (PRO, HS6/254).
- (6) E. VERHOEYEN, *La Résistance belge vue de Londres: le cas du SOE*. In: *Jours de Guerre – Jours de Londres*, Brussel: Dexia, 2000, p. 126-169.
- (7) T heeft in totaal 182 agenten naar België gestuurd, van wie er 61 werden gedood in actie of in handen van de Duitsers en 23 hun arrestatie wisten te overleven.
- (8) "a mealy-mouthed group of Socialists"
- (9) De SOE was principieel bereid om ook Joseph Bondas op de loonlijst te zetten, om hem vrij te houden van de Belgen, maar hij bleek voldoende middelen van bestaan te hebben.
- (10) Nota van AD/X (John Price) aan CD, executive director, 3 november 1942 (PRO, HS6/254).
- (11) Nota van CD, 5 november 1942 (PRO, HS6/254).
- (12) Nota van T aan D/R, 12 februari 1943 (PRO, HS6/254).
- (13) Nota van T aan D/R, 4 februari 1943 (PRO, HS6/254).
- (14) Nota van T aan D/R, 4 februari 1943 (PRO, HS6/254).
- (15) Geciteerd door M. FOOT, *SOE in The Low [...]*, p. 319.
- (16) M. FOOT, *SOE in The Low [...]*, p. 307.
- (17) PWE, *Black Propaganda*, s.d. (PRO, FO 898/91).
- (18) PID, niet gesigeneerde nota, maart 1943 (PRO, HS 6/694).
- (19) Jean Coyette (1906-1973), jurist, advocaat in Charleroi, tijdens de oorlog kapitein in het Belgisch leger, wordt na de oorlog onderzoeksrechter en vanaf 1947 raadsheer bij de Raad van State.
- (20) Henri Filot (1915-1944), metaalarbeider, verongelukte in de nacht van 2 op 3 juni 1944, toen het vliegtuig dat hem moest droppen voor een nieuwe missie, werd neergeschoten.
- (21) Nota van de Belgische Staatsveiligheid, februari 1943 (SOMA, archief Ugeux, nr. 107).
- (22) Dossier Mandrill (PRO, HS6/141).
- (23) Hij werd gearresteerd op 27 augustus 1943 en gefusilleerd op 10 februari 1944.
- (24) Ides Floor, Belgische Staatsveiligheid aan Major Amies, SOE, 25 september 1943 (PRO, HS6/142)0.
- (25) Russisch hondenras, poolhond. De kernopdracht van de missie-Samoyède bestond uit communicatie door de oprichting van een net van gewestelijke radiozenders voor de berichtgeving aan de bevolking tijdens de bevrijding, maar geleidelijk breidde het werkterrein zich uit naar de zogenaamde 'Auxiliary Services' ('safe houses', identiteitskaarten, kleding, voedselbonnen en ontsappingsroutes).
- (26) De medewerkers in Aywaille ontvingen 100 fr per persoon, het equivalent van één dag werken. In Lessen werd niets betaald.
- (27) Interview met Marcel Sonnevillie, s.d., SOMA.

Betoging van de Katholieke Arbeidersvrouwen (KAV) voor het kabinet van de eerste minister tegen de afbraak van de overheidsbijdrage van de thuiswerkende moeder, 15 maart 1955 (KADOC Leuven)

Compromissen tussen strategie en ideologie. De Premie voor de Moeder aan de Haard als onderdeel van de gezinspolitiek, 1949-1957

Hannelore Vandebroek, FWO-aspirante K.U. Leuven

In Brood & Rozen verscheen eind 2003 een artikel van historica Sophie Bollen over de Premie voor de Moeder aan de Haard en de Sociaal Pedagogische Toelage (SPT).⁽¹⁾ In wat volgt probeer ik vanuit mijn eigen onderzoeksperspectieven enkele nieuwe elementen aan te brengen in dat verhaal. Ik ga nader in op de geschiedenis van de Premie voor de Moeder aan de Haard, die door Bollen slechts kort geschetst wordt, en probeer eveneens een aanzet te geven tot een mogelijke alternatieve interpretatie van dit aspect van het naoorlogse gezinsbeleid. Waren de Premie en de SPT, zoals Bollen argumenteert, deel van een tewerkstellingsbeleid, waarbij vrouwen bewust van de arbeidsmarkt werden geweerd in tijden van crisis en waarbij ter legitimatie het stof van ideologische argumenten uit de jaren 1930 werd geblazen? Of was er iets anders aan de hand? Het artikel pleit tevens voor een minder stiefmoederlijke benadering van de jaren 1950.

De jaren 1950 zijn een verraderlijke periode voor de genderhistorica. Volgens de memoires van de protagonisten van de tweede feministische golf zaten we toen wat de emancipatie van de vrouw betreft in een diep dal. Pas eind jaren 1960 klommen we daar, mede dankzij de inspanningen van 'de vrouwenbeweging' langzaam weer uit. Het is een beetje vervelend dat in 1948 het algemeen stemrecht werd ingevoerd en dat in 1958 de maritale macht werd afgeschaft. Maar kom, dat stemrecht was rijkelijk te laat en die zogenaamde handelingsbekwaamheid van de gehuwde vrouw was, zonder de hervorming van het huwelijksgoederenstelsel, toch niet meer dan een lege doos. In de jaren 1950 werden vrouwen gediscrimineerd in de sociale zekerheid, was er van gelijk loon nog geen sprake en werden huisvrouwen aangemoedigd thuis te blijven met een

Premie voor de Moeder aan de Haard. En de traditionele vrouwenorganisaties, die vonden dat allemaal goed, ze verdedigden het zelfs. Ze bevestigden vrouwen in hun essentiële moeder-zijn en spannen zich vooral in om gehuwde vrouwen tot een betere vervulling van hun huishoudelijke en familiale rol te brengen.

De programmawet 1975-1976 van 5 januari 1976 voorzag, na tien jaar debat en aarzelende regeringen, in een vergoeding voor de thuiswerkende ouder. Het Koninklijk Besluit (KB) dat de toekenningsmodaliteiten moest regelen, kwam er echter nooit. Sophie Bollen schetst in haar artikel het maatschappelijke debat rond de Sociaal Pedagogische Toelage en vergelijkt dit met de invoering van de Premie voor de Moeder aan de Haard in de jaren 1950. Het artikel geeft stof tot nadenken.

In mijn eigen onderzoek, het doctoraatsproject *Genderideologie in België. Opvattingen over vrouw, gezin en arbeid, 1945-1970*, koos ik expliciet voor deze in de Belgische vrouwen-geschiedenis wat verwaarloosde periode. Inspiratiebron was eveneens de discussie in de Nederlandse en, in mindere mate, Belgische historiografie over het karakter van de jaren 1950. Waren de jaren 1950 een periode van normalisering na een woelige oorlog, van soberheid en traditionele opvattingen? Of roerde er onderhuids al wat? Is er dus sprake van meer continuïteit naar de jaren 1960 toe? ⁽²⁾

Binnen dat kader zoek ik naar eventuele veranderingen in de opvattingen over vrouwenarbeid en vooral over de arbeid van gehuwde arbeidstersvrouwen in België in de jaren 1950 en 1960. De tientallen licentiaatsverhandelingen die de laatste twee decennia het beeld van de vrouw, van moederschap en vaderschap, de gezinsideologie, de opvattingen over vrouwenarbeid in kranten en de ledenbladen van sociale organisaties onderzochten, kwamen tot zeer stereotiepe conclusies. Vinden we diezelfde binaire beelden terug bij intellectuelen? Hoe statisch of dynamisch waren hun ideeën? Wat dachten politici, vakbondsmensen en professoren over arbeid en gezin, en, onrechtstreeks, over gender? De eerste resultaten met betrekking tot de katholieke intellectuelen in de jaren 1945-1960, aan de hand van katholieke algemene culturele tijdschriften, waren teleurstellend. Vrouwenarbeid was nauwelijks een thema in dat soort bronnen en op dat maatschappelijk niveau.⁽³⁾ Het onderzoek naar de discussies binnen de vakbonden en (de top van) andere sociale organisaties brengt echter aan het licht dat vrouwenarbeid daar wél als discussieonderwerp aan de orde was, zij het onrechtstreeks binnen debatten rond sociale zekerheid, inzonderheid de familiale politiek en het kinderbijslagstelsel.

In wat volgt schets ik in een eerste paragraaf de geschiedenis van de Premie voor de Moeder aan de Haard en de houding van het ACV en de KAV, en in mindere mate van het ABVV, in het debat omtrent de premie. In het artikel van Bollen, wiens licentiaatsverhandeling vooral de SPT bestrijkt⁽⁴⁾, komt die geschiedenis slechts zijdelings aan bod. Studies over de opbouw van de Belgische welvaartsstaat gaan aan de premie

grotendeels voorbij, net zoals zij andere aspecten van de sociale zekerheid die voor vrouwen verregaande gevolgen hadden, negeren. In een tweede paragraaf probeer ik een aanzet te geven tot een alternatieve interpretatie. Wat de geschiedenis van de SPT en de houding van de verschillende vrouwenorganisaties in dit debat betreft, levert Bollen in haar licentiaatsverhandeling en in het artikel in *Brood & Rozen* een erg waardevolle bijdrage tot het historisch onderzoek naar de Belgische welvaartsstaat en de geschiedenis van het Belgische feminisme. Wat betreft haar interpretatie van de SPT en de Premie voor de Moeder aan de Haard wil ik echter een andere piste suggereren.

Het Belgische kinderbijslagstelsel en de Premie voor de Moeder aan de Haard ⁽⁵⁾

Kinderbijslag verscheen het eerst en kende zijn grootste verbreiding in katholieke landen. Dit hoeft niet te verwonderen: bij een vrijwel volledig verbod op geboorteperking is het mogelijk voortplanting te identificeren, niet als een individuele keuze, maar als een risico voor elke volwassen gehuwde persoon, waartegen een gemeenschappelijke verzekering mogelijk is. Bovendien dachten regering, werkgevers en confessionele maatschappelijke organisaties dat kinderbijslagen een steentje konden bijdragen in de strijd tegen de denataliteit en de desintegratie van het gezin. De eerste kinderbijslagfondsen ontstonden in Frankrijk. Katholieke werkgevers namen graag gehuwde mannen en vaders in dienst. Zij zouden immers volgzamer en betrouwbaarder zijn dan hun ongehuwde collega's. Dergelijk beleid kon echter hun concurrentiepositie verzwakken. Kostwinners hadden immers hogere lonen nodig dan alleenstaande mannen en verhoogden dus de loonkost. Daarom werd naar een collectieve oplossing gezocht: door het opzetten van fondsen kon de last over alle werkgevers verdeeld worden. Bovendien was het geven van kinderbijslag een argument tegen de vakbondseisen voor loonsverhogingen en bond het de arbeiders meer aan het bedrijf. Om precies die redenen waren de (socialistische) vakbonden aanvankelijk tegen de kinderbijslag en zagen zij meer heil in hogere lonen.

De evolutie van het Belgische kinderbijslagstelsel voor de Tweede Wereldoorlog wordt grondig beschreven door historica Margo de Koster.⁽⁶⁾ Ontstaan uit lokale initiatieven, waarvoor de Belgische werkgevers inspiratie haalden in Frankrijk, werd kinderbijslag via een systeem van compensatiekassen in België in de loop van het interbellum veralgemeend en in 1930 wettelijk verplicht voor loontrekkenden. In 1937 volgde een beperkter verplicht systeem voor zelfstandigen. De Besluitwet van 28 december 1944 liet dit stelsel vrijwel ongewijzigd. Wel volgden er meteen meerdere verhogingen. De Besluitwet van 21 augustus 1946 voegde een bepaling toe waardoor voortaan, naast kinderbijslagen en geboortetoeslagen, andere "*bijslagen of voordelen van familiale*

aard" ingevoerd konden worden via een KB, na raadpleging van de Commissie voor Gezinsvergoedingen. Dankzij die wijziging kon in 1949 de gezinsvakantiebijslag geïntroduceerd worden en werd de Premie voor de Moeder aan de Haard, ingevoerd door het Besluit van de Regent van 10 december 1949, mogelijk.⁽⁷⁾

Sommige van de eerste lokale kinderbijslaginitiatieven voorzagen reeds extra toelagen voor de echtgenote van de arbeider. Fallon, die in 1927 de bestaande Franse en Belgische initiatieven inventariseerde, verwijst naar dergelijke toeslagen voor echtgenotes in Antwerpen in 1925.⁽⁸⁾ In Frankrijk in 1938 en in België in 1949 werden die toeslagen ook wettelijk ingevoerd. De naam 'Toelage voor de Moeder aan de Haard' kwam trouwens uit Frankrijk. Aanvankelijk een lokaal beperkt en privaat initiatief, werd daar in 1938 de 'Allocation de la Mère au Foyer' algemeen ingevoerd: de kinderbijslag werd er verhoogd voor die gezinnen waar de moeder thuisbleef, of waar zij alleen de kinderlast droeg. De naam dekte met andere woorden de lading niet helemaal. De extra bijslag werd immers betaald aan alle gezinnen die slechts over één loon beschikten. Dat kon ook het loon van een alleenstaande, buitenshuiswerkende moeder zijn. In 1941 werd de toelage in Frankrijk afhankelijk gemaakt van het aantal kinderen en werd de naam gewijzigd in het meer toepasselijke 'Allocation de Salaire Unique'. Alhoewel ingevoerd door het Vichy-regime en dus een beetje aangebrand, werd het stelsel bij de bevrijding niet afgeschaft. Demografische bekommernis speelde daarbij zeker een rol. In België verwees vooral de Katholieke Arbeidersvrouwenbeweging (KAV) in haar pleidooien naar de Franse 'Toelage voor Enig Loon', een naam en een systeem die zij verkoos boven de meer ideologisch beladen en dus politiek minder interessante naam 'Premie voor de Moeder aan de Haard'.

Het idee een extra premie uit te betalen aan de moeder thuis dook in België na de oorlog voor het eerst op bij de Nationale Commissie voor de Kindertoeslag in de loop van 1945. Het voorstel, dat afgewezen werd, hield in aan moeders die niet buitenshuis werkten én minstens drie kinderen thuis hadden een extra vergoeding te betalen, gelijk aan de hoogste kindertoeslag per kind. Tijdens de eerste naoorlogse jaren groeide er in België een zekere consensus over het thema. Het idee stond zowel bij de katholieke als de socialistische arbeidersorganisaties op de agenda. Vooral de Bond van de Kroostrijke Gezinnen van België was een belangrijk voorvechter.

Binnen de KAV was senator Maria Baers de belangrijkste pleitbezorgster. Sinds 1925 legde zij in haar redevoeringen en artikels de nadruk op het belang van de taak van de vrouw in het gezin. Het thuisblijven van gehuwde vrouwen was volgens haar meer conform met de menselijke en sociale vooruitgang dan hun arbeid buitenshuis. In 1946 en in 1948 leidden die ideeën tot twee wetsvoorstellen waarin Baers hogere kinderbijslagen voorstelde voor gezinnen waarin slechts één ouder, de vader, voor het gezinsinkomen zorgde. Toen de regering in 1949 voor een andere formule koos, werd die door de KAV hartelijk ondersteund. *Vrouwenbeweging*, het tijdschrift van de KAV,

gaf de perikelen van de premie veel aandacht, met hartstochtelijke pleidooien voor de waarde van de arbeid van de huisvrouw en het belang van de moeder in het gezin voor het welzijn van de kinderen en het familiegeluk. De premie moest de financiële nood - volgens de KAV de hoofdreden van bijna alle vrouwenarbeid - verlichten, zodat de moeders uit de arbeidersstand konden thuisblijven.

Op het eerste naoorlogse congres van het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) in 1945 spraken enkele militanten zich nog uit tegen een dergelijke toelage. In het belang van 'het familieleven' en uit ongenoegen met de verbreiding van het idee van een 'individueel loon', werd de toelage voor de moeder in het gezin verworpen. Het loon van de man moest immers een gezinsloon zijn: een rechtvaardig loon moest niet alleen zijn individuele behoeften dekken, maar ook die van zijn gezin. Het ACV zou de komende jaren blijven worstelen met de keuze tussen een absoluut (hogere prestatielonen voor kostwinners) en een relatief gezinsloon (kinderbijslagen en premie). Pijnpunt was het concept 'individueel loon'. De Premie voor de Moeder aan de Haard steunen, betekende immers dat de vakbond zich neerlegde bij het idee dat een loon, een loon voor één persoon was geworden en moest aangevuld worden met toeslagen voor de andere gezinsleden.

Ook binnen de KAV was er onenigheid over die kwestie. Maria Baers zag de Premie voor de Moeder aan de Haard als een noodzakelijk kwaad. Een echt gezinsloon zou veel beter zijn, maar aangezien dit niet haalbaar was, kon de premie een rol spelen. Andere KAV-leidsters, onder wie Catrysse - in communicatie met het ACV - evolueerden naar de mening dat de premie geen noodoplossing was, maar een nieuw en efficiënt middel in een systeem van prestatielonen en relatieve gezinsbijslagen. Het verschil tussen de KAV en het ACV bleef evenwel dat de KAV de premie kaderde in een geheel van maatregelen die de situatie van de huisvrouw moest verbeteren (o.a. huishoudelijk onderwijs en sociale zekerheid voor huisvrouwen), daar waar het ACV zich tot financiële eisen beperkte, een actieveld waarin de vakbond zich wellicht beter thuis voelde.

Op het ACV-congres van oktober 1947 werd de knoop doorgemaakt. In de familiale studiegroep die het congres voorbereidde, tekenden er zich een meerderheids- en een minderheidsstandpunt af. Een kleine minderheid bleef ervan uitgaan dat het door de man verdiende prestatieloon een gezinsloon was dat de behoeften van vader, moeder en minstens twee kinderen moest dekken. Kinderbijslag was dus enkel nodig vanaf het derde kind. De meeste commissieleden vonden echter dat het gezinsloon niet langer werkelijk, noch wenselijk was. Het prestatieloon was een loon voor de alleenstaande geworden. Voor de andere gezinsleden, ook voor de kinderloze echtgenote-huishoudster en vanaf het eerste kind, waren gezinsvergoedingen nodig die de volledige kosten van onderhoud dekten. Aangezien dat niet meteen realiseerbaar was, waren voorlopig progressieve vergoedingen, oplopend volgens de geboortetang van

het kind, de beste oplossing. Gezinnen waar het tekort het grootst was, namelijk die met meerdere kinderen, moesten immers bij voorkeur geholpen worden. De Premie voor de Moeder moest volgens dezelfde logica meteen ingevoerd worden, die voor de kinderloze echtgenote-huishoudster kon wachten.

Bij het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) waren de meningen verdeeld. Op het congres van 1948 hield Nathalis De Bock een vurig pleidooi voor de 'vergoeding voor de moeder-echtgenote' in ware KAV-stijl: *"De rol van de echtgenote-moeder heeft een even verstrekkend economisch belang als de functie van een arbeidster. Het is geen natuurlijke drang die de arbeidstersvrouwen naar de fabriek roept, doch een materiële noodzakelijkheid. Zij ook zouden zich liever aan de zorg van hun echtgenoot en kinderen wijden, dan verplicht te zijn met hun arbeid het loon van de echtgenoot aan te vullen. De waardigheid van de arbeid der echtgenote-moeder moet erkend worden samen met de belangrijkheid der huishoudelijke taak en toewijding aan het gezin. [...] Door het aanvaarden van dit principe zullen wij aan de arbeidstersvrouwen en hun gezinnen het familiegeluk geven."*⁽⁹⁾ Omdat niet alle kameraden het over de premie eens waren, kwam het echter niet tot een congresresolutie. Ook de volgende jaren bleef De Bock de premie verdedigen, maar er was binnen het ABVV te veel controverse rond het thema om met een eenduidig standpunt naar buiten te treden. Socialistische spilfiguren zoals Jeanne Vandervelde, Emilienne Brunfaut en - onverwacht misschien - Louis Major waarschuwden voor de gevaren die de premie potentieel kon inhouden voor de rechten van de werkende vrouwen, voor wie de vakbond toch in de eerste plaats moest opkomen.

Op het ACV-congres van oktober 1949 kondigde minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Oscar Behogne (CVP), het invoeren van de 'Toelage voor de Moeder in het Gezin' aan. Aan de moeder die zich uitsluitend aan huishoudelijke arbeid wijdde zou een vergoeding uitbetaald worden ter vervanging van de compensatievergoedingen.⁽¹⁰⁾ De vergoeding werd ingevoerd door het Besluit van de Regent van 10 december 1949 en toegepast vanaf 1 januari 1950. Echtgenotes van loontrekkenden kregen 100 fr. per maand via het kinderbijslagstelsel als zij minstens één kind hadden en zij geen 'winstgevende bezigheid' verrichtten. Zodra de moeder meer dan achttien dagen per jaar minstens twee uur per dag werkte, werd ze aanzien als iemand met een winstgevende bezigheid. ACV en KAV vonden het bedrag veel te laag, maar waren toch relatief tevreden. Het principe werd immers erkend en ook als symbool was de premie belangrijk. De katholieke arbeidersorganisaties gingen er bovendien van uit dat dit bedrag stapsgewijs verhoogd zou worden. Het ABVV was het wel met het principe eens, maar vreesde dat de werkende moeders uit de boot zouden vallen. De integratie van de vroegere compensatiebons in de lonen en de sociale vergoedingen moest zo geregeld worden dat ook de werkende moeders ervan zouden genieten. Met het KB van 16 mei 1951 voerde de minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Van

Den Daele (CVP), vanaf 1 mei 1951 een eerste verhoging in. De basisvergoeding van 100 fr. werd verhoogd met 50 fr. per maand per kind. In juni 1953 zorgde een administratieve maatregel voor een onverwachte mogelijkheid. De regering paste de manier aan waarop werkgevers hun bijdragen moesten storten aan de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid; voortaan moest dit maandelijks gebeuren, in plaats van per kwartaal. Door die ingreep stegen de reserves van de Nationale Compensatiekas voor de Kinderbijslagen met ongeveer 525 miljoen fr. Het ACV zag meteen een mogelijkheid tot verdere verhogingen van de premie. De Wet op de Kinderbijslag van 1930 liet de kas immers toe met eventuele reserves bijkomende voordelen toe te kennen. Op 4 december 1953 stuurde het ACV-bestuur een brief naar de raad van beheer van de Nationale Compensatiekas met het voorstel om de extra miljoenen te besteden, dit rechtvaardigend met het argument dat zelfs de hoogste kinderbijslag op dat moment (695 fr. voor het vijfde en volgende kinderen) nog steeds niet de gemiddelde onderhoudskosten van een kind dekte, door het ACV op 1000 fr. geschat. Omdat de reserves niet toereikend waren voor een voelbare verhoging van de kinderbijslag voor iedereen, stelde het ACV voor deze in te zetten waar ze het meest nodig waren. Een verhoging van de Premie voor de Moeder aan de Haard zou de gezinnen die het met één arbeidsinkomen moesten stellen bevoordelen. Met een meerderheid van stemmen keurde de raad van beheer van de Nationale Compensatiekas dit voorstel goed. Alleen de afgevaardigden van het ABVV stemden tegen; ze vonden een tijdelijke supplementaire vergoeding politiek onverstandig en het knabbelen aan de reserves van de kas financieel onverstandig. Bovendien zagen ze in de verhoging een katholieke electorale stunt. Minister Van Den Daele ging wel akkoord en vanaf 1 januari 1954 werden de bedragen van de premie verhoogd met 50 fr. extra voor het tweede kind, 75 fr. voor het derde kind, 100 fr. voor het vierde en 125 fr. voor het vijfde en volgende. Voor moeders thuis met meerdere kinderen betekende dit dus een gevoelige verhoging. De verhoging kostte de kas in 1954 400 miljoen. De vrijgekomen reserves waren dus niet volledig uitgeput. Met de overige miljoenen kon de verhoogde premie nog één trimester in 1955 doorbetaald worden. Eind november 1954 besliste de raad van beheer van de Nationale Kas, na een voorstel van Dereau (ACV) en Catrysse (KAV)⁽¹¹⁾, de bijkomende vergoeding te verlengen voor 1955, zelfs indien daarvoor uit de gewone reserves geput moest worden. Minister Troclet - ondertussen zat de CVP niet meer in de regering en moest er met een socialist onderhandeld worden - was het daar echter niet mee eens. Hij wilde de overgebleven fondsen gebruiken om de jaarlijkse staats-subsidies aan de kas voor 1955 te verminderen. Het ACV was woedend: de staat wilde de reserves, die de vakbond als het bezit van de arbeiders beschouwde, gebruiken om een besparing te verwezenlijken op zijn eigen budget! Op 24 november 1954 verspreidde het ACV-bestuur het bericht dat door de schuld van de socialistisch-liberale regering de inkomens van de arbeidersgezinnen zouden verminderen. In brieven en

Minister Leon-Eli Troclet bij de eerstesteenlegging van het gebouw voor de Dienst van de Gezinsvergoedingen te Brussel, 1948

memoranda aan de regering werd het behoud van de verhoogde vergoeding geëist. Premier Van Acker beloofde dat de regering de zaak onder de loep zou nemen en uiterlijk 31 januari haar beslissing bekend zou maken. Omdat er na die datum nog steeds geen uitspraak was, stuurde had ACV begin februari nog maar eens een brief aan de regering, aandringend op een beslissing, echter zonder gevolg. Op 20 januari hadden de KAV en haar franstalige tegenhanger, de Ligues Ouvrières Féminines Chrétiennes (LOFC) ook al een brief naar de minister gestuurd, wijzend op de noodzakelijkheid van de premie in vele arbeidersgezinnen en aandringend op een spoedige 'geruststelling'. Ze kregen een nietszeggend antwoord terug.

In de lente van 1955 keerden de compensatiekassen - het geld was op - terug naar de oude bedragen. De katholieke pers maakte van minister Troclet de grote boeman. Hij had zomaar de adviezen van (katholieke) parlementsleden, de sociale organisaties en de raad van beheer van de Nationale Kas, die verzocht hadden de verhoging verder uit te betalen door gebruik te maken van de gewone reserves, naast zich neergelegd. Door de schuld van de socialistische regering, zo deelde ACV de afloop in een persmededeling van 22 februari 1955 mee, werden 263.000 Belgische arbeidersgezinnen samen 400 miljoen fr. armer. De regering verdedigde zich door te zeggen dat de regeling sowieso een uitzondering voor een enkel jaar was geweest, dankzij uitzonderlijke reserves. Het ABVV was om precies die reden tegen geweest, het had voorzien dat een tijdelijke verhoging tot problemen zou leiden bij de afschaffing ervan. Bovendien gingen in het ABVV stemmen op voor een eenvormige vergoeding voor alle moeders, niet enkel voor de moeders thuis.

Het ACV en de KAV reageerden furieus. Zij zagen de bijkomende vergoeding als een sociale verworvenheid, die niet kon worden afgeschaft zonder afbreuk te doen aan de sociale vooruitgang. De komende maanden volgden daarom heel wat acties. ACV-Limburg startte een succesvolle Groene Checkcampagne, waarbij de normale informatie op de maandelijkse kinderbijslagcheque vervangen werd door cynische commentaar aan het adres van zowel patronaat als regering. Vertegenwoordigsters van de KAV en de LOFC wendden zich meermaals per brief tot de minister, zonder antwoord te krijgen. In maart 1955 werd in de plaatselijke KAV-afdelingen druk over het onderwerp gedebatteerd. Afdelingen en individuele leden stuurden brieven naar de eerste minister waarin ze hun ongenoegen uitdrukten. Katholieke kranten publiceerden voorbeeldbrieven, met de expliciete bedoeling moeders ertoe aan te zetten zelf dergelijke brieven te schrijven.

De KAV en het ACV schreven die lokale protesten in hun nationale acties voor het gezinsinkomen in. Op 15 maart 1955 hielden de KAV en de LOFC een nationale protestmanifestatie te Brussel. Een aantal nationale vrijgestelden zetten er de toestand uiteen en vier moeders getuigden over hun eigen situatie. De ongeveer duizend deelnemers trokken vervolgens betogend naar het kabinet van de eerste minister om een

geen Fr. geld Ct. **Nr 000** Goed voor alles is Fr. op Ct.

0000.00 — Compensatiekas voor Vermindering der toelagen Wetstraat, 6, Brussel

Het Bestuur der Postchecks te Brussel zal betalen

~~het overschot als industrielen, de bankiers, de kapitalisten~~
(bedrag in volle letters)

en de parlementairen betaald zijn Fr. Ct.

aan M de werkmans - huisvader

Nr 1 Kinder straat

te Arrond. Mechelen

To Brussel, de 1 April 1955

Armoede maakt tam

Assignatie Nr 0

Inkomst Nr 0

Verantw. Uitgever: U. Blassens, Onder den Toren, 5, Mechelen.

Mededeling.

Sinds 1 Januari 1955

Voor onze arbeiders en bediendengezinnen, vermindering van hun inkomen wanneer de moeder thuis is. Dit betekent:

	per maand	per uur
met 2 kinderen	50 fr.	is 0,25 fr.
met 3 kinderen	125 fr.	is 0,60 fr.
met 4 kinderen	225 fr.	is 1,10 fr.
met 5 kinderen	350 fr.	is 1,70 fr.
met 6 kinderen	475 fr.	is 2,35 fr.
met 7 kinderen	600 fr.	is 3,— fr.

Voldaan,

Te Mechelen, de hoelang nog 19

Lamme Goeddrak

Arbeiders, Bedienden, laten wij de socialist Troclet en het A.B.V.V. bedanken! Daarom, laat U inschrijven bij het A.C.V., daar alleen wordt gestreden voor lotsverbetering der arbeiders, bedienden en familievaarders. Niet op de openbare weg gooien.

1° kwartaal 1955 - 5 kinderen ten laste. Moeder aan den haard (vroeger 8.790 fr.). Vermindering 1.050 fr., ter bevordering van de armoede. Deze afhouding zal gestort worden op de rekening der parlementairen.

'De Groene Check', waarbij de normale informatie op de maandelijkse kinderbijslagcheque vervangen werd door cynische commentaar aan het adres van zowel patronaat als regering (KADOC Leuven)

protestmanifest af te geven. Twee leden kregen daarbij een proces-verbaal omdat ze zich in een deel van de Wetstraat begeven hadden dat voor de betogers niet toegankelijk was. Tot hun grote ontzetting werden de KAV-afgevaardigden niet ontvangen, niet eens door een kabinetsmedewerker. Ze gaven hun manifest dan maar af aan een gerechtsdeurwaarder. Ook bij andere gelegenheden weigerde de regering afgevaardigden, arbeiders en huisvrouwen, te ontvangen. Toen de protestbrieven van de Limburgse KAV dan door senator Jeanne Driessen, tijdens een vinnige interpellatie in de Senaat, aan Troclet overhandigd werden, schoof deze ze 'miskennend' opzij. Dit was uiteraard voer voor de katholieke pers die de minister beschuldigde van minachting voor de arbeidersvrouwen, de 'moeders van het volk'.

Het ACV koos in de zomer van 1955 voor de strategie van de zaterdagstaking. Er werd vooral gestaakt voor het minimumuurloon van 20 fr. (voor de mannelijke arbeider) en voor de vijfdagenweek, maar in de marge ook in verband met de Premie voor de Moeder aan de Haard. Op 29 juli riep de regering, in de hoop de gemoederen te bedaren, de Nationale Arbeidsconferentie samen. Naast minimumloon en vijfdagenweek stond ook de premie op de agenda, waarvoor een voorlopige oplossing uit de bus kwam; de werkgevers zouden gedurende drie maanden een half procent extra bijdragen betalen om de vergoeding drie maanden (augustus-september-oktober 1955) opnieuw op haar vorige peil te brengen. Ondertussen zou een nationale paritaire commissie een nieuw en beter stelsel voor de gezinsvergoedingen uitwerken. Op basis daarvan zou de regering tegen november 1955 het initiatief nemen tot een hervorming van het kinderbijslagstelsel. Omdat er echter geen nieuwe inkomsten aan het akkoord verbonden werden, kwam die commissie niet tot overeenstemming en werd ze in november 1955 zonder resultaten ontbonden. Volgens de katholieke arbeidersorganisaties waren de werkgevers en vooral de regering verantwoordelijk voor die mislukking: de vertegenwoordigers van de regering leverden geen constructieve bijdragen en saboteerden de commissie, om nadien de onenigheid te gebruiken als alibi voor het uitblijven van nieuwe voorstellen.

De katholieke arbeidersorganisaties bleven de volgende maanden de regering met memoranda bestoken, verwijzend naar de overeenkomst van 29 juli. Op 17 april 1956 stelde Troclet een nieuwe commissie samen met ditmaal, naast afgevaardigden van de werknemers- en werkgeversorganisaties, ook afgevaardigden van de middenstand, de boeren en de Bond der Kroostrijke Gezinnen. De katholieke arbeidersorganisaties reageerden optimistisch want er was ditmaal niet bepaald dat de commissie binnen de beschikbare financiële middelen moest blijven. Ook de als gunstig gepercipieerde economische situatie zou in hun voordeel kunnen spelen. Het ABVV kwam in die commissie op de proppen met het voorstel, goedgekeurd door zijn congres van mei 1956, namelijk de premie uit te breiden tot alle moeders.

Het KB van 10 april 1957 dat de kinderbijslag eindelijk hervormde, bracht voor de katholieke arbeidersorganisaties niet de verhoopte resultaten. De financiële basis van het stelsel werd weliswaar verruimd, maar de Premie voor de Moeder aan de Haard sneuvelde. Bovendien voorzag het KB dat de premie niet opnieuw bij KB kon worden ingevoerd. Daarvoor was voortaan een wet nodig. Volgens de katholieke pers werd de premie afgeschaft, volgens de socialistische werd ze uitgebreid tot alle moeders door ze te integreren in de basisbedragen van de gezinsbijslagen die daardoor hoger werden. Niemand kreeg minder dan voordien, integendeel. De progressiviteit naar rang werd echter verminderd, doordat vooral de bedragen voor het eerste en tweede kind hoger werden. Dit kon volgens de christelijke sociale organisaties niet door de beugel. In combinatie met de invoering van de leeftijdstoelagen - een verhoging van de kinderbijslag als een kind een bepaalde leeftijd bereikte - een oude eis van het ABVV, zouden vooral de grote gezinnen met meerdere jonge kinderen benadeeld worden. In de katholieke pers werd dit de lezers met voorbeelden uitgebreid voorgerekend.

In de loop van 1957 en 1958 bepleitten de katholieke pers en de katholieke organisaties vooral het herstel van de progressiviteit naar rang. Door de verhoging van de werkgeversbijdrage en de verhoging van het loonplafond door het KB van 10 april was immers een zekere financiële speelruimte ontstaan die niet volledig opgesoupeerd werd door de nieuwe verhogingen. Met die inkomsten kon en moest de progressiviteit vanaf het derde kind hersteld worden. Begin 1960 - de CVP zat sinds 1958 terug in de regering - gebeurde dat ook. De eis de premie opnieuw in te voeren verdween echter naar de achtergrond. Na het KB van 10 april besloot het ACW-bestuur - binnenskamers - dat het niet zinvol was het herinvoeren van de haardoelag te blijven eisen. Er was te veel weerstand, ook in eigen rangen. De Syndicale Dienst voor Vrouwen van het ACV was bijvoorbeeld al jaren tegen de premie, omdat deze gezinnen met een laag inkomen, waar vrouwen uit financiële noodzaak gingen werken, discrimineerde.⁽¹²⁾ Omdat er nooit een parlementaire meerderheid voor te vinden zou zijn, werd blijven strijden voor de premie zinloos geacht. Bovendien was het een dure uitgave geweest voor een betrekkelijk klein voordeel. Veel zinvoller was het te blijven streven naar een grotere progressiviteit vanaf het derde kind. Feitelijk zou dat op hetzelfde neerkomen, namelijk *"een aanvullend inkomen ten voordele van de families waar de moeder thuis blijft"*. Met een kinderbijslag van 1000 fr. vanaf het derde kind, zou de 'vrije keuze' (lees: het thuisblijven) van de moeder mogelijk zijn. In gezinnen met drie of meer kinderen zou in de meeste gevallen de moeder sowieso niet buitenshuis werken. Die formule, redeneerde de ACW-leiding, had politiek gezien meer kans op slagen. Dergelijke regeling zou *"veel misverstanden en psychologische weerstanden kunnen uit de weg ruimen"* bij degenen die in de premie *"uitsluitend een politiek en ideologische programma gezien hebben"*. Bovendien waren er ook in liberale en socialistische kringen - uit demografische bekommernis - voorstanders van die progressiviteit te vinden.

Niet alle leden steunden de ommezwaai. De premie had ondertussen - en de katholieke pers had hier een belangrijke rol gespeeld - een grote symboolwaarde gekregen: *"We moeten er rekening mee houden dat onze christelijke organisaties zich totaal ingezet hebben voor het behoud van de 'Premie voor de Moeder aan de Haard'. Het is een kracht-idee geworden die men niet zonder meer kan laten vallen."*⁽¹³⁾ Op de komende ACW- en ACV-congressen was er altijd wel iemand in het publiek die de premie opnieuw op de agenda probeerde te zetten. De kopstukken wimpelden dit echter systematisch af. Congresamendementen voor een nieuwe haardoelag werden zelfs vooraf door de ACV-leiding naar de prullenmand verwezen wegens 'niet langer opportuun'. De achterban werd voorgehouden dat het ACV met het verlaten van de eis voor de Premie voor de Moeder aan de Haard niet het ideaal van de moeder thuis had verlaten. Er was enkel, pragmatisch, gekozen voor een andere manier om hetzelfde resultaat te bereiken.

Naar een andere interpretatie

Ter voorbereiding van het ACW-congres van 1959 circuleerde er een nieuw voorstel dat overigens ook geen zoden aan de dijk zou zetten. Toch is het interessant wegens de logica erachter. Victor Michel stelde voor gedifferentieerde barema's in te voeren in de kinderbijslag. Uitgangspunt was weerom een verhoging voor die gezinnen waar de moeder thuisbleef. Ditmaal zou het buitenshuiswerken van de echtgenote echter slechts in aanmerking worden genomen als haar loon een bepaalde grens overschreed. Gezinnen waarin man en vrouw beiden werkten, maar samen nog steeds te weinig verdienden, zouden ook het verhoogde barema bekomen. Michel trok daarmee de oorspronkelijke doelstelling van de Premie voor de Moeder aan de Haard, zoals die door het ACV en de KAV in het begin van de jaren 1950 verwoord werd - die gezinnen waar de nood het hoogst is als eerste te helpen - radicaal door. De bijkomende doelstellingen, namelijk het stimuleren van het thuisblijven van de moeder en het symbolisch belonen van dat bepaald gezinstype, verdwenen naar de achtergrond. Dit toont aan dat het stelsel van de premie verschillende betekenissen had, ook binnen de katholieke arbeidersbeweging. Mijn reactie op het artikel van Bollen gaat vooral daarover. De premie en haar legitimaties zijn niet eenvoudig ideologisch of economisch te verklaren. De premie ontstond, werd verdedigd en afgeschaft in een complex veld van betekenissen. Bollen kadert mijns inziens de haardoelag te veel binnen één bepaald betekenisveld: het economisch pragmatisme. Ze interpreteert de premie en de afschaffing ervan als onderdeel van een discriminerend tewerkstellingsbeleid, waarin vrouwen als een reserveleger worden gebruikt en ideologische argumenten worden ingezet ter ondersteuning van dit beleid. De Premie voor de Moeder aan de Haard plaatst ze daarmee op één lijn met andere ontmoedigende maatregelen naar vrouwelijke arbeidskrachten toe (bijvoorbeeld in de

sociale zekerheid) en met voorstellen tot een wettelijk verbod op vrouwenarbeid, zoals die in de jaren 1930 opgang maakten. Volgens mij moet meer onderscheid gemaakt worden tussen die verschillende maatregelen. Ruttens arbeidsverbodvoorstel in de jaren 1930, het verstrengen van de werkloosheidsreglementering voor gehuwde vrouwen in de jaren 1950, de Premie voor de Moeder aan de Haard, de Sociaal Pedagogische Toelage en de recente voorstellen om zorgarbeid binnen het gezin te verlonen, hebben alle hun eigen verhaal en nuances, hun eigen context, legitimaties, aanleidingen, oorzaken en gevolgen en zijn niet op één hoopje te vegen.

Door enkel naar de economische logica te verwijzen, presenteert Bollen een te enge interpretatie van de premie en de context waarin zij ontstond. De diepere grondslag van de premie was volgens mij niet, zoals Bollen suggereert: "*Hoe krijgen we de gehuwde vrouwen van de arbeidsmarkt?*" maar wel "*Welk gezinstype vinden wij ideaal?*" Economische argumenten speelden daarin ongetwijfeld een rol, maar de gezinsideologische component en de morele overtuigingen wierpen minstens evenveel, misschien zelfs meer gewicht in de schaal. De premie ontstond binnen een bepaalde mentaliteit, waarin het thuisblijven van vrouwen normaal was en hun arbeid buitenshuis abnormaal, waarin mannen per definitie arbeiders en kostwinners waren, en vrouwen géén arbeiders, maar huisvrouwen en moeders.⁽¹⁴⁾ Voor gehuwde arbeidersvrouwen werd thuisblijven als bevrijding gedefinieerd, moeten gaan werken als slavenarbeid. Thuisblijven werd als meer conform gezien met de menselijke waardigheid en vrijheid van vrouwen, dan bijvoorbeeld fabrieksarbeid. Een moeder de financiële mogelijkheid bieden om thuis te blijven, 'zich aan haar gezin te wijden', was niet noodzakelijk bedoeld als beknotting van haar bewegingsruimte, maar als een mogelijkheid tot levensvervulling en geluk voor haar en haar gezin. In die logica is de premie allesbehalve vreemd, ze was een zeer logisch uitvloeisel van een bepaalde gezins- en arbeidsideologie en de verhouding tussen beide. Bollen verwijst wel naar dit mannelijk arbeids- en kostwinnersmodel als logica achter de uitbouw van de welvaartsstaat, maar blijft daarbij hameren op het tewerkstellingsbeleid en de arbeidsmarkt en heeft te weinig oog voor de familiale politiek. Daardoor verengt zij de betekenis die de premie had en de mentaal-ideologische context waarin ze ontstond. Om de premie te duiden moeten we die context serieus nemen en hem niet afdoen als louter vehikel van een economische politiek.

Ook het afschaffen van de haardtoelage had meer te maken met hoe gezinnen werden gezien, dan dat het - zoals Bollen suggereert - een bewuste maatregel zou zijn geweest voor het inzetten van vrouwen als arbeidsreserveleger. De socialistisch-liberale regering had een andere kijk op het gezin, en daarmee op de familiale politiek en het verdelen van de pot van het kindergeld. Ze schafte de premie niet af opdat meer vrouwen zouden gaan werken. Toch beweert Bollen dat dit politiek opportunisme, gebaseerd op een veranderende economische conjunctuur - daarbij laat ze ook enkele chronologische steken vallen - de reden van de afschaffing was.

Bollen verwijst niet naar het feit dat na de hervorming van de kinderbijslag in 1957 de premie bewust van de katholieke agenda verdween en er, toen de christen-democraten in 1958 terug in de regering zaten, ook niet opnieuw op werd gezet. Ze maakt via de Bond voor Grote en Jonge Gezinnen, de enige organisatie waar de eis bleef leven, meteen de sprong naar de SPT. Het eerste nieuwe CVP-wetsvoorstel voor een nieuwe premie was er pas in 1966. Wat gebeurde er dan tussen 1958 en 1966? Waarom voerden de katholieken de premie in 1958 niet terug in? Hier speelt volgens mij noch economische logica, noch ideologische overtuiging de grootste rol. Zoals in de eerste paragraaf wordt beschreven vonden de leiders van de katholieke arbeidersorganisaties de Premie voor de Moeder aan de Haard niet langer politiek houdbaar. De haardtoelage was niet meer verkoopbaar. Opportunisme speelt in dit verhaal dus wél een rol, maar niet op de manier die Bollen beschrijft: "*Hoe krijgen we vrouwen op of uit de arbeidsmarkt conform de economische conjunctuur?*" De opportuniteitsvraag was veeleer: "*Hoe bekomen we voor de arbeidersgezinnen een zo rechtvaardig mogelijk inkomen?*" Wat is politiek haalbaar als eis? Welke zijn de beste middelen? Het antwoord op die vragen evolueerde in de loop van de jaren 1950 en werd aan socialistische en aan katholieke zijde anders beantwoord. Ideologische argumenten werden daarbij inderdaad in de strijd gegooid of ingezet waar nodig. Doel bij zowel de katholieke als de socialistische arbeidersorganisaties was het totale gezinsinkomen verhogen. Daarvoor waren meerdere middelen goed en werd nu weer het ene, dan weer het andere middel politiek bruikbaar geacht. Niet een pragmatisch arbeidsmarktbeleid, maar een pragmatische gezinspolitiek en een arbeidsinkomensbeleid stonden dus aan de oorsprong van het invoeren en weer afschaffen van de Premie voor de Moeder aan de Haard.

De eerste voorstellen voor een SPT dateren van 1966, dus niet in volle economische crisis, en niet op een moment van krapte op de arbeidsmarkt, integendeel. De economische logica gaat dus niet steeds op. Het in- en afvoeren van haardpremie en SPT mag dan misschien wel overeenstemmen met economische imperatieven, de vraag ernaar houdt niet steeds rekening met de economische periodisering. De SPT werd gevraagd op een ogenblik dat het economisch wenselijk was dat de vrouw op de arbeidsmarkt actief was en bleef.⁽¹⁵⁾ Bollen vindt het feit dat de SPT er pas medio jaren 1970 - in volle crisis - kwam, verdacht en gebruikt die timing als argument voor de theorie dat de SPT net als de premie een instrument van het arbeidsmarktbeleid geweest zou zijn. De SPT was echter allesbehalve een besparing in de sociale zekerheid en was medio jaren 1970 onbetaalbaar. Misschien had het lange uitstel meer te maken met de controversiële aard van de maatregel, dan met de economische conjunctuur. De SPT was, zoals de auteur zelf opmerkt, een hete aardappel die de ministers elkaar doorschoven. Als de SPT echt als een economisch beleidsmiddel werd gezien, is het niet logisch dat de uitvoeringsbesluiten er nooit kwamen.

Het probleem met de 'arbeidsreservelegertheorie' is dat ze te vaak wordt gebruikt, alsof

In de lente van 1955 schafte de socialistische regering de verhoogde premie terug af. Het ACV en de KAV reageerden furieus... (KADOC Leuven)

het al dan niet inzetten van dit 'leger' een bewuste actie was. Vrouwen werden bewust gestimuleerd de arbeidsmarkt te verlaten, en de regering deed alsof ze dat beter vond voor het gezin. Het inzetten van vrouwen als arbeidsreserveleger is ongetwijfeld een reëel structureel maatschappelijk gegeven. Evelyne Sullerot ⁽¹⁶⁾ heeft die grotendeels onzichtbare, want als vanzelfsprekend beleefde structuur op een zeer scherpe en geëngageerde manier blootgelegd. De vrouwenbewegingen van de tweede feministische golf hebben de verdienste dat ze probeerden vrouwen van die situatie bewust te maken. De actoren zelf - politici, arbeiders, syndicale organisaties - hebben decennialang het gebruik van vrouwen als reservearbeidskrachten gesteund en vormgegeven zonder er graten in te zien. Het was het logische uitvloeisel van opvattingen en ideeën rond gezin en arbeid en de taak van vrouwen en mannen in de gemeenschap. Die structuur beoordeelde inderdaad bepaalde groepen meer dan andere; ondernemers en mannelijke arbeiders profiteerden ervan. Maar dat is nog niet hetzelfde als bewuste, opzettelijke discriminatie. Met andere woorden, men wilde niet 'vrouwen onderdrukken' of zichzelf economisch bevoordelen en daarvoor ideologische legitimaties uitvinden; maar de economische en maatschappelijke discriminatie van vrouwen hing samen met een bepaald politiek, economisch en ideologisch conglomeraat.

Zeg ik nu dat de ideologie er eerst was, en dat de structurele, economische gevolgen daaruit voortvloeiden? Verraad ik dus de marxistische analyse? Neen, ik probeer juist die onvruchtbare kip-of-eidiscussie te vermijden. Ze leidt nergens toe. Interessanter is het andere vragen te gaan stellen. Dit kan door de ideologie als bestaande werkelijkheid serieus te nemen en nader te onderzoeken. Ideologische overtuigingen hadden reële betekenissen. Opvattingen over gezin en arbeid en de plaats van vrouwen en mannen in de maatschappij waren niet louter een machtsmiddel dat politiek en economisch werd ingezet. Ideologische overtuigingen speelden een rol in politieke en economische processen, en werden op hun beurt door die processen beïnvloed. Het a priori bevoordelen van de economische evolutie als motor van het historische proces verhindert ons de mentale wereld van de periode die we onderzoeken serieus te nemen.

Bollen is te ongenueanceerd in haar beoordeling van een aantal sociale organisaties en hun standpunten. De Gezinsbond zou zijn verpakking van de SPT veranderd hebben omdat "de nieuwe linkse vrouwenorganisaties als paddestoelen uit de grond schoten" en het "met Simone de Beauvoir als profetes not done was om de vrouw voortaan nog vast te pinnen op de moederrol". Alsof de Gezinsbond ook niet zonder de Dolle Mina's een eigen evolutie doormaakte, en alsof die Dolle Mina's plots het klimaat kwamen veranderen. Binnen de organisaties die een traditionele gezinsideologie huldigden, zoals de KAV en de Gezinsbond, was er al vanaf eind jaren 1950 en zeker in de loop van de jaren 1960 een duidelijke evolutie merkbaar. Ook zonder en vooral reeds vóór de 'feministische injectie' van het begin van de jaren 1970 schaafden zij hun opvattingen bij. Ook de houding van het ABVV wordt door Bollen onvoldoende geduid. Een vage verwijzing

naar het 'feministisch gelijkheidsdenken' volstaat niet om de omslag van het ABVV met betrekking tot de premie te verklaren. Vanuit een louter economische logica is die vraag evenmin te beantwoorden. Daarvoor moet er ook op andere niveaus gegraven worden, de familiale politiek van het ABVV, zijn gezinsopvattingen en zijn pragmatische keuzes met betrekking tot de loonpolitiek moeten nader worden onderzocht.

Volgens mij ligt de oorzaak van de interpretatie van Bollen gedeeltelijk in een te ongenueanceerde omgang met en invulling van de polen progressief-conservatief en onderdrukkend-emanciperend. Voor vele vrouwen van de jaren 1950 was thuisblijven, niet moeten gaan werken, de na te streven vooruitgang. Het feit dat de SPT door sommige vrouwen en de Gezinsbond als een emancipatorisch middel werd gezien, kaderend in een bredere actie rond het sociaal statuut van de moeder, wordt door Bollen als retoriek onder het kleed geveegd. Ook de recente voorstellen van Mieke Vogels worden louter negatief beoordeeld. De auteur bespreekt de redenen en argumenten van de voorstanders van premie, SPT en zorggeld op een erg stiefmoederlijke wijze, vanuit een eng begrepen feminisme. Daardoor beperkt zij als historica de mogelijkheid om voorstellen zoals de SPT en de premie in hun eigen context te begrijpen en de verschillen ertussen te duiden.

Haar besluit is te eenzijdig als interpretatie: *"Het doel van de haardoelage was van meet af aan ondubbelzinnig; werkende gehuwde vrouwen afraden te participeren aan de arbeidsmarkt. De toelage zag het levenslicht in volle recessie en werd prompt afgeschaft toen het economisch tij keerde en een grotere input van arbeidskracht zich opdrong."* De premie was juist erg dubbelzinnig en maakte deel uit van een ambigu totaalbeleid, in een zoekende periode, met een zich steeds bijsturende gezins- en arbeidsideologie, waarin vrouwen- en mannenrollen langzaam aan het veranderen waren. Ze maakte vooral ook deel uit van een ruimere gezinspolitiek die door de auteur onvoldoende als contextfactor wordt uitgewerkt. Bollen wil bewijzen dat de SPT *"oude wijn in nieuwe zakken"* is. Door haar stereotypering van de jaren 1950 en het over het hoofd zien van nuances laat ze vele argumenten voor die stelling liggen. Haar voornaamste argument is dat premie en SPT onderdeel waren van een ontradend tewerkstellingsbeleid naar vrouwelijke werknemers toe. Dat is volgens mij niet de meest interessante piste. Continuïteit en verschil zijn wel te vinden op andere niveaus: door de argumenten in beide discussies beter naast elkaar te leggen - wat wordt in 1949 en in 1966 met 'vrije keuze' bedoeld - en meer aandacht voor contextfactoren zoals het gezinsbeleid, de inkomenspolitiek van de vakbonden, de politieke besluitvorming én de economische conjunctuur.

- (1) S. BOLLEN, Over oude wijn in nieuwe zakken: van haardoelage tot sociaal-pedagogische toelage. In: Brood & Rozen, (2003)3, p. 33-47.
- (2) Een inleiding op dit debat is te vinden in K. SCHUYT en E. TAVERNE, 1950. Welvaart in Zwart-Wit, Den Haag: SDU Uitgevers, 2000. Jammer genoeg verwaarloost deze publicatie het genderaspect.
- (3) Voor de uitgebreide resultaten van dit onderzoek, zie H. VANDEBROEK, Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960), Leuven: Universitaire Pers, 2002.
- (4) S. BOLLEN, De sociaal-pedagogische toelage. Historiek en polemiek 1965-1981, VUB licentiaatsverhandeling, 2001.
- (5) Naar de Premie voor de Moeder aan de Haard en het debat erover werd nog geen grondig historisch onderzoek gedaan. Dit artikel steunt op documenten uit het KAV-, ACV- en ACW-archief, bewaard op het KADOC. Verder werden ACV. Maandelijks Bulletin van het ACV, Vrouwenbeweging (ledenblad KAV), De Volksmacht en de jaarverslagen en congresdocumenten van het ACV en het ABVV uit de periode 1945-1960 geraadpleegd. Voor de houding van de Gezinsbond, zie E. DE MAESS-CHALK, Een Bond voor alle gezinnen. Geschiedenis van de gezinsbeweging in Vlaanderen, Brussel: BGJG, 1996.
- (6) M. DE KOSTER, Kostbare kinderen. De kinderbijslag in België 1921-1945, Tiel: Lannoo, 2001.
- (7) Wetgeving betreffende de Kinderbijslag voor loonarbeiders. Samengeordende teksten. Brussel, 1952, p. 45.
- (8) V. FALLON, De gezinstoeslagen in België en Frankrijk, Leuven/Brussel, 1927, p. 27.
- (9) N. DE BOCK, Problemen der maatschappelijke zekerheid, Antwerpen, 1948, p. 35.
- (10) In de loop van 1947 schafte de Belgische regering de naoorlogse subsidies voor bepaalde voedingswaren af, met prijsstijgingen tot gevolg. Uit sociale overwegingen werden daarom de 'compensatievergoedingen' ingericht. Deze werden toegekend aan loon- en weddetrekkenden en aan gepensioneerden, werklozen, gehandicapten en arbeidsongeschikten, kortom alle uitkeringsgerechtigden. Deze kregen bovendien extra vergoedingen voor personen, vrouw en kinderen, die ze ten laste hadden. Hiermee werd dus een eerste vergoeding voor de moeder thuis uitgekeerd. Aanvankelijk ging het om 'bons', maar in de loop van 1948-1949 werden de vergoedingen geïntegreerd in ofwel het loon, ofwel de bestaande uitkeringen. De compensatiebons voor niet-werkende moeders ten laste werden omgedoopt tot Premie voor de Moeder aan de Haard, ten laste van de sector der gezinsvergoedingen.
- (11) Het ACV vermeldt in zijn verslagen alleen zijn eigen rol. Uit het KAV-archief blijkt echter dat ook de KAV een rol speelde in het bekomen en verlengen van de verhoging. KADOC, KAV, 2.12.11/2.
- (12) Interview met Sarah Masselang door Hannelore Vandebroek, 6 mei 2004. Masselang werkte van 1958 tot aan haar pensioen in 1983 bij de ACV-Syndicale Dienst voor Vrouwen. In 1963 volgde zij Maria Nagels op als hoofd van deze dienst.
- (13) Nota ten gerieve van het Familiaal Studie- en Actiecomité, 1957. KADOC, KAV-Nationaal, 2.12.11/2.
- (14) Zie voor een uitgebreide bespreking van de toenmalige gezinsideologie, H. VANDEBROEK, Het geslacht van de arbeid [...].
- (15) Karen Celis toont in haar analyse van de begrotingsdebatten eveneens aan dat het meer ideologisch getinte debat over de rol van de vrouw in de samenleving en het economisch discours elkaar doorkruisten. K. CELIS, Vrouwen vertegenwoordigen. Substantiële en descriptieve vertegenwoordiging van vrouwen in de Kamer tijdens de begrotingsdebatten (1900-1979), VUB/Leuven, doctoraatsverhandeling, p. 242, 273-283.
- (16) E. SULLEROT, Histoire et sociologie du travail féminin, Paris: Gonthier, 1968.

Syndicaal onderwijs en de oprichting van een 'vrije' vakbondscentrale in Ecuador

Magaly Rodríguez, FWO-aspirante VUB

In de septembereditie van Brood & Rozen 2002 verscheen mijn bijdrage over de werking van de Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT) in Bolivia gedurende de jaren 1960. De volgende bijdrage behandelt dezelfde thematiek, namelijk de vrije vakbeweging in Latijns-Amerika, maar legt de nadruk op het syndicaal onderwijs en de ORIT-activiteiten in Ecuador. Hoewel beide bijdragen onafhankelijk van elkaar gelezen kunnen worden, is het toch interessant ze naast elkaar te leggen. De Ecuadoraanse vakbonden werden vrij snel overtuigd van de vrije vakbewegingsideologie, terwijl de rebelse Boliviaanse syndicalisten hardnekkig weigerden om lid te worden van de ORIT. Door middel van cursussen in binnen- en buitenland werd het 'sindicalismo libre' in alle hoeken van het westelijk halfrond verspreid en de weg voorbereid voor de oprichting van duurzame netwerken en nieuwe vakbondscentrales. Hoe de ORIT tewerk is gegaan in Ecuador en de rol van het syndicale onderwijs daarbij staat centraal in dit artikel.

In het kader van de Koude Oorlog streefde de Organización Regional Interamericana de Trabajadores (ORIT), de regionale organisatie van de International Confederation of Free Trade Unions (ICFTU), naar de oprichting van 'vrije' vakbondscentrales om het communisme te bestrijden. Er werden allerlei middelen aangewend om de nationale vakbonden van het Latijns-Amerikaanse continent ver van linkse invloeden te houden. Nieuwe strategieën zoals collectieve onderhandelingen, verzoening met patroons en

Affiche van de 40e verjaardag van de Confédération Internationale des Syndicats Libres / International Confederation of Free Trade Unions

regeringen en een soort apolitiek syndicalisme moesten volgens de 'vrije vakbeweging'⁽¹⁾ de democratie en de socio-economische ontwikkeling van Latijns-Amerika bevorderen. Het syndicaal onderwijs werd als het middel bij uitstek ervaren om het 'sindicalismo libre' te verspreiden. Maar ondanks de enorme inspanningen van de ORIT en andere internationale arbeidersorganisaties in Bolivia, slaagde de vrije vakbeweging er niet in om de machtige Central Obrera Boliviana (COB) te overtuigen van haar ideologie. De COB werd nooit lid van de ORIT. In Ecuador daarentegen vond de ORIT gemakkelijk toegang. Auteurs zoals Gary Busch, Anthony Carew, Catherine Collomp, Guillaume Devin, Patrick Pasture, Jean Sagnes, Beth Smis, Hobart Spalding en John Windmuller geven een goed overzicht van de activiteiten van de internationale vakbeweging tijdens de Koude Oorlog. Ze richten zich echter voornamelijk op de werking van internationale arbeidersorganisaties zoals de ICFTU/ORIT in het algemeen en niet zozeer op hun samenwerking met de nationale vakcentrales van afzonderlijke landen. Deze bijdrage gaat over de werking van de ORIT in Ecuador en de rol die het syndicaal onderwijs gespeeld heeft bij de verspreiding van de vrije vakbewegingsideologie. Ze geeft ook een (mogelijke) verklaring voor de snelle aanvaarding ervan in Ecuador.

Net zoals Bolivia is Ecuador een land zonder politieke en socio-economische stabiliteit. De arbeidersbeweging van beide landen kende echter een heel andere evolutie. Het antwoord van Boliviaanse en Ecuadoraanse syndicalisten op de internationale arbeidersorganisaties om de vrije vakbeweging te promoten was bijgevolg ook heel verschillend.

'La Educación: principal instrumento'

De ORIT werd in 1951 opgericht onder impuls van de Noord-Amerikaanse vakbonden, meer bepaald van de American Federation of Labor (AFL), die het 'business unionism' in Latijns-Amerika wilde promoten. De AFL (vanaf 1955 AFL-CIO als gevolg van de fusie tussen de AFL en het Congress of Industrial Organizations) steunde het VS-buitenlandbeleid vanaf de vroege 20e eeuw. De economische belangen van de VS in het buitenland waren immers ook de belangen van de Noord-Amerikaanse arbeiders aangezien ze de binnenlandse economische groei en de verbetering van hun levensstandaard bevorderden. De Amerikaanse vakbonden spanden zich dan ook in in de strijd tegen het communisme in de naoorlogse periode.⁽²⁾ De sterke relatie tussen de Amerikaanse vakbonden en hun regering vertaalde zich tevens in de ORIT, die vanaf haar oprichting bijna volledig gedomineerd werd door de Amerikaanse vakbonden en hun sterk anticommunisme.

Organisatorische en educatieve activiteiten waren de voornaamste taken van de ORIT; de inter-Amerikaanse centrale schonk veel aandacht aan bestaande organisaties om ze

te overtuigen van de vrije vakbewegingsideologie. Toen bleek dat deze strategie geen vruchten afwierp, richtte ze duurzame netwerken op die haar ideologie moesten verspreiden. Bij deze organisatorische activiteiten speelde het syndicaal onderwijs een doorslaggevende rol.

Al vanaf 1954 startte de ORIT haar activiteiten voor syndicale opleiding aan de universiteiten van Puerto Rico, Montevideo en Monterey. Syndicaal onderwijs moest bijdragen tot het behoud van democratie in het westelijk halfrond. De cursussen, conferenties en seminaries behandelden niet alleen syndicale kwesties, maar - en ondanks het zogenaamde apolitiek syndicalisme - ook politieke, socio-economische en culturele aangelegenheden.⁽³⁾

De Cubaanse Revolutie van 1959 leidde tot een indrukwekkende mobilisatie van alle anti-Castro (of pro-Amerikaanse) krachten om weerstand te bieden aan het 'rode gevaar'. Ook de ORIT meende dat de vrije vakbeweging een waarborg was voor het voortbestaan van democratie in het westelijk halfrond. Het syndicaal onderwijs was het geschikte instrument "*to teach 'democratic ideology'*".⁽⁴⁾ In de vroege jaren 1960 keurde het secretariaat van de ORIT een resolutie goed voor de oprichting van een instituut voor syndicaal onderwijs, het Instituto Interamericano de Estudios Sindicales (IIES). De voornaamste taken van het IIES waren: opleiding van syndicale onderwijzers, voorbereiding en verzameling van geschikt lesmateriaal, voorbereiding van syndicale onderwijsprogramma's en verspreiding van informatie over syndicale kwesties.

Tijdens de vergadering van het administratief comité van 1961 werd ook het voorstel van de secretaris-generaal van de ORIT, Arturo Jáuregui, voor de bouw van een permanente hoofdzetel voor het instituut goedgekeurd. Het kreeg heel wat steun van verschillende lidorganisaties van ORIT/ICFTU, voornamelijk van de Noord-Amerikaanse vakbonden, AFL-CIO, en van de ICFTU zelf. Het comité van het solidariteitsfonds van de ICFTU - onder het voorzitterschap van George Meany van de AFL-CIO - besliste de bouw van de hoofdzetel van het instituut te financieren. Ook de ORIT en het American Institute for Free Labor Development (zie verder) boden financiële en technische hulp.

In 1966 opende het IIES in Cuernavaca, Mexico, zijn deuren. Het werkte nauw samen met verschillende internationale organisaties, onder meer universiteiten en centra voor syndicaal onderwijs van de Verenigde Staten en Latijns-Amerika, de Duitse Friedrich-Ebert-Stiftung, de Verenigde Naties en de Israëlische Histadrut. Talloze cursussen, seminaries en conferenties werden door het instituut van Cuernavaca georganiseerd. Maar de ogenschijnlijke harmonie tussen de ICFTU, de ORIT en de Amerikaanse vakbonden kon de toenemende conflicten over de werking en de functie van het IIES niet langer verhullen en midden jaren 1970 kwam een einde aan het instituut als organisatie van de ORIT. Het IIES werd het eigendom van de Mexicaanse vakbondscentrale Confederación de Trabajadores de Mexico.⁽⁵⁾

De aandacht van de ORIT voor syndicale opleiding was geen toeval. Eén van de belangrijkste doelgroepen bij de vorming van nieuwe syndicalisten was immers de jeugd. Daardoor werd het syndicaal onderwijs een prioriteit voor de internationale arbeidersbeweging. De school (op alle niveaus) is een van de belangrijkste ideologische instituten waar vertogen en overtuigingen die de sociale werkelijkheid construeren, gevormd en vervormd worden.⁽⁶⁾

De vrije vakbeweging gebruikte dan ook het onderwijs als het beste instrument om haar ideologie in Latijns-Amerika te verspreiden. Vooral na 1959 startte er een indrukwekkende campagne voor syndicaal onderwijs in heel het continent. Onder het mom van het 'sindicalismo libre' als waarborg voor democratie en vrijheid zocht de ORIT via deze educatieve activiteiten het communisme te bestrijden en het kapitalisme te promoten. Het instituut te Cuernavaca was ook het levendig bewijs van de strategie van de vrije vakbeweging. Het gebouw bevond zich dichtbij een residentiële wijk van Cuernavaca. Het had de vorm van een L, symbool voor het Spaanse woord 'libertad'. De lokalen waren uitgerust met de meest moderne technische apparatuur en het meeste comfort en het gebouw was omgeven door prachtige bomen en tuinen, waar de cursisten konden "mediteren".⁽⁷⁾

De vrije vakbeweging bereidde haar onderwijsprogramma's voor volgens haar opvatting van de 'proper unions'. Er werd veel aandacht geschonken aan collectieve onderhandelingen, het Amerikaanse hulpprogramma 'Alliance for Progress', de geschiedenis van de westerse landen en van de internationale arbeidersbeweging, de activiteiten van internationale organisaties (zoals de Verenigde Naties, de Internationale Arbeidsorganisatie en de Interamerikaanse Ontwikkelingsbank) en het antagonisme democratie-totalitarisme. Dit waren de opvattingen van de Ecuadoraanse (politieke en economische) elites en (elitaire) vakbondsleiders die een voordeel zagen in het steunen van de vrije vakbeweging. Vakbonden moesten zich immers concentreren op economische kwesties en afstand nemen van politieke aangelegenheden. Daardoor kon de levensstandaard van de leden van de vrije vakbeweging verbeterd worden, terwijl de structurele problemen van het land verwaarloosd werden.

Het American Institute for Free Labor Development

Na 1959 leek het Castro-gevaar zo groot in de ogen van Washington dat een maximum aan doeltreffendheid werd vereist. De arbeidersbeweging werd ervaren als de meest explosieve sector in Latijns-Amerika, en de ORIT leek niet sterk genoeg om weerstand te bieden aan het 'fidelismo'. Daarom dachten de Amerikaanse vakbondsleiders en de VS-regering in de vroege jaren 1960 aan een nieuwe instelling die efficiënter zou werken en volledig onder controle zou staan van de Amerikanen. Zo kwam het

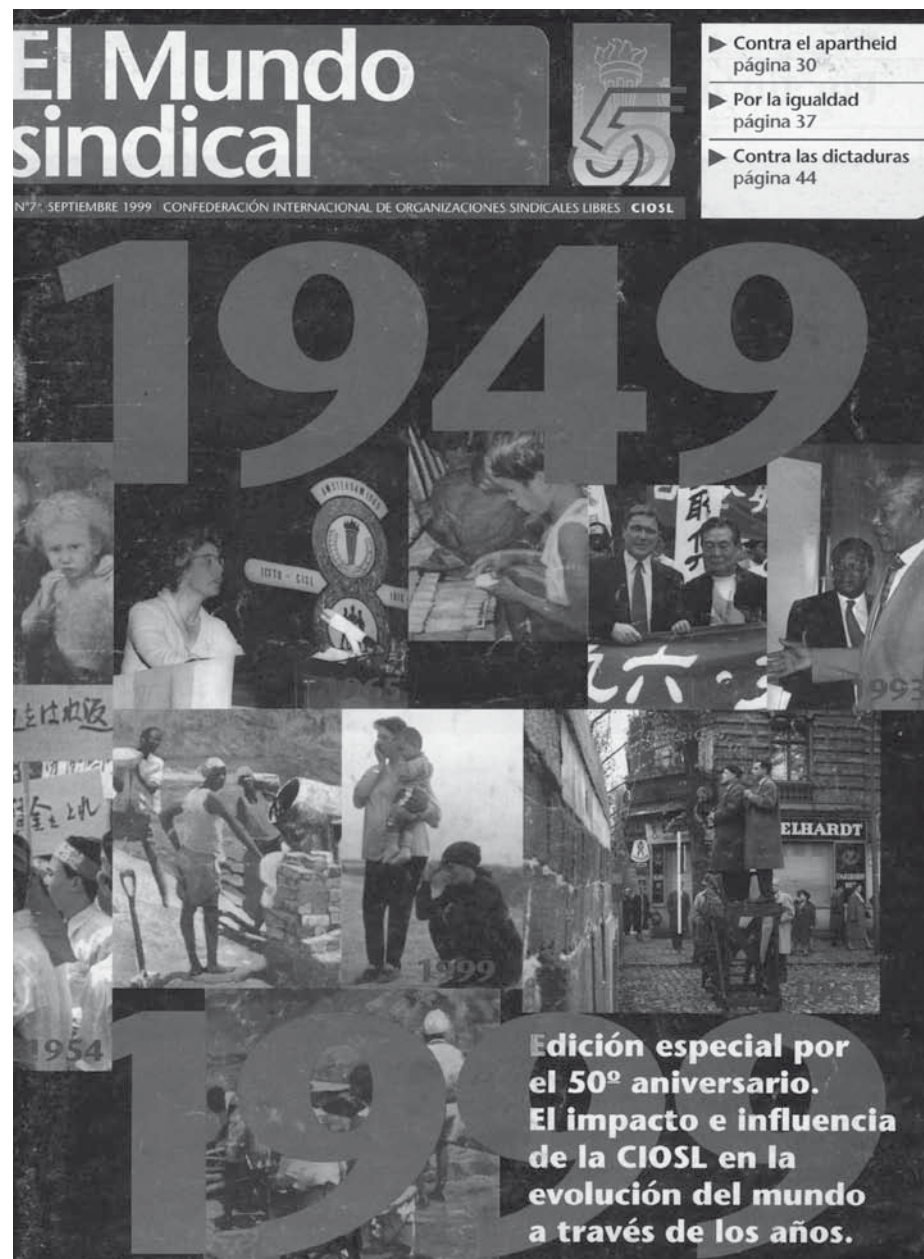
American Institute for Free Labor Development (AIFLD) in 1961 tot stand. Het werd opgericht "*primarily in response to the threat of Castroite infiltration and eventual control of major labor movements of Latin America*".⁽⁸⁾ De strijd tegen niet-kapitalistische tendensen was de voornaamste taak van het AIFLD. Het door de AFL-CIO gepropageerde 'business unionism' en de uitbreiding van Amerikaanse investeringen in Latijns-Amerika moesten bevorderd worden. Zo streefden de Amerikanen tegelijkertijd naar de creatie van prokapitalistische, reformistische vakbonden en een gunstig klimaat voor winstgevendende activiteiten.

Het AIFLD vertegenwoordigde "*the unique pluralism and consensus in American society: Labor-Government-Business*".⁽⁹⁾ Ondanks de retoriek van de 'vrije' vakbeweging in de zin van vrij van regeringen en werkgevers, werd het instituut gefinancierd door de VS-regering, door zakenlui van de machtigste Amerikaanse bedrijven met belangen in Latijns-Amerika (Coca-Cola, International Mining Co., Stand Fruit Co enz.) en door de AFL-CIO. Bovendien kreeg het AIFLD ook financiële steun van de Central Intelligence Agency (CIA).⁽¹⁰⁾

Het AIFLD beperkte zich niet alleen tot syndicale kwesties. In feite - en ondanks de ontkenningen - deed het instituut veel meer aan politiek dan aan syndicalisme. Al zijn programma's waren gebaseerd op een virulent anticommunisme, waardoor het actief deelnam aan de omverwerping van verschillende zogenaamde gevaarlijke regeringen in Latijns-Amerika. 'Onvriendelijke' regimes jegens Amerikaanse regeringen of privé-belangen, zoals die van Cheddi Jagan in Brits Guyana, Goulart in Brazilië, Bosch in de Dominicaanse Republiek of Arosemena Monroy in Ecuador, moesten baan ruimen voor conservatieve, anticommunistische regeringen.⁽¹¹⁾ Harold Lewis, van de International Transport Workers' Federation, beschreef het AIFLD als volgt: "*... the AIFLD never enjoyed a moment's credibility among genuine trade unionists anywhere (and) provided an income and larder for any Latino free-loader ready to swear the requisite anti-communist oaths and to inflate or even invent a 'free' union into which the AIFLD could tip its dollars*".⁽¹²⁾

Om de groei van het communisme in Latijns-Amerika tegen te gaan, had het AIFLD twee strategieën. Het organiseerde ten eerste een systeem van syndicale opleiding in heel het continent. Ten tweede startte het sociale projecten ten voordele van de arbeiders, zoals huisvesting, kredietverlening, coöperatieven, technische scholing, schenkingen en gezondheidszorg. Deze programma's slaagden erin om afzonderlijke vakbonden en syndicalisten te helpen in hun materiële behoeften, maar vooral de ideologische beïnvloeding was sterk. Duizenden Latijns-Amerikaanse syndicalisten werden betrokken bij de programma's van het AIFLD en beïnvloed door het 'business unionism'.

De beste studenten van lokale kortetermijnseminaries werden geselecteerd voor de opleiding op nationaal niveau. Uit de seminars van de nationale centra (instellingen voor syndicale opleiding opgericht door het AIFLD in verschillende Latijns-Amerikaanse landen) werden vervolgens de beste studenten geselecteerd. Deze mochten

Nummer van *El Mundo sindical*, het tijdschrift van de ICFTU, naar aanleiding van zijn vijftigste verjaardag

uiteindelijk naar Washington gaan voor een opleiding van drie maanden. Het twaalfwekenprogramma in de VS verdeelde de studenten in twee groepen. De ene groep volgde cursussen en ondernam studiereizen naar industriële centra in het oosten van het land. De andere groep verbleef enkele weken in Washington en Europa. Het doel van deze studiereizen was "[to observe] *how a co-operative economy can coexist with free enterprise and how state-run services can operate in an atmosphere of freedom, pragmatic interdependence and competition.*"⁽¹³⁾ In Europa bezochten de beursstudenten onder meer West-Duitsland met de bedoeling "*to bring visitors to West Berlin, and possibly to East Berlin, in order to see for themselves the dramatic and ultimate contrast between the worlds of democracy and totalitarianism.*"⁽¹⁴⁾

Het opleidingsprogramma van het AIFLD was bovendien niet alleen doeltreffend voor de verspreiding van een strategie van klassencollaboratie ten voordele van de kapitalistische belangen. Het bevorderde ook de groei van het aantal syndicalisten die ingezet konden worden voor andere doeleinden. Vele afgestudeerden werden ingeschakeld in CIA-activiteiten en kregen bij hun terugkeer naar hun respectievelijke landen gedurende negen maanden een loon. Het was immers de bedoeling dat AIFLD-afgestudeerden daar syndicale cursussen inrichtten.

De ontwikkeling van de Ecuadoraanse arbeidersbeweging

De opkomst van de arbeidersbeweging in Ecuador, aan het begin van de 20e eeuw, ging gepaard met de ontwikkeling van de agro-industrie en de uitbreiding van de openbare diensten. De Ecuadoraanse economie was gebaseerd op de cacaoplantages die zich in het kustgebied ontwikkelden. Aangezien de bevolking in de Andesregio geconcentreerd was, was er een arbeiderstekort aan de kust. In de plantages kon een arbeider bijgevolg niet gemakkelijk vervangen worden en moesten er migranten uit het Andesgebied aangeworven worden. Daardoor was de onderhandelingspositie van de arbeiders ten opzichte van de patroons van de cacaoplantages veel sterker. Ze konden betere arbeidsvoorwaarden afdwingen.

Het syndicalisme ontwikkelde zich in de exportactiviteiten zoals het behandelen en verpakken van goederen, en in de dienstensector en de commercialisering van exportproducten. Een groot deel van de arbeiders in die sectoren was afkomstig uit de middenklasse. Het waren meestal semi-geschoolde arbeiders die zich liever identificeerden met de elite dan met de indiaanse bevolking. Indianen werden beschouwd als ongeschikt voor exportactiviteiten en bleven daarom ook aan de 'latifundios' gebonden. De kloof tussen de middenklasse en de laagste echelons van de bevolking waartoe de indianen gerekend werden, werd bijgevolg steeds groter.

De eerste Ecuadoraanse vakbonden werden vroeg in de 20e eeuw opgericht. Ze werden

vakbonden genoemd, maar het waren eerder ambachtsverenigingen. Ze waren sterk mutualistisch ingesteld en verenigden dikwijls zowel arbeiders als patroons. Er waren ook heel wat beroepsorganisaties die hun rangen niet openstelden voor ongeschoolde arbeiders. Het Ecuadoraanse syndicalisme werd tot diep in de 20e eeuw gekenmerkt door dit soort arbeidersorganisaties. Het was immers pas vanaf de late jaren 1950 dat de Ecuadoraanse regeringen zich inspanden voor de ontwikkeling van de niet-agrarische industrie.⁽¹⁵⁾

De Ecuadoraanse arbeidersbeweging - voornamelijk uit de Andesregio - kenmerkte zich door haar conservatisme, haar elitaire en racistische houding. De eerste arbeidersorganisaties beschouwden indianen als een minderwaardig ras. 'Indios' werden er dan ook niet aanvaard. In een land als Ecuador waar een groot deel van de bevolking uit indianen bestond (en bestaat), was deze verdeeldheid een fundamenteel probleem voor de arbeidersbeweging. Samenwerking met de indiaanse bevolking kon nochtans voordelig zijn zowel voor de indianen als voor de mestiezen zelf. Samen konden ze een sterke arbeidersbeweging vormen, zoals in buurland Bolivia. Dit conservatisme was niet bevorderlijk voor de syndicale eenheid in het land. Het kustgebied werd altijd gekenmerkt door zijn progressiever ideeëngoed, terwijl de Andesregio sterk onder invloed van de Katholieke Kerk stond en een zeer conservatieve arbeidersbeweging ontwikkelde. In de eerste helft van de 20e eeuw slaagden syndicalisten uit de 'sierra' en de 'costa' er niet in hun regionale verschillen opzij te schuiven om zodoende één sterke vakbondscentrale te stichten.

Linkse partijen oefenden ook een sterke invloed uit op de Ecuadoraanse arbeidersbeweging. Vanaf de late jaren 1930 volgden ze de lijn van de volksfrontpartijen in de strijd tegen het fascisme. Communistische partijen vroegen aan de arbeiders de wapens neer te leggen om de USSR te helpen bij haar oorlogsinspanning. Dit bevorderde de groei van de arbeidersbeweging, aangezien linkse partijen toen met regeringen en werkgevers samenwerkten; ten koste echter van hun ideologie. Teneinde de nazi's te bestrijden, verklaarden de communisten zich immers bereid met conservatieve en zelfs repressieve regeringen te collaboreren. Dit was een zware ontgoocheling voor de Ecuadoraanse arbeiders van de traditionele linkse partijen. Hun eisen werden immers totaal ondergeschikt gemaakt aan het nazi-gevaar. Ecuadoraanse arbeiders waren bovendien de polarisatie van het vakbondswezen beu. Het werd enerzijds gedomineerd door de socialistische en communistische partijen en de vakbondscentrale Confederación de Trabajadores del Ecuador (CTE) (opgericht in 1944) en anderzijds door de Katholieke Kerk en de Confederación Ecuatoriana de Obreros Católicos (CEDOC) (opgericht in 1938). Maar in tegenstelling tot Bolivia, waar het populisme een alternatief voor de traditionele linkse partijen en vakbonden bood, bestond er in Ecuador geen alternatief, noch voor de linkse, noch voor de katholieke partijen en vakbonden. Bijgevolg spanden de Ecuadoraanse arbeiders zich in om een moderne en onafhankelijke arbeidersbeweging tot stand te brengen.⁽¹⁶⁾

Oprichting van netwerken

Het Ecuador van de late jaren 1940 en 1950 werd gekenmerkt door een periode van relatieve stabiliteit. De economische groei bevoordeelde de middenklasse van het land, waardoor vakbondsleiders op zoek gingen naar een nieuw soort syndicalisme dat het kapitalistische systeem zou versterken. De middenklasse breidde zich verder uit en geloofde steeds meer in 'desarrollismo'. Volgens haar was er geen nood aan sociale revolutie: die zou er immers automatisch komen dankzij de economische ontwikkeling, waarvoor inspanningen moesten gedaan worden. Volgens sommige syndicalisten concentreerden de linkse vakbondscentrale CTE en de katholieke CEDOC zich te veel op politieke kwesties en verstoorde daardoor de economische groei van het land. Moderne vakbonden moesten met werkgevers samenwerken om de productiviteit op te drijven. Ze moesten zich alleen concentreren op het bekomen van onmiddellijke economische voordelen. Dit zou de koopkracht van de arbeiders verhogen waardoor de industriële ontwikkeling kon bevorderd worden.

Washington en de vrije vakbeweging beschouwden het Ecuadoraanse vakbondswezen - in tegenstelling tot de arbeidersbewegingen van andere Latijns-Amerikaanse landen - als ongevaarlijk. Bijgevolg concentreerde de ORIT zich op explosieve landen zoals Bolivia en schonk ze minder aandacht aan Ecuador. Vanaf 1951 namen ICFTU-afgevaardigden als eersten contact op met Ecuadoraanse vakbondsleiders, omdat ze beseften dat het klimaat voor de verspreiding van de vrije vakbewegingsideologie er gunstig was. Ze hadden immers vernomen dat Ecuadoraanse syndicalisten zelf het initiatief hadden genomen om propaganda voor de vrije vakbeweging te maken. Bovendien was de vrees voor het communisme vanaf de tweede helft van de jaren 1940 groot in dit katholiek en conservatief Andesland. Leden van de ICFTU richtten zich tot de Ecuadoranen en vrij snel traden deze toe tot de internationale centrale en haar regionale organisatie, ORIT.⁽¹⁷⁾

De eerste syndicalisten in Ecuador die in contact kwamen met de internationale vrije vakbeweging waren afkomstig uit de havenstad Guayaquil, en lid van de Confederación Obrera del Guayas (COG). Deze organisatie was sterk mutualistisch ingesteld: ze streefde voornamelijk naar de bescherming van de economische belangen van haar leden, zette geen vraagtekens bij het systeem en stond onverschillig tegenover de problemen van bredere lagen van de bevolking. Vermits de Ecuadoraanse arbeidersbeweging sterk gepolariseerd was tussen roden en katholieken, zochten de syndicalisten uit Guayaquil naar een alternatief dat meer aan hun noden zou beantwoorden. Dit vonden ze bij de vrije vakbeweging. Het 'sindicalismo libre' promootte immers een soort apolietiek syndicalisme dat zich inspande voor de verbetering van de levensstandaard van de arbeiders en voor het behoud van de werkplaatsen.

Door haar lidmaatschap van de internationale centrale hoopte de COG de plaats in te

nemen van de 'sovjetagenten' in de Ecuadoraanse arbeidersbeweging. De belangrijkste vakbonden in Ecuador waren immers nog steeds lid van de linkse CTE. Tijdens de vroege jaren 1950 was de COG de enige vertegenwoordiger van de vrije vakbeweging in Ecuador. De 'vrije' syndicalisten moesten ervoor zorgen dat andere vakbonden zich aansloten om zo de weg te effenen voor de oprichting van een duurzaam netwerk. Het samenbrengen van verschillende vakbonden in de COG moest resulteren in de stichting van een sterke nationale centrale. Dit werd als absoluut noodzakelijk beschouwd om efficiënte weerstand te bieden aan de machtige, 'totalitaire' CTE.⁽¹⁸⁾

ORIT en COG begonnen samen te werken voor de consolidatie van de vrije vakbeweging in Ecuador. De leden van de ORIT en de Ecuadoranen werkten bovendien nauw samen met de Labor-attaché van de Amerikaanse ambassade in Ecuador, en met de CIA. Ze concentreerden zich op syndicaal onderwijs en organisatorische activiteiten. Sleutelsectoren waren transport, plantages, textiel, olie en telecommunicatie. Voornamelijk de vakbonden van de transport- en van de communicatiesector waren van groot belang voor CIA-activiteiten.⁽¹⁹⁾ Toegang tot deze sectoren opende immers de mogelijkheid om bijvoorbeeld wapens te transporteren en de lijnen te interfereren. Met betrekking tot syndicale opleiding werden er talloze cursussen en seminars georganiseerd. Tientallen syndicalisten gingen met studiebeurzen naar het buitenland, voornamelijk de VS, onder de auspiciën van de International Co-operation Administration of the US Department of State. Nationale en internationale cursussen vormden de basis voor de toekomstige vrije arbeidersbeweging in Ecuador. De ORIT moest ervoor zorgen dat er voldoende syndicalisten opgeleid werden volgens de principes van de vrije vakbeweging; daarna moesten ze op eigen initiatief (zodat er geen sprake zou zijn van dirigisme) voor de oprichting van nieuwe syndicale netwerken zorgen. Vele Ecuadoraanse 'vrije' syndicalisten waren ex-leden van de linkse CTE en de katholieke CEDOC. De meesten waren semi-geschoolde mestiezen die zich liever met de (blanke) elite dan met de onderste lagen van de samenleving (ongeschoolde indianen) identificeerden. Ze bewonderden de lokale oligarchie (politieke en economische machthebbers) en de VS. De ICFTU, de ORIT en de beroepsinternationales - kortom de vrije vakbeweging - waren voor hen dé vertegenwoordigers van de rijke westerse wereld. Bijgevolg kon de samenwerking met dergelijke internationale organisaties alleen maar voordelen bieden. Zo konden de 'vrije' syndicalisten uit het Andesland hun levensstandaard verbeteren en opklimmen op de sociale ladder.

Het ORIT-secretariaat was zeer tevreden met de ontwikkelingen in Ecuador. In het najaar van 1960 deelde de vertegenwoordiger de regionale organisatie mee dat de activiteiten in Ecuador vruchten begonnen af te werpen. De organisatie en opleidingsactiviteiten waren zeer succesvol geweest en konden nog verder positief evolueren "*met de gepaste financiële middelen*".⁽²⁰⁾ Overall in het land werden netwerken opgebouwd die aanleiding gaven tot de oprichting van 'vrije' en democratische vakbonden, die dan een

anticommunistische campagne in heel het land opstartten en zich ook inspanden een klimaat van verzoening te creëren, waarbij samenwerking tussen arbeiders, patroons en regering mogelijk werd. Ze moesten toenadering zoeken tot de werkgevers door hen te laten inzien dat de 'vrije' vakbonden bereid waren samen te werken met het zogenaamde progressief kapitaal. Daardoor zouden de industriële en politici het bestaan van de vakbonden aanvaarden als een volwaardig deel van de moderne samenleving. Zo werd de weg voorbereid voor de stichting van de nieuwe nationale vakbondscentrale.

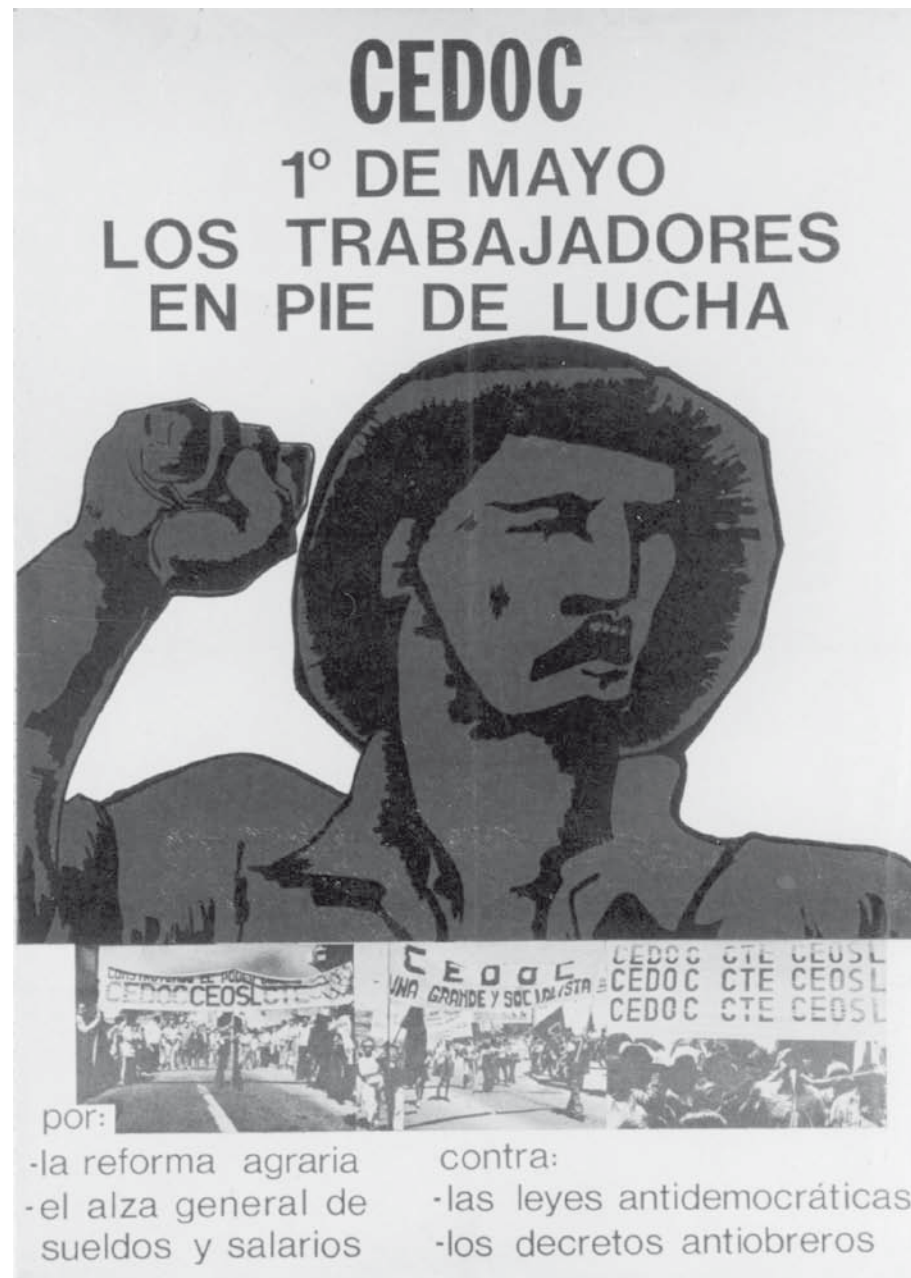
De consolidatie van de vrije vakbeweging

De activiteiten van de vrije vakbeweging in Ecuador gedurende de jaren 1950 en de vroege jaren 1960 werden vergemakkelijkt door de liberale en conservatieve regeringen. President Camilo Ponce (1956-1960) had de onvoorwaardelijke steun van de regering verleend aan Serafino Romualdi van de AFL-CIO tijdens diens bezoek aan Ecuador in 1958. Het Ecuadoraanse regime was bovendien geradicaliseerd ten gevolge van de zogenaamde Castro-dreiging. Bijgevolg kregen pro-Amerikaanse organisaties zoals de ORIT alle ruimte om hun activiteiten uit te voeren.

Bij de verkiezingen van 1960 kwam de oude caudillo José María Velasco Ibarra⁽²¹⁾ terug aan de macht. Hij kreeg de steun van de conservatieve krachten van het land, maar kon geen oplossing vinden voor de economische crisis. De naoorlogse 'bananaboom' was voorbij en de ontevredenheid bij de bevolking werd steeds groter. Arbeiders en studenten eisten een oplossing voor de crisis en vormden nieuwe linkse organisaties. De linkse CTE profiteerde van deze situatie en mobiliseerde in 1961 arbeiders en andere bevolkingsgroepen in protest tegen president Velasco Ibarra. Het was immers duidelijk dat zijn regering steeds meer naar rechts neigde.⁽²²⁾

De acties van de CTE moesten aanleiding geven tot een algemene staking. Deze werd echter niet gerealiseerd wegens de boycot van de vrije vakbonden en de katholieke CEDOC. Maar de protesten werden steeds heviger en Velasco Ibarra verkeerde in een heel moeilijke positie. Bovendien raakte hij in conflict met zijn vice-president Carlos Julio Arosemena Monroy, die er linkse ideeën op nahield. In 1961 werd Velasco Ibarra uiteindelijk ten val gebracht. Met de steun van het volk nam Arosemena Monroy de macht over, tot grote ergernis van Washington. Daardoor werd het klimaat gunstiger voor de linkse CTE. Ze was immers versterkt en geradicaliseerd door de repressie waarmee de Velasco-administratie haar protesten had beantwoord. De nieuwe president stond bovendien sympathiek tegenover de Cubaanse revolutie (hij was echter geen communist). Zolang hij aan de macht bleef, kon de CTE zeker zijn van meer bewegingsvrijheid.

De vrije vakbeweging echter beschouwde de Arosemena-regering als een gevaar.⁽²³⁾

1-meiaffiche van de katholieke CEDOC, jaren 1970

Het 'sindicalismo libre' moest snel geconsolideerd worden. Daarom reisde Serafino Romualdi in het najaar van 1961 naar Ecuador. Hij moest ervoor zorgen dat alle tegenstellingen⁽²⁴⁾ binnen de Ecuadoraanse vrije vakbeweging overwonnen werden om aldus de nieuwe vakbondscentrale te stichten. Er waren immers al voldoende netwerken opgebouwd waarop de nieuwe arbeidersorganisatie kon steunen. Romualdi slaagde erin om een consensus te bereiken. Een syndicale conventie werd georganiseerd in december 1961. Deze Primera Convención Consultativa de Dirigentes de Organizaciones Sindicales Democráticas y Libres besliste een congres te organiseren voor de oprichting van de nieuwe vakbondscentrale. Het organisatorisch comité kreeg financiële steun van de ORIT en de ICFTU om de activiteiten ten voordele van de vrije vakbeweging voort te zetten. De ORIT engageerde zich bovendien in een intensieve campagne voor syndicaal onderwijs. Hiervoor werkte ze ook samen met beroepsinternationales zoals de Postal, Telegraph and Telephone International (PTTI). Informatie moest volgens ORIT-vertegenwoordigers overal verspreid worden, aangezien Ecuadoraanse syndicalisten dikwijls de 'verkeerde' indruk hadden over de doeleinden van de vrije vakbeweging in het westelijk halfmond. Organisaties zoals de ORIT werden immers al te vaak in verband gebracht met het VS-beleid in Latijns-Amerika.

De inspanningen van de ORIT leidden tot de organisatie van een syndicaal congres in de hoofdstad Quito van 28 april tot 1 mei 1962. Onder de slogan 'Pan, Paz, Libertad' werd de nieuwe vakbondscentrale, de Confederación Ecuatoriana de Organizaciones Sindicales Libres (CEOSL) opgericht. De ORIT had geprobeerd de katholieke CEDOC ervan te overtuigen samen een nieuwe 'vrije' vakbondscentrale te vormen, maar dit was niet gelukt. Ze slaagde er wel in sommige CEDOC-leden over te halen naar de nieuwe beweging, waardoor verschillende katholieke arbeidersorganisaties ook vertegenwoordigd waren op het stichtingscongres van de CEOSL. Het gros van die organisaties vertegenwoordigde de dienstensector en heel wat ambachtsverenigingen met een prekapitalistische mentaliteit. Het industriële proletariaat vormde een minderheid op dit congres; de boerenbevolking (merendeels indianen) was helemaal niet vertegenwoordigd.

De belangrijkste congresresoluties waren de eis voor een minimumloon, de creatie van werkgelegenheid door middel van publieke werken en de aantrekking van buitenlandse investeringen, de oprichting van een CEOSL-instituut voor syndicaal onderwijs, de oprichting van coöperatieven voor CEOSL-leden en de toetreding tot de ICFTU en de ORIT. De leden van de Ecuadoraanse vrije vakbeweging legden de nadruk op het behoud van de werkplaatsen (het zogenaamde 'job consciousness' van het Amerikaanse vakbondswezen) en het bekomen van onmiddellijke economische voordelen door middel van collectieve onderhandelingen ('business unionism'). Er werd eveneens speciale aandacht geschonken aan het apolitiek syndicalisme en de verzoening tussen arbeiders en werkgevers. Het systeem op zich werd niet in vraag gesteld, integendeel.

De status-quo werd gehandhaafd en er werden geen pogingen ondernomen om sociale hervormingen door te voeren. De vrije arbeidersbeweging moest er gewoon voor zorgen dat ze de beste voordelen uit het kapitalistische systeem kon halen.⁽²⁵⁾

Vanuit linkse hoek kwam er heel wat kritiek op de CEOSL. Volgens de linkse vakbonden wilden de nieuwe vakbondscentrale en de ORIT het syndicalisme reduceren tot een economische strijd, terwijl de acties van de massa's voor sociale hervorming gestopt werden. Op haar beurt leek de ORIT zich niet al te veel aan te trekken van zulke beschuldigingen. De vrije vakbeweging in Ecuador was geconsolideerd. Het ORIT-secretariaat toonde zich bijzonder tevreden met de syndicale ontwikkelingen. ORIT-secretaris-generaal Arturo Jáuregui beschouwde de oprichting van de CEOSL immers als: *"Our greatest success in recent years through the work of our local organizers."*⁽²⁶⁾ Dit wilde echter niet zeggen dat het werk van de ORIT daarmee af was. De nieuwe vakbondscentrale, de ORIT en het Amerikaans instituut voor syndicaal onderwijs, AIFLD, moesten ervoor zorgen dat het geplande nationale instituut er kwam. Syndicaal onderwijs was immers, zoals in de rest van Latijns-Amerika, van vitaal belang voor de vrije vakbeweging. In 1963 werd het Instituto de Educación Sindical Ecuatoriano (INESE) opgericht. Het instituut werd quasi volledig gefinancierd door de Amerikanen en kon bijgevolg de controle van de nieuwe vakbondscentrale in handen te nemen. De CEOSL werd gedomineerd door de ORIT en de Amerikaanse vakbonden en deed gedurende de eerste tien jaar van haar bestaan niet veel meer dan de beslissingen van de internationale vrije arbeidersorganisaties uitvoeren.⁽²⁷⁾

Maar een kleine minderheid binnen de Ecuadoraanse centrale, die sterk beïnvloed was door de sociaal-democratische Europese vakbonden, won steeds meer aan invloed. De ORIT kon deze minderheidsgroep gedurende de jaren 1960 nog in toom houden, maar niet voor lang want hij slaagde erin na die tien jaar de leiding van de centrale in eigen handen te nemen. De CEOSL kende vanaf de jaren 1970 een radicale omwenteling: radicale leden pleitten voor de echte verdediging van de Ecuadoraanse arbeidersklasse in samenwerking met de overige vakbondscentrales CTE en CEDOC. Het apolitisme werd afgewezen en de strategie van collectieve onderhandelingen werd eveneens in vraag gesteld. Stakingen als strijdmiddel werden daarentegen verdedigd; de sociaal-democraten binnen de CEOSL meenden dat *"de strijd in de straten wordt gevoerd"*.⁽²⁸⁾ Ze begon syndicale bijdragen te eisen van de leden waardoor ze steeds minder afhankelijk werd van internationale organisaties.

Het nieuwe CEOSL-secretariaat onder leiding van José Chávez - boegbeeld van de sociaal-democratische stroming binnen de vakbondscentrale - kwam herhaaldelijk in conflict met de ORIT wegens de te sterke Noord-Amerikaanse invloed. Zelfs na de tweede helft van de jaren 1970 - toen de ORIT zich los begon te maken van de AFL-CIO en toenadering tot de Europese sociaal-democratische vakbonden zocht - stond de 'nieuwe' CEOSL er wantrouwig tegenover. Volgens Chávez had de ORIT immers

niet veel verwezenlijkt. Ze had wel enorme hoeveelheden papier geproduceerd met indrukwekkende studies over allerlei soorten problemen - aldus nog de vakbondsleder - *"maar er zijn geen acties"*.⁽²⁹⁾

Vandaag is de CEOSL de grootste arbeidersorganisatie in Ecuador. De linkse CTE en de katholieke CEDOC zijn ook blijven bestaan; ze zijn echter niet zo belangrijk als de 'vrije' vakbondscentrale.

Slotbeschouwing

Bolivia en Ecuador vertonen een gelijkaardige historische evolutie. Beide zijn Spaanse kolonies geweest. Met hun natuurlijke rijkdommen droegen ze bij tot de verrijking van het moederland. Sedert de onafhankelijkheid in de jaren 1920 behoren beide tot de groep van 'minder ontwikkelde' landen in het Latijns-Amerikaanse continent. De indiaanse bevolking vormt een belangrijk deel van de samenleving van beide landen: tussen 35 en 40 % in Ecuador en meer dan 60 % in Bolivia. Op het einde van de 19e eeuw traden beide landen in de wereldeconomie als exporteurs van primaire goederen. Tin vormde in Bolivia de basis van de economie en in Ecuador was het cacao. Deze activiteiten droegen echter alleen bij tot de verrijking van de lokale elite en buitenlandse investeerders.

Toch hebben Bolivia en Ecuador een verschillende evolutie gekend wat het syndicalisme betreft. Dankzij de ontwikkeling van de mijnindustrie ontstond in Bolivia vroeg in de 20e eeuw een 'moderne' arbeidersbeweging. Massa's indianen gingen - verplicht of vrijwillig - in de mijnen werken. Ze verenigden zich in arbeidersorganisaties om hun belangen te verdedigen. Hun onderhandelingspositie was immers niet zo sterk, omwille van het arbeidersoverschot. Dit was niet het geval in Ecuador, waar de economie op de cacaoplantages gebaseerd was. Deze laatste ontwikkelden zich in het kustgebied. Maar de bevolking concentreerde zich in het Andesgebied waardoor er een arbeiders-tekort was aan de kust en bijgevolg ook op de plantages. Dit werd gecompenseerd door migranten uit de Andesregio. Omdat arbeiders in de plantages niet gemakkelijk vervangen konden worden, stonden de Ecuadoraanse arbeiders, in tegenstelling tot de Boliviaanse, in een betere onderhandelingspositie ten opzichte van hun patroons. De Ecuadoraanse grootgrondbezitters probeerden trouwens de plantagearbeiders te behouden door middel van betere arbeidsvoorwaarden.

De erbarmelijke werkomstandigheden, de brutale onderdrukking van de Boliviaanse mijnwerkers en hun samenwerking met sterke politieke en syndicale leiders uit de middenklasse leidden tot de ontwikkeling van een sterk klassenbewustzijn. In Ecuador daarentegen ontwikkelde het syndicalisme zich in de exportactiviteiten en de dienstensector waar er minder onderdrukking bestond. Een groot deel van deze arbeiders

was afkomstig uit de middensectoren van de bevolking. Indianen werden van deze activiteiten uitgesloten. De kloof tussen de middenklasse en de laagste echelons van de bevolking werd bijgevolg steeds groter. De eerste Ecuadoraanse vakbonden werden opgericht door semi-geschoolde en geschoolde arbeiders uit de middenklasse die niet bereid waren om samen met de indianen te werken aan een sterke vakcentrale, zoals het geval was in Bolivia. Bovendien was een groot deel van de Ecuadoraanse arbeidersbeweging, opnieuw in tegenstelling tot de Boliviaanse, sterk beïnvloed door de Katholieke Kerk wat de samenwerking met liberale of socialistische vakbondsleiders onmogelijk maakte. Daardoor slaagden de Ecuadoraanse arbeiders er niet in om één sterke vakcentrale op te richten en bleef de arbeidersbeweging sterk gepolariseerd tussen de 'roden' (CTE) en de katholieken (CEDOC).

In de onmiddellijke naoorlogse periode kende Ecuador een sterke economische groei. De middensectoren van de bevolking zagen zich bevoordeeld door de positieve economische evolutie en begonnen steeds meer vertrouwen te hebben in het kapitalistische systeem. Ze streefden naar het bekomen van zoveel economische voordelen om zodoende de verdere ontwikkeling van het land te bevorderen. Economische groei zou immers aanleiding geven tot sociale hervormingen (i.e. 'desarrollismo') waardoor een radicale sociale revolutie vermeden kon worden. Bolivia daarentegen werd in de naoorlogse periode geteisterd door een zware economische crisis. De Boliviaanse regering had dringend economische hulp nodig en richtte zich tot de VS. Dit betekende het einde van de revolutionaire maatregelen van 1952, waarbij de regering naar meer onafhankelijkheid streefde ten opzichte van de VS. Het land moest zich neerleggen bij de strenge liberale maatregelen die Washington en het Internationaal Monetair Fonds (IMF) oplegden. Deze inmenging leidde tot de groei van het anti-yankeegevoel bij de bevolking. Vooral de mijnwerkers legden zich niet neer bij deze bepalingen en werden steeds radicaler. Het politiek en economisch klimaat in Ecuador bevorderde met andere woorden de verspreiding van de vrije vakbewegingsideologie. Dit in tegenstelling tot Bolivia, waar de arbeiders trouw aan de Central Obrera Boliviana bleven en zich nooit lid maakten van de ORIT.⁽³⁰⁾

De vrije vakbewegingsideologie werd beschouwd als de voorwaarde voor vrede en democratie, waardoor ze overal in het westelijk halfrond verspreid moest worden. Alle middelen werden aangewend om dit te verwezenlijken. Het belangrijkste instrument was het syndicaal onderwijs, dat volgens de socioloog Pierre Bourdieu het geschikte middel is om een ideologie, bijna onopgemerkt, te verspreiden. Door middel van syndicale opleidingen in binnen- en buitenland werden duizenden vakbondsleiders overtuigd van de vrije vakbewegingsideologie. Ze kregen de kans (uniek voor velen) om de VS en verschillende West-Europese landen te bezoeken en aldus de socio-economische vooruitgang van de westerse landen te zien. De programma's die door het AIFLD en de nationale instituten voor syndicaal onderwijs werden georganiseerd, legden enerzijds

de nadruk op strategieën zoals collectieve onderhandelingen en verwierpen anderzijds stakingen, die als 'primitieve' middelen van extremistische organisaties werden beschouwd. De Amerikaanse en West-Europese vakbonden werden als model van de 'moderne' en 'vooruitstrevende' arbeidersbeweging voorgesteld. Voornamelijk het Amerikaanse model van 'business unionism' werd als een voorbeeld beschouwd. De vrije vakbeweging concentreerde zich echter op de stedelijke middenklasse en hield geen rekening met het feit dat het onderwijsniveau van vele Ecuadoraanse arbeiders (afkomstig uit rurale gebieden) laag was. Onderhandelingen met de vaak hoogopgeleide werkgevers was voor vele Ecuadoraanse arbeiders geen sinecure. Bovendien was de historische realiteit van Ecuador heel anders dan die van de VS. Het Amerikaanse 'business unionism' kon niet zomaar geïntroduceerd worden in het Andesland.

Economische vooruitgang stond centraal in de ORIT-ideologie. Politieke en economische democratie waren volgens de vrije vakbeweging 'onafscheidbaar'. Daarom mochten arbeiders de economische groei niet verstoren. De orde moest gehandhaafd blijven en dit kon volgens de Amerikaanse vakbonden en de ORIT alleen maar gewaarborgd worden door sterke regimes. De ORIT steunde bijgevolg repressieve regeringen in verschillende landen van het Amerikaanse continent, waaronder de militaire junta in Ecuador tijdens de jaren 1960. Dit bracht de ORIT en andere vertegenwoordigers van de internationale vrije vakbeweging in diskrediet. Ook omdat ze quasi volledig gefinancierd werden door Amerikaanse instellingen (vakbonden, AIFLD en CIA) en omdat ze zich voornamelijk concentreerden op de strijd tegen het communisme werden de 'vrije' arbeidersorganisaties als een instrument van het US State Department beschouwd.

In Ecuador, waar een jonge, gematigde en sterk mutualistisch ingestelde arbeidersbeweging bestond, kon de ORIT dus gemakkelijk de ideologie van het 'sindicalismo libre' verspreiden. De Ecuadoraanse syndicalisten streefden naar de oprichting van een 'moderne' vakcentrale en zochten geen verandering van de status-quo. Bijgevolg, met veel minder middelen dan in Bolivia slaagden de internationale 'vrije' arbeidersorganisaties erin om een nieuwe vakbondscentrale tot stand te brengen, de CEOSL in 1962. Tijdens de jaren 1960 werd de CEOSL gedomineerd door de ORIT en de instituten voor syndicaal onderwijs AIFLD en INESE. Ze nam afstand van politieke aangelegenheden en beperkte zich tot het bekomen van zoveel mogelijk en onmiddellijke economische voordelen. Dit berokkende veel schade aan de Ecuadoraanse arbeiders die naar een alternatief zochten. Ze waren immers niet tevreden met de linkse en de katholieke centrales en dachten een beter alternatief te hebben gevonden bij de CEOSL/ORIT. Toch gaf de ORIT de mogelijkheid aan Ecuadoraanse syndicalisten om de nationale arbeidersbeweging te hervormen en een nieuwe vakbondscentrale te organiseren die minder zou afhangen van een politieke partij of van de kerk.

Met dank aan mijn promotoren prof. dr. Guy Vanthemsche en prof. dr. Marcel van der Linden en aan prof. dr. Bruno Coppeters.

- (1) De definitie van termen als 'vrije vakbeweging', 'sindicalismo libre' of 'free trade unionism' is niet eenduidig. Bij de oprichting van de ICFTU in 1949 werd een discussie gevoerd over de betekenis van deze termen. De Europese vakbonden waren voorstanders van een definitie in de zin van 'vrij van externe dominantie', terwijl de Noord-Amerikanen een explicietere invulling wensten, namelijk 'vrij van politieke partijen, regeringen, werkgevers en godsdienst'. Uiteindelijk werd de vage definitie die de Europese vakbonden voorstonden opgenomen in de statuten van de nieuwe internationale. In theorie moesten de vakbonden dus 'vrij van externe dominantie' zijn. In de praktijk werd er echter een andere invulling aan gegeven, en dit voornamelijk onder de sterke invloed van de Amerikaanse vakbonden. Zo was de vrije vakbeweging of de vrije vakbewegingsideologie synoniem van vrij van antikapitalistische invloeden. In Latijns-Amerika betekende dit voornamelijk vrij van communistische en (in de jaren 1950) peronistische invloeden. Voor de geschiedenis van de ICFTU zie M. VAN DER LINDEN (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions*, Bern: Peter Lang AG, 2000, 624 p. Voor een kort overzicht van de oprichting van de ORIT zie: M. RODRIGUEZ, *De Organización Regional Interamericana de Trabajadores in Bolivia in de jaren '60*. In: Brood & Rozen, VII(2002)3, p. 7-33.
- (2) H. SPALDING, *US Labour Intervention in Latin America: The Case of the American Institute for Free Labour Development*. In: R. SOUTHALL, (ed.), *Trade Unions and the New Industrialisation of the Third World*, Londen: Zed Books Ltd., 1988, p. 260-263.
- (3) O. MOLINA GARCIA, *El Sindicato Interamericano. 50 Años (1951-2001) de su acción social y política*. ORIT/CIOSL, Caracas: Editorial Texto, (2001), p. 41; A. CAREW, *Towards a Free Trade Union Centre: The International Confederation of Free Trade Unions (1949-1972)*. In: M. VAN DER LINDEN, *The International Confederation* [...], p. 213, 223.
- (4) Geciteerd in R. GUMBREL-McCORMICH, *Facing New Challenges: The International Confederation of Free Trade Unions (1972-1990s)*. In: M. VAN DER LINDEN, *The International Confederation* [...], p. 451.
- (5) *Bienvenidos al Instituto de la ORIT-CIOSL / Welcome to the ORIT-ICFTU Labor College*. Cuernavaca: ORIT, 1967, (p. 1); Report to the Sixth Continental Congress of ORIT (February 2-6 1965), Mexico DF: ORIT, 1964, p. 77-78; O. MOLINA GARCIA, *El Sindicato Interamericano* [...], p. 70-71; R. GUMBREL-McCORMICH, *Facing New Challenges* [...], p. 446-453.
- (6) E. WITTE, *Internationale vredesbeweging. Pax Americana en Europeanisering in het naoorlogse België (1945-1954). Aspecten van het beeldvormingsproces*, Brussel, VUB (onuitgegeven manuscript), 1999, p. 5.
- (7) *Bienvenidos al Instituto de la ORIT-CIOSL* [...], p. 4, 21.
- (8) US Congress, senate, Committee on Foreign Relations, Sub-committee on American Republic Affairs, *Survey of the Alliance for Progress, Labour Politics and Program*, 90th Congress, 2nd Session, July 15 1968 (USGPO, Washington DC, 1968), geciteerd in H. SPALDING, *US Labour Intervention* [...], p. 263.
- (9) AIFLD, *Progress Report to the President's Labor Advisory Committee on Foreign Assistance*, March 1967, inside front cover. In: R. RADOSH, *American Labor and US Foreign Policy*, New York: Random House, 1969, p. 417.
- (10) A. CAREW, *The American Labor Movement in Fizzland: the Free Trade Union Committee and the CIA*. In: *Labor History*, 39(1998), p. 25-42; H. SPALDING, *US Labour Intervention* [...], p. 264.
- (11) C. COLLOMP, *La politique étrangère de l'AFL et de l'AFL-CIO*. In: J. SAGNES (red), *Histoire du syndicalisme dans le monde. Des origines à nos jours*, Toulouse: Editions Privat, 1994, p. 514-515; H. SPALDING, *US Labour Intervention* [...], p. 263-264, 267, 280; P. YCAZA, *Historia del movimiento obrero ecuatoriano*, Quito: Centro de Investigaciones de los Movimientos Sociales del Ecuador, CEDIME, 1991, p. 187-188.
- (12) H. Lewis. Geciteerd in: R. GUMBREL-McCORMICH, *Facing New Challenges* [...], p. 449.
- (13) S. ROMUALDI, *The Latin Labor Leader – Democratic and Dedicated*, s.l., s.a., (p. 4).
- (14) S. ROMUALDI, *The Latin Labor Leader* [...].

- (15) Vergelijk de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in Ecuador met die in Bolivia, waar al vroeg in 20e eeuw 'moderne' vakbonden werden opgericht, als gevolg van het vroege ontstaan van de niet-agrarische industrie. Bovendien werkte de Boliviaanse middenklasse nauw samen met de laagste echelons van de bevolking voor de oprichting van de vakbonden. M. RODRIGUEZ, *De Organización Regional* [...].
- (16) J. DURAN BARBA, *Orígenes del movimiento obrero artesanal*. In: E. AYALA MORA, *Nueva Historia del Ecuador*, Quito: Corporación Editora Nacional, deel 9, 1988, p. 172-173, 175-176, 189-191; A. PAEZ CORDERO, *El movimiento obrero ecuatoriano en el período (1925-1960)*. In: E. AYALA MORA, *Nueva Historia* [...], deel 10, 1990, p. 125, 131, 139-139.
- (17) *Confederación Obrera del Guayas-Junta Provincial cumple cincuenta y dos años de vida institucional luchando contra el comunismo. Síntesis de su labor*, Guayaquil: COG, 1957, p. 1-2; Edmundo Mestanza y Alava (COG) en Eusebio Sánchez (COG) aan J.H. Oldenbroek (ICFTU), d.d. 18 mei 1951, ICFTU-archief, map 5447.
- (18) Hermes Horne (ICFTU) aan Eusebio Sánchez, d.d. 5 september 1951; Edmundo Mestanza y Alava en Eusebio Sánchez aan J.H. Oldenbroek, d.d. 25 oktober 1951; J.H. Oldenbroek aan Eusebio Sánchez, d.d. 10 december 1951; Hermes Horne aan Eusebio Sánchez, d.d. 7 augustus 1952, ICFTU-archief, map 5447.
- (19) H. SPALDING, *US Labour Intervention* [...], p. 272; P. YCAZA, *Historia del movimiento* [...], p. 189-190.
- (20) *Supplementary report on ORIT activities*, september-oktober 1960, ICFTU-archief, map 4976.
- (21) Velasco Ibarra is zonder twijfel de meest bekende politicus uit de Ecuadoraanse geschiedenis. Tussen 1930 en 1970 werd hij vijf keer president van het land.
- (22) E. AYALA MORA, *Ecuador since 1830*. In: BETHELL, L. (ed.), *The Cambridge History of Latin America*, Cambridge: Cambridge University Press, vol. VIII, 1991, p. 707; P. YCAZA, *Historia del movimiento* [...], p. 194.
- (23) Conservatieve krachten van het land, in samenwerking met CIA, brachten Arosemena Monroy ten val in 1963. Van 1963 tot 1966 regeerde in Ecuador een militaire junta.
- (24) De conflicten tussen vakbondsleiders uit het kustgebied en de Andesregio waren nog niet van de baan. Bovendien beschouwden sommige Ecuadoraanse syndicalisten de ORIT als een instrument van het 'yankee-imperialisme' en gingen niet akkoord met de hardnekkige campagne om de linkse CTE in diskrediet te brengen.
- (25) *Comisión Organizadora Nacional del Congreso de Trabajadores constituyente de la CEOSL* aan Arturo Jáuregui (ORIT), d.d. 5 januari 1962, p. 1, 3-6; *Founding Congress of the Confederación Ecuatoriana de Organizaciones Sindicales Libres (CEOSL)*, Quito, 1962, p. 1-2, ICFTU-archief, map 5445; *Historia de la CEOSL. Los primeros 25 años 1962-1987*, Quito, CEOSL, 1987, p. 19, 21-23, 25.
- (26) Arturo Jáuregui aan Stefan Nedzynski, d.d. 24 mei 1962, ICFTU-archief, map 5445.
- (27) *Historia de la CEOSL* [...], p. 31-32; P. YCAZA, *Historia del movimiento* [...], p. 197, 199.
- (28) *Minutos del VI Congreso Nacional de la CEOSL*, Manta, 26-26 oktober 1974, geciteerd in *Historia de la CEOSL* [...], p. 47; P. YCAZA, *Historia del movimiento* [...] p. 251-252; Interview met Jorge Chávez, (CEOSL) Quito, 19 december 2000.
- (29) Interview met Jorge Chávez.
- (30) M. RODRIGUEZ, *De Organización Regional* [...].

Romain Deconinck, 1939

Het archief van Romain Deconinck (1915-1994)

Sofie Vrielynck, Amsab-ISG

Onlangs werd Romain Deconinck door de lezers van De Gentenaar verkozen tot 'Gentenaar aller tijden'. ⁽¹⁾ Dit en ook zijn standbeeld voor de Minardschouwburg bewijzen nog maar eens hoe bekend hij is, want de Minard en Romain Deconinck blijven een onsterfelijke combinatie.

De Koning van het Gents Volkstoneel

Romain Deconinck werd geboren op 7 december 1915 in een arbeidersgezin, zijn kinderjaren sleet hij in een volkse buurt. Reeds in zijn prille jeugdjaren schreef hij toneelstukjes en volgde hij tekenlessen aan de academie. In combinatie met toneellessen begon hij aan zijn eerste job als retoucheur bij een fotograaf, na zijn legerdienst werd hij preparateur bij de dienst Bacteriologie en Hygiëne aan de Gentse universiteit. Tijdens de oorlogsjaren zette hij zijn eerste stappen in de toneelwereld op vraag van Hélène Marechal; ze voerden samen sketches op in de bioscopen. Zo kwam Romain in contact met Dickson, die hem engageerde om een stuk te schrijven voor de Minardschouwburg, waar ook de gezelschappen van Leo Waegeneire en Henri Bruyneel optraden. Na de oorlog werd hij beroepsacteur en richtte hij een eigen gezelschap 'De Beren' op. In de jaren 1960 werd hij de 'patron' van de Minardschouwburg. Aanvankelijk zette Romain de traditie voort van de revue, waarin het showaspect, met oogverblindende kostuums, ballet, muziek en grootse finale, domineerde. Eind jaren 1940 nam Mary Brouillard (zijn toenmalige levensgezellin) de kostumering en het ballet voor haar rekening; veel muziekcomposities en liedteksten staan op haar naam. Vanaf 1967 nam Yvonne Delcour de artistieke fakkel over. Yvonne stond ook in het echte leven aan Romains

Romain Deconinck en Yvonne Delcour in 'Mijn Ferme Lady', 1967

zijde en gedurende de volgende jaren was zij zijn muze en toeverlaat.

Toen de revue minder volk naar de Minard lokte, brak de tijd aan om 'echte' stukken met humor te brengen, altijd raak, maar nooit kwetsend. Deze evolueerden later naar meer geëngageerde stukken, maar wel altijd met een happy-end, want volgens Romain was er in het leven altijd hoop op iets beters.

In de ontwikkeling van revue naar volkstheater hield Romain steeds voor ogen dat het theater er was voor en door de mensen; het gezelschap bracht volkse stukken in het dialect. Ondanks de kritiek dat het volkstheater minderwaardig zou zijn, bleef hij volharden in dit genre, want het volkstoneel had volgens hem een educatieve en sociale functie. Het gezelschap heeft ook nooit subsidies gekregen, wat de aanzet was voor het oprichten van Deconincks 'Beren' (1959-1969) en vanaf 1963 de vzw Gents Volkstoneel. Erkenning kwam er wel in die jaren, en Romain werd tot ridder in de Kroon- en Leopoldsoorde benoemd.

Romain Deconinck was niet alleen de auteur van de stukken, hij was ook de regisseur ervan en verantwoordelijk voor decor en muziek. Ook de programmaboekjes nam hij voor zijn rekening, soms schreef hij het voorwoord en toneelnieuwtjes onder het pseudoniem 'de Babbeleire'. Bij de meer geëngageerde stukken was zijn voorwoord scherper, hekelde hij onrechtvaardigheid en kwam op voor de kleine simpele mens. De productiviteit lag hoog in de beginjaren, met vijf tot zes stukken per jaar, pas vanaf de jaren 1970 kwam er nog maar één productie per jaar. Naargelang de bronnen varieert het aantal stukken van 150 tot 190.

Een creatieve duizendpoot

Romain Deconinck als toneelspeler en -schrijver typeren is te beperkt voor alle creativiteit die hij aan de dag legde. Van 1954 tot 1990 was hij ook te beluisteren op Radio 2 met de moppenserie *De Peperbus* als de alombekende Nonkel Miele, wier avonturen op langspeelplaat verschenen. Ook van de serie *Hier spreekt men Gents* met Leo Martin en van bekende nummers uit toneelstukken, zoals *Papa heeft een tandem* werd een plaat gemaakt. Onder de titel *Romain vertelt* schreef hij van 1968 tot 1972 cursiefjes voor *Het Laatste Nieuws*. In de jaren 1970 stond Romain Deconinck op menige cover van televisieblaadjes en figureerde hij in de reclamewereld. Zo herinneren we ons hem als aanprijzer van het frituurvet Ossewit op de Nederlandse Sterreclame. Die bekendheid had hij ondertussen verworven door zijn optredens in de film- en televisiewereld. Door de toenemende populariteit van de televisie kwam er minder volk naar de schouwburg. Maar Romain beseftte het belang van het medium, en midden de jaren 1950 had hij al een tv-programma rond Nonkel Miele; in dezelfde periode kreeg hij ook een rol in een aantal Vlaamse films onder regie van Jef Bruyninckx. Zijn grote doorbraak op de buis kwam er in 1967 in de rol van Titten in *De filosoof van Hagem*. De volgende

Toen Romain in 1994 overleed, verloor Gent een van zijn bekendste inwoners, wat zich weerspiegelt in talrijke opvoeringen van zijn stukken door amateurgezelschappen, in het standbeeld voor de Minardschouwburg en de recente verkiezing tot 'Gentenaar van de eeuw'.

Het grootste deel van het archief bevat de geschreven stukken die de basis vormen voor de reconstructie van elke productie, bestaande uit het manuscript, de regie, partituren, liedteksten, het programmaboekje, geluidsopnames, foto's, eventueel beeldmateriaal en persknipsels. Daarnaast komen in de schenking ook andere activiteiten van Romain uitgebreid aan bod: de beginperiode met Hélène Marechal, zijn cursiefjes uit de krant, interviews uit dag- en weekbladen, reclameadvertenties, materiaal betreffende zijn werk voor televisie en film. Het archief bevat tevens enkele brieven, persoonlijke documenten en curiosa, zoals het ouderlijk trouwboekje, oproepingsbrieven voor de militaire dienst en medailles van de Ridder- en Leopoldsorde.

In totaal beslaat deze schenking ongeveer zes lopende meter, verdeeld over een vijftigtal dozen.

- CREVE, P., Het archief van Romain Deconinck. In: Brood & Rozen,(2002)1, p. 66-67.
- LANCKROCK, R., Romain Deconinck en het Gents Volkstoneel Gent: Het Gents Volkstoneel vzw, 1972, 60 p.
- 50 Jaar Romain Deconinck in Minardschouwburg, Gent: Het Gents Volkstoneel vzw, 1990, 64 p.

Vóór de restauratie

Na de restautie

Conservatie van een vaandel: Socialistische Harmonie Vooruit 1886

Annie Geysens, Amsab-ISG

In het kader van het Max Wildiersfonds kreeg Amsab-ISG de mogelijkheid om enkele vaandels en vlaggen te conserveren. Een daarvan was deze van de Socialistische Harmonie Vooruit van 1886. Het vaandel heeft centraal een met eikenlof en palmtakken rijkversierde cirkel met daarin kruiselings twee bazuinen en een partituur. Eronder, op de banderollen staat de naam van de organisatie. Links en rechts van de plaatsnaam prijkt een gestileerde bloem met kwast. Ter afwerking zijn er links en rechts een palmtak en onderaan een goudkleurige bies en franjes, in de top van het vaandel een ster met stralenkrans. Los, bovenop de top van het vaandel en eveneens afgewerkt met goudkleurige bies en franjes ziet men een stukje fluweel met onder een Frygische muts en tussen de schalen van een weegschaal, een partituur en links en rechts een gouden palm. Dit fluwelen vaandel ligt reeds jaren in het depot van Amsab-ISG en was dringend aan restauratie toe. Door de beperkte ruimte lag het vaandel al die tijd dichtgevouwen en zag het er nog redelijk goed uit. Toen het opengelegd werd, bleek het aan de linkerkant echter zwaar beschadigd, waarschijnlijk door water en vocht. Het fluweel is verdwenen en het reliëfborduurwerk is geoxydeerd. De goudkleurige bia's en de franjes zijn gedeeltelijk verdwenen en eveneens geoxydeerd. Over het gehele vaandel toont het fluweel slijtageplekken en op sommige plaatsen is de pool verdwenen. De pailletten van de stralenkrans hangen los en enkele zijn verdwenen. De gouddraad naast de cirkel is los of verdwenen. In de banderol onderaan hangen de zilverkleurige draden los. De losse top van het vaandel is stoffig, de draadjes van de Frygische muts hangen los. Door het jarenlange hangen heeft de top een verkeerde spanning en de goudbia's heeft daar onder te lijden gehad. De voering van zowel top als vlag is erg versleten, heeft mottengaten en is erg vuil.

Detail voor en na restauratie

Voordat aan de restauratie werd begonnen, werd het vaandel gefotografeerd, zowel voor- als achterzijde en alle details. De top bovenaan werd er afgehaald en apart geconserveerd, de kwasten werden verwijderd. Vermits het vaandel erg stoffig was werd het voorzichtig gestofzuigd, waarbij de pool van het weefsel loskwam.

Het vaandel werd volledig uit elkaar gehaald. De goudkleurige bias en de franjes die vasthingen aan de voering werden er afgehaald. Na het verwijderen van de goudkleurige bias bleken de zijkanten uit twee lagen fluweel te bestaan. De naden zijn weggestoken onder het bias, deze zijkanten werden apart geconserveerd en later terug aangehaaid. Daarna konden de franjes verwijderd worden, waarbij zichtbaar werd dat er in het middenstuk aan beide zijden een stuk rode stof is genaaid. Dit was waarschijnlijk nodig om de franje de nodige steun te geven om aan het fluweel te naaien. De zijstukken werden voorzichtig losgemaakt. Daaronder zat kapok, gebruikt om het vaandel, wanneer het geplooid is, wat meer volume te geven.

Het vaandel werd dan voorzichtig omgedraaid. Het werd nog gesteund door een houten stok, bekleed met hetzelfde materiaal als de voering. Die stok was aan de voering genaaid, maar had een verkeerde trekkracht zodat de voering op deze plaatsen gescheurd is. De voering werd er afgehaald.

Een vaandel bestaat uit verschillende lagen, dit kan zowel karton, krantenpapier of linnen zijn, om het fluweel en het zware reliëfborduurwerk de nodige steun te geven. Na het verwijderen van de voering kwamen deze verschillende lagen te voorschijn. Eerst een karton, gekleefd op fijn linnen; op dit karton stond een ontwerp van een ander vaandel. Na het weghalen kwam er jute te voorschijn waarop een stuk krant was gekleefd. De krant dateert van augustus 1899. Het vaandel is dus in dat jaar gemaakt en is ingehuldigd in september 1899. De jutevoering was op verschillende plaatsen beschimmeld en werd dus losgemaakt en weggehaald. Daarna kwam er wit linnen te

voorschijn, dit was samen met het reliëfborduurwerk aan het fluweel genaaid. Dit wit linnen werd gestofzuigd en ontsmet met ethanol, direct gedroogd met de föhn zodat er geen kringen ontstonden op het linnen of op het fluweel.

Het vaandel werd teruggedraaid, de zijkanten en naden werden gladgelegd door middel van koude stoom en glazen plaatjes. De goudkleurige bias en het reliëfborduurwerk werden gereinigd met een chemische oplossing.

Ondertussen is er fijn linnen en tweedraads zijde geleverd in de kleur van het vaandel. Het wit linnen aan de zijkanten werd weggeknipt, het is anders niet mogelijk het nieuwe gekleurde linnen ertussen te leggen. Op dit linnen werd het vaandel gefixeerd met spansteek met tweedraads zijde. Er werd een patroon getekend om de vorm van het vaandel te vervolledigen en er onderaan een mooie ronding aan te geven.

Het gouden weefsel in de cirkel hing op verschillende plaatsen los of was verdwenen. Ter vervanging werd er zijdemousseline geleverd in de kleur van het weefsel, op vorm geknipt en met tweedraads zijde onder de gouddraad genaaid. Er werd een nieuwe rode zijden draad gespannen en gefixeerd. De gouddraad rond de middencirkel werd gefixeerd met zesdraads zijde. De losse draden in de banderol werden gefixeerd met tweedraads zijde en spansteek. Het losse reliëfborduurwerk werd vastgenaaid. De pailletten werden een per een terug gefixeerd op het fluweel. De zij-uiteinden van het vaandel werden gladgelegd door middel van koude stoom en glazen plaatjes; ze werden apart op linnen gefixeerd en terug aan het vaandel genaaid. De goudkleurige bias werd teruggeplaatst.

De langwerpige driehoekige zijstukken die het vaandel zijn vorm geven, werden gladgelegd met koude stoom en glazen plaatjes, en op linnen in de kleur van het vaandel gefixeerd. Daarop kwam er een laag wattine en daarop gewassen grijs linnen; de zijstukken werden terug aan het vaandel genaaid. De goudkleurige metaaldraad werd teruggeplaatst, evenals de kwasten.

Het vaandel is te fragiel om ooit nog gebruikt te worden, het was dan ook niet nodig om opnieuw zoveel verschillende lagen tussenvoering te gebruiken. Eerst werd het vaandel gefixeerd op gewassen grijs linnen, daarna werd er een laag wattine gelegd, die met grove steken voorzichtig aan het vaandel genaaid werd. Als laatste werden de goudkleurige bias en de franjes aangehaaid en dan de voering.

Bij de conservatie van de top werd op dezelfde wijze te werk gegaan. Eerst werd de voorzijde gestofzuigd, daarna werd de voering weggehaald. De goudkleurige bias en franjes werden er afgehaald en ook de tussenvoering. De randen werden gladgelegd met koude stoom en glazen plaatjes. De losse draden werden vastgelegd. De goudbias en het reliëfborduurwerk werden gereinigd met een chemische oplossing. Gewassen grijs linnen werd gebruikt als tussenvoering en ondersteuning. Goudbias en franjes werden er terug aangehaaid, evenals een nieuwe linnen voering. De top werd terug aan het vaandel bevestigd.

Het was een leuk werk om dit vaandel in eer te herstellen, jammer dat het nu, in al zijn glorie, terug in de reserves van Amsab-ISG ligt en wacht...

DE ROODE VAAN

ORGAAN DER VLAAMSCHE KOMMUNISTISCHE PARTIJ

HET VIERDE OORLOGSJAAR IS INGETREDEN

Dieppe beweest dat het Tweede Front verwezenlijikbaar is

BEREIDEN WIJ HET VOOR DOOR DEN VIJAND TE TREFFEN WAAR WIJ KUNNEN. STOPT ALLE PRODUKTIE VOOR HITLER!

Mit het intreden van het vierde oorlogsjaar staan wij terens aan den vooravond van den derden Winter onder de bezetting der Duitse bezetters die, hun einde in gans Europa hun bloeiende misdaden en misdaden vernieuwden.

Nog kwetteren de papagais der nazi's den lof van de Duitse overwinningen, maar achter hun luidruchtige slagen zij er niet in hun vrees te verbergen.

De nazi's zijn bang. Bang voor het Tweede Front. Bang voor de volkeren die zij overvallen hebben. Bang voor den nieuwen Russischen Winter. Bang voor het uitschieten van hun strijd.

Welke zijn de kenteekenen en de vooruitzichten welke zich op den drempel van dit vierde oorlogsjaar stellen?

Twee jaar geleden kondigde Hitler aan dat Engeland zoo goed als verslagen was. Op die oogenblik is Engeland echter sterker dan ooit in dezen oorlog was, en het zijn geen Duitse soldaten die Engeland bedreigen, maar wel Engelsen overwinnaars van de Duitse overwinningen op de Franse en Noorsche kust en haven. Het is de Duitse tank en soldaten die in diepe opgravingen en diepe groeven op de Franse en Noorsche kust en haven. Het is de Duitse tank en soldaten die in diepe opgravingen en diepe groeven op de Franse en Noorsche kust en haven. Het is de Duitse tank en soldaten die in diepe opgravingen en diepe groeven op de Franse en Noorsche kust en haven.

Zoo ziet de verhouding er uit in het Westen aan het begin van het vierde oorlogsjaar.

En in het Oosten?

Een jaar geleden zegde Hitler dat het Rode Leger volledig was uitgeschakeld. Intusschen echter lieten miljoenen Duitschers hun leven in de Sovjet-Russische vlakten. Niet minder dan 22 divisies moest Hitler uit Frankrijk, België en Holland wegtrekken, niet minder dan 70 Hongaarsche, Roemeensche en Slovaaksche divisies, die is meer dan 1 miljoen man, ter hulp roepen tegen het «vrijzeggende» Rode Leger. Door de concentratie van al deze krachten, door het aanwenden van massa's materiaal in één sektor van het front, hebben de nazi's zich in het Zuiden het overwicht kunnen verwerven. Hun aanvalskracht is echter niet meer dezelfde als die van verleden jaar, toen de Wehrmacht over gans de frontbreedte is overtoeren. Thans zijn de Duitschers verlicht, willen zij hun stroomkracht in den Zuidlijken sektor behouden, meter voor meter grond te betwisten aan de aanvallende Sovjet-troepen op de rest van het front, van de ingedijde Rijn, waar het Rode Leger 50 Km. vooruit rukt op een breedte van 125 Km.

Op 3 maanden tijd, van 15 Mei tot 15 August verloor Hitler 1.250.000 man, 3.300 tanks, 4000 kanonnen en 4000 vliegtuigen, dit is bijna het dubbel van de Sovjet-verliezen. De Duitse opmars in het Zuiden veroorzaakt kenteekenen van uitputting. De enkele weken, voor het intreden van den Winter, die Hitler nog overlijven, zullen in deze voordeligen omstandigheden in nog mogelijk, het acht- en twintigste der Duitschers door het Rode Leger, wanneer Hitler verplicht wordt, door het tit stand komen van het Tweede Front, zijn krachten te verdeelen. Want de aanvalskracht van het Rode Leger is ongebonden, dit bewijst het Sovjet-offensief bij Jassy, dit bewijst het bombardement — tot tweemaal toe in één week — van Berlijn, Danzig en Koenigsberg door de Sovjet-luchtmacht zonder dat deze daarbij verlies had te boeken.

Zoo ziet er de verhouding uit in het Oosten bij het begin van het 4e oorlogsjaar.

(Vervolgt keerzijde)

Over gans Europa neemt op ontstuimige wijze de guerilla toe in het teeken der voorbereiding van het Tweede Front

Ook in België brengen onze heldhaftige partizanen geduchte slagen toe aan den vijand en wreken onze gefusilleerde kameraden in het bloed der landverraders.

De Yougo-Slavische partizanen aan de poorten van Duitschland: Ondanks de Duitse communicaties over de vernietiging der Yougo-Slavische partizanen, hebben deze zijt enkel hun positie behouden in Servië, maar droegen zijts door tot Sloveë en Croatia. In Juli werd een algemeen offensief ingezet waarbij talrijke Duitse en Italiaanse garnizoenen werden verslagen. Tal van steden en dorpen, tot zelfs aan de Dalmatische grens, werden bevrijd. Ten Noorden van Trieste, op Italiaansche gebied, werden fascistische kolonies op de vlucht gedreven. In het Karawankengebergte, aan de Duitse grens, droegen de partizanen door tot op 35 Km. van de Duitse stad Klagenfurt, terwijl zij op een andere plaats Carinthia, oude Oostenrijksche provincie, bedreigen. Aldaar liepen een honderdtal Oostenrijksche soldaten naar de partizanen over.

De strijd groeit in Frankrijk: Zonder ophouden bestoken de Franse partizanen den bezetter. Te Parijs vielen zij een seris 55 aan, de officier werd gedood en 4 soldaten gewond. Een aanval met mitralietten op een andere afdeling doodde 14 nazi's en verwondde er 17. Te Brest doodden de partizanen elf Hitlerlieden en maakten talrijke wapens buit. Elders in Bretagne vloog een Duitse kazern in de lucht. Te Tours ontpoorde een trein met Duitse verlossers en een mitunit. Alle dagen worden kamions, wagons en locomotieven geobserveerd en pilonnen neergehaald. Granaten worden voortdurend geslingerd in de Duitse aanwervingsburelen en lokalen der verraders. Stakingen breken

voortdurend uit en verlammen de produktie voor Hitler. Maar ook de vrouwen blijven niet ten achter: zij manifesteerden te Rouen (1500), Dieppe (600), Belvort (350), Creil waar zij met 300 gedurende 3 dagen het gemeentehuis bezet hielden. Tevergeefs neemt de Gestapo haar toevlucht tot een moordelijke terreur tegen de kommunisten die zich aan het hoofd van den strijd bevinden. Twee over bezetten intellectuele kameraden werden zonder vonnis gefusilld: Polizze, leeraar in de filosofie en Salomon, professor aan het College de France. Alsd deze moorden niet volstonden werden op één dag tijd 93 kommunistische militinten van Parijs neergeschoten. De nazi's slagen er echter niet in onze Franse zusterpartij te vernietigen. «L'humanité» verschijnt wekelijks en naar 175e clandestiene nummer komt te verschijnen.

In Nederland: De jongste twee maanden hebben de Hollandsche partizanen 40 gederes: eint in de richting van Duitschland doen ontploeren. 5 vliegtuigen in brand gestoken en een muniddepot bij Haarlem opgeblazen.

In België: Te Luik in de C.E.B. werden 6 motors van elk 40.000 volt tot springen gebracht. 1200 l. overvangbare olie voor transformatoren ging verloren. De rolbrug werd buiten gebruik gesteld. De schade bedraagt 3 miljoen. Te Wervelinghe werd een jachtvliegtuig vernield en van een ander het landings toestel en de schroef beschadigd. Te Lissewege (Vervolgt keerzijde)

Voor de herovering van België's Onafhankelijkheid door de uitroeiing der Nazi-barbarij

ZIEDAAR DE HOOFDVOORWAARDE OM OOK VLAANDEREN VRIJ TE VECHTEN

Dit is de eensgezinde wil der 99 th. meerderheid van het Vlaamsche volk, tegen de in zich zelf verdeelde minderheid van zolenlikkers der Hitler-tyrannie.

De 11 Juli-herdenking, het 9e Vi. Nat. Zangfeest en de 23e IJzerbedevaart, waren drie opeenvolgende gelegenheden tijdens dewelke de proclamering der V.N.V.-leiding in dienst der nazi-betsetting de welgijkste vormen aannam.

Het zoo struisvogelpolitiek zijn te willen ontkennen dat V.N.V. voor de Vlaamsche gewesten er beter in gelukt is dan Rex in Wallonië en de z.g. «Belgen» (I) van «Nouveau Journal», «Soir» voor het Brusselse, om tot het ORGANISEREN van een minderheid te komen, die uiterst gevaarlijk is bij het doorzetten van allerlei handlangersdiensten voor het Hitler-schrikbewind tegen de 99 th. meerderheid der echte Vlamingen.

Door de vetbezoldigde manschappen der «Vlaamsche Wacht», «Vlaamsche Fabriekswachten», «Vrijwillige Arbeidsdienst», «Zwarte Brigades» enz., in bevolen dienst op te kommanderen, is het niet mogelijk van tijd tot tijd een spektakelvertoon met eerzucht duitenden deelnemers te organiseren, nog aangevuld door honderden nieuwbakken «burgemeesters» en «schepenen» — vergeeld van allerlei door hen op alle mogelijke wijzen bevolen ondergeschikten — die hun benoeming te danken hebben aan de nazi-betsetting op voorstel van V.N.V.-ar. Romé, met verdriedubbeld der wedden welke de burgemeesters en schepenen voor 10 Mei 1940 genoten. Inmers:

«...OM DER WILLE VAN HET SMEER LIKT DE KAT DEN KANDELEER...»

Het werkelijke Vlaamsche volk, dat bang hongerit en lijdt op een wijze dat de misstanden van voor 10 Mei 1940 als een hel is vergeleken met de huidige hel voorkomen, niet alleen en welzucht tegen het verloop der proclameren van het huidige regime.

De honderden verledeningen van Staf De Clercq met zijn bias «Gedonekmentaleit» kunnen daarin niets veranderen. Ietsgeleed 1 En nog minder het farizeisch gekwij van Prof. Dael, die jukals die gedurende meer dan 20 jaar de liken der Vlaamsche IJzerijens schijnheilig en vleisch geexploiteerd heeft voor een z.g. aktie ten gunste van Vrede, Vlaanderen en de Menschheid, «Noit meer Oorlog», enz. Terziftdertig zat hij hoog op over de «miserie» waarden dit boven alle stoffelijke waarden gaan. Zijns «moraliteit» bestaat er thans in het «Noit meer oorlog» ten dienste der Duitse nazi's (ik diana) te praatueeren tot nooit meer oorlog tegen het Germanische broedervolk, om Vlaamsche kanonnenleest te kunnen helpen verselen VOOR HITLER'S OORLOG tegen de Sovjet-Unie.

En niettegenstaande al die kronkelingen zijn de nazi-Duitse meesters niet tevreden over hun V.N.V.-knechten.

De militaire junkers van het Duitse bezettingsleger te Brussel herinneren zich maar al te goed dat het «noit meer oorlog» voor de Vlaamsche volkmassa's dezelfde betekenis had als het «Nie wider Krieg» waarvoor het Duitse volk

(Vervolgt keerzijde)

RESTAURATIE

De restauratie van de sluikbladen

Kris Desij, Amsab-ISG

Van de grote papierberg die archieven eigenlijk zijn, kan je niet onmiddellijk elk blad gaan restaureren dat daarom vraagt. Alles grondig verwerken gaat niet meteen. Toch wordt gestreefd naar een zo goed mogelijke conservatie en opberging.

Tentoonstellingen zijn dikwijls een reden om documenten weer uit de rekken te halen en ze onder de loop te nemen. Ditmaal was de sluikpers aan de beurt, naar aanleiding van de tentoonstelling *Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog* (zie flyer in dit nummer).

Op vraag van de Stadsbibliotheek Antwerpen werd er samen gekeken naar haar collectie en die van Amsab-ISG Gent en Amsab-ISG-Centrum Antwerpen. We kregen hierbij de technische bijstand van Elke Van Herck en Hanne Moris van de Restauratiecel papier van de Stad Antwerpen, dienst Behoud en Beheer van de stedelijke musea. De collecties werden bekeken vanuit restauratieoogpunt, op de staat van de documenten en de ingrepen die er moesten gebeuren.

Tijdens een eerste samenkomst werd de collectie van de Stadsbibliotheek Antwerpen doorgenomen. De documenten worden bewaard in grote albums en vertonen geen scheuren of vuilophoping of enige vorm van broosheid enz. Er is echter één nadeel: ze zijn aan één zijde vastgekleefd en moeilijk los te maken van hun drager. Tijdens een tweede samenkomst in Amsab-ISG-Centrum Antwerpen werden de documenten van Gent en Antwerpen doorgenomen en de algemene conclusie was vrij vlug duidelijk: deze documenten vroegen een intensieve behandeling. Het gaat hier grotendeels om stencils en kleine gedrukte periodieken zoals *De Roode Vaan*.

De sluikbladen vertonen verschillende soorten schade. Het meest opvallend zijn de broosheid, het zeer vergeelde papier en de vuilafzetting. Veel documenten hebben

De Roode Vaan, sluikblad van de Vlaamse Kommunistische Partij (foto Lieve Cosijns)

La Voie de Lénine, het nationaal clandestien blad van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale (foto Lieve Cosijns)

gerafelde of gescheurde randen of beide. 'Plagen' als tape, roestige nietjes en perforergaten woekeren hier ook. Hier en daar is de tekst verbleekt of volledig onleesbaar geworden. Inktvlekken en schimmels getuigen van actief leven tijdens het bewaren. Schimmels ontwikkelen zich in vochtige en ongunstige bewaaromstandigheden. Omdat verschillende documenten telkens op dezelfde manier beschadigd zijn kan er eenzelfde restaurerende behandeling op toegepast worden.

Een eerste fase is het droog reinigen. Met gompoeder wordt het oppervlaktevuil losgemaakt van het document. Met een zachte borstel worden de resten van het poeder en het stof weggeveegd. Er wordt op gelet dat het inktverlies bij de gestencilde documenten niet groter wordt. Indien dit het geval zou zijn worden enkel de blanco randen gereinigd. Na het droog reinigen kan een document gewassen worden. Het krijgt een puur waterbad waarbij het dieper gelegen vuil en het zuur een beetje loslaat uit het papier. Na deze behandeling wordt het gedroogd tussen vloeipapier onder de pers of onder verzwaarde planken. Voor het persen worden de gerafelde randen vlak gelegd en scheurhelften worden op hun juiste plaats gebracht. Het document droogt in zijn oorspronkelijke vorm en is klaar voor de definitieve restauratie.

Documenten waarvan vermoed wordt dat ze geen water verdragen, worden getest op kleurechtheid of op het afgeven van handgeschreven teksten of drukinkt. Vooral rode drukinkten zijn watergevoelig en worden voor het behandelen afgedekt met een doorzichtig aangebrachte film van cyclododecaan. Dit product verdampt geleidelijk aan en zijn beschermfunctie verdwijnt na enkele dagen. Te broze documenten worden met een nevel van tylose bespoten. Tylose is te vergelijken met een zeer dunne behangerslijm. Op die manier wordt het document verstevigd door de extra lijm die eraan toegevoegd wordt. Hierdoor zijn reeds hele fijne scheurtjes gedicht en komen gerafelde randen vlak te liggen. Het drogen gebeurt op dezelfde wijze als hierboven aangehaald en het document is klaar voor verdere behandeling.

De overgebleven scheuren worden gedicht met voorgelijmd Japans papier en een warm strijkboutje. Waar nodig worden ontbrekende stukken ingevuld met een zwaardere soort Japans papier. Het werken met een warm boutje heeft als voordeel dat alle aangebrachte lijm veel vlugger opdroogt en het document geen extra droogtijd en perswerk vraagt in deze fase van de restauratie.

Bij het opstrijken mag men niet over de tekst gaan kleven. Omdat de tekst hier zo belangrijk is, wordt dan ook geen enkel document gedoubleerd (een volledig vel Japans papier aanbrengen op één zijde). Het document moet er vooral blijven uitzien zoals het verworven werd. De 'ziel' moet erin blijven. Onze opdracht is om het hanteerbaar en raadpleegbaar te houden.

Tot slot worden de documenten opgeborgen in zuurvrij papier en in zuurvrije mappen. Ze worden niet meer ter raadpleging aangeboden in de leeszaal; er worden fotokopieën van gemaakt. De originelen worden wel nog gebruikt in tentoonstellingen maar zelfs daar worden ze soms vervangen door kleurkopieën.

Slotbetoging LIP in Besançon, Frankrijk, 1973 (foto Frans Pans)

B
E
E
L
D

Pans!
Fototentoonstelling Frans Pans.
Amsab-Museum, 22 oktober 2003 - 5 april 2005

Hendrik Ollivier, Amsab-ISG

Wie Frans Pans (geboren te Mechelen op 22 november 1934, woont sinds 1958 in Brussel) ooit heeft ontmoet vergeet hem wellicht nooit meer. Kort en krachtig als zijn naam, zo is hij in de omgang: recht voor z'n raap. Hij behoort niet meteen tot het legertje BV's maar toch ben ik er zeker van dat zowat iedereen ooit werk van Frans Pans onder ogen kreeg. Jarenlang maakte hij affiches voor verschillende linkse en sociale organisaties. Onder meer de affiche voor de rakettenbetoging in 1981 (die met de raket boven Brussel) is van zijn hand. Hij was ook enkele jaren de huisontwerper van het BKT (Brussel Kamertoneel). Ook voor de RAL/SAP ontwierp hij tientallen affiches.

Alhoewel Frans Pans minstens even verdienstelijk is als fotograaf, is alleen een klein kransje fotohistorici nog vertrouwd met zijn werk. En dat is jammer. Reeds in de jaren 1960 nam hij deel aan succesrijke tentoonstellingen, samen met onder meer Julien Coulommier, Gilbert De Keyser, Antoon Dries en andere grote namen uit de Belgische fotografie. Zijn foto's werden zowel gepubliceerd in gerenommeerde fototijdschriften en -boeken (onder meer in *The Photography Year Book*, 1965) als in een populair blad als *Humo*. De titels van de reportages spreken tot de verbeelding *Frans Pans en de eenzamen*, *Frans Pans' reportage van de beat-generation*. De jazztent 'Rose Noire', het studentencafé 'La Jambe de bois' en bovenal de 'Welkom', een doodgewoon, banaal café in de Kleine Beenhouwersstraat, zijn in die tijd zijn geliefkoosde biotoop. "Je zou de *Eenzamen van Brussel* ook de *Nuttelozen* kunnen noemen, maar we moeten geenszins het nut van een nutteloos mens onderschatten", aldus Frans Pans in *Humo* in 1960. ⁽¹⁾

Enkele foto's uit die periode, vooral de schitterende foto's van de provo's, doken onlangs terug op in geïllustreerde historische overzichten van de voorbije eeuw. De

Anti-Vietnambetoging van Provo (foto Fran Pans)

foto's reflecteren perfect de tijdsgeest. Niet alleen door het afgebeelde onderwerp (provo's, anarchisten), maar ook door de stijl: sterke zwartwitcontrasten, grove korrel, zonder respect voor de gangbare technische normen.

We zouden Frans Pans echter oneer aandoen door hem te catalogeren als fotograaf van de jaren 1960. Niet alleen bleef hij al die jaren actief, zijn beste 'reportagewerk' doorstaat moeiteloos de tijd. Is het gewaagd om te stellen dat we bij Pans in de jaren 1960 reeds een aanzet zien van wat we nu terugvinden bij een zeer hedendaags fotograaf als Antoine d'Agata?

De tentoonstelling toont slechts één aspect van het werk van Frans Pans, met name zijn 'sociale fotografie'. We gaan daarbij voorbij aan zijn meer artistieke fotowerk en aan zijn grafisch werk. De keuze is voor een stuk pragmatisch - de ruimte in ons museum is beperkt - ze is echter ook subjectief en heeft vooral te maken met persoonlijke voorkeuren en een grotere vertrouwdheid met het terrein. Het onderscheid is echter niet strikt. De afstand tussen Frans Pans als grafisch ontwerper, als kunst- of reportagefotograaf is niet groot. Hij stapt moeiteloos van het een naar het ander. Bij zijn afficheontwerpen gebruikt hij zijn foto's, sommige van zijn foto's bewerkt hij grafisch. Toch is alles altijd zeer 'Frans Pans'. Het meer grafische werk is dikwijls zeer direct, hard (Frans Pans moet je geen lid van de provobeweging noemen, Frans Pans IS provo). Zijn sociale fotografie is misschien iets minder direct, maar minstens even doordrongen.

Frans Pans heeft zeker zijn bijdrage geleverd tot de doordraak van de 'subjectieve fotografie' in België. De foto wordt daarbij niet langer gezien als de afbeelding van de realiteit, maar als de uitdrukking van de subjectieve ervaring van de werkelijkheid. De fotograaf maakt daarbij bewust gebruik van contrast, korrel, perspectief, scherpte enz.

"Met het werk van Frans Pans heeft de vivisectie van de mens haar intrede gedaan in de Belgische fotografie. Zijn reportagefoto's zijn kreten en vloeken, losbarstingen van vitaliteit"

(Julien Coulommier, 6 december 1964)

Fototentoonstelling Pans!
Amsab-Museum 22 oktober 2003 - 5 april 2005

(1) Humo, 11.08.1960, p. 15.

Witte duif... witte raaf ?

Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Amsab-ISG

In het najaar wordt op veel plaatsen in ons land herdacht dat België 60 jaar geleden bevrijd werd. Een viering die bij sommigen aanleiding geeft tot een zeker gevoel van triomfalisme en patriottisme. Voor Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis eerder een gelegenheid om enkele vredesaffiches uit de collectie op te diepen voor een tentoonstelling in de Stadsbibliotheek van Gent met de titel Witte duif... witte raaf.

Centraal symbool in de tentoonstelling is de duif. De duif, wit met een palmtakje in de bek - is sinds WOI een universeel symbool voor vrede. Hoewel ze in de bijbel, niet bepaald een vredig boek, al terug te vinden is: Noë, de ark en de duif die terug kwam gevlogen met een olijftakje in de bek als teken dat, na de zondvloed, de aarde bloeiend en wel weer boven water was.

Affiches spelen nog altijd een grote rol in het verspreiden van boodschappen en ideeën. Ze confronteren met feiten uit het heden, herinneren aan gebeurtenissen uit het verleden, of vormen over vele jaren heen een constante reminder. De vredesaffiche is zo'n reminder.

Het zijn visueel sterke affiches, waarop de tekst bijna overbodig is, maar waaruit vooral blijkt dat vrede een zeer relatief gegeven is. Wij leven inderdaad 60 jaar in vrede, maar al die tijd was er wel ergens op de wereld oorlog.

Soms zijn de affiches een oproep van een internationale organisatie, soms een noodkreet van een kleine minderheid. Enkele zijn van de hand van een groot kunstenaar, andere van een gelegenheidsartiest. Altijd zijn ze gemaakt en verspreid vanuit een grote betrokkenheid.

2

3

HALTE A LA COURSE AUX ARMEMENTS POUR LA DETENTE ET LA COEXISTENCE PACIFIQUE

25 ANS -
APPEL
DE STOCKHOLM
1956-1981
8 OCT 1981
MUSEE D'ART
DE BRUXELLES

[A dense, handwritten list of names in various languages, including French, German, and English, covering the entire page below the title. The names are written in cursive and include many international figures and organizations.]

BRUXELLES 25 octobre 81

MISSILES NUCLEAIRES? NON MERCI!

Ed. 1980 - J. Du Bosch, av. Debra 65 - 1120 Bruxelles - EXEMPT DE TAXES

1. Affiche van de Mouvement mondial de la Paix, 1974
2. Affiche van de Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV), 1967
3. Affiche van de Internationale van Oorlogstegenstanders (IOT), 1973
4. Affiche van de Conseil Mondial de la Paix, 1975
5. Affiche van W. Wolsztajn voor de Coordination Nationale d'Action pour la Paix et la Démocratie (CNAPD), 1981
6. Affiche van Gal voor VAKA-Antwerpen, 1983
7. Affiche uit de Sovjet-Unie, 1986
8. Niet-geïdentificeerd, 1982
9. Affiche van Masuteru Aoba voor de Information Centre of the World Peace Council, 1983

20 jaar ADVN

*Koen De Scheemaeker,
adjunct-directeur ADVN*

Het ADVN werd gesticht op 21 maart 1984 in Antwerpen en bestaat dit jaar dus precies twintig jaar. De instelling werd opgericht door personen die de belangrijkste segmenten van de Vlaamse beweging in breedste zin vertegenwoordigden, door wetenschappelijke deskundigen binnen en buiten de sfeer van de Vlaamse beweging en door vertegenwoordigers van de Stad Antwerpen. Zijn eerste ontwikkeling als zelfstandige organisatie kende het ADVN in de lokalen van het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC-Letterenhuis) aan de Minderbroedersstraat 22 in Antwerpen. Het AMVC-Letterenhuis is een stedelijke instelling en de geboden gastvrijheid was gesteund op een protocol dat het ADVN had afgesloten met de Stad Antwerpen. Dat protocol bepaalde dat de Stad Antwerpen het ADVN behulpzaam zou zijn bij het bekomen van een geschikte huisvesting.

Vóorgevel van het ADVN-gebouw (foto Peter Maes)

Dankzij datzelfde protocol - en via een huurovereenkomst - kon het ADVN vanaf 28 september 1985 beschikken over een eigen vestiging, een stadsgebouw aan de Minderbroedersstraat 24.

Inmiddels had het Vlaams Parlement op 27 juni 1985 een decreet goedgekeurd waardoor het ADVN voortaan erkend en gesubsidieerd werd door de Vlaamse overheid. Bijkomende financiële steun van private personen en organisaties maakten het daarenboven mogelijk om een minimale infrastructuur uit te bouwen. Zo financierde bijvoorbeeld de Stichting Jules Dhondt uit Sint-Martens-Latem de inrichting van een leeszaal en een bibliotheek. Ook de recurrente steun van de Nationale Loterij was belangrijk bij de ontwikkeling van het ADVN. Die recurrente, op advies van de minister van Cultuur toegekende subsidiëring verdween door de hervorming van de Nationale Loterij in 2002.

Het ADVN groeide gestaag. De vestiging aan de Minderbroedersstraat 24 werd spoedig te klein, zodat extra ruimte noodzakelijk was. Het ADVN huurde daarom vanaf 1 mei 1987 van een privé-eigenaar een bijkomende huisvesting aan de Kleine Goddaert 12-16. Beide gebouwen, Minderbroedersstraat en Kleine Goddaert, lagen in elkaars onmiddellijke nabijheid. Die opportuniteit bood aan het ADVN de kans om zich in toenemende mate te ontwikkelen, zowel op het vlak van archiefverwerving als op het vlak van dienstverlening en werkgelegenheid.

De groei van het ADVN ging echter door. Daardoor werd de beschikbare ruimte

steeds minder toereikend. Op het einde van 1994 was die toestand reeds zodanig geëvolueerd dat de ADVN-accommodaties aan de Minderbroedersstraat en de Kleine Goddaert een dwangbuis dreigden te worden.

Nieuwe perspectieven ontstonden echter toen het ADVN een ruime huisvesting kon verwerven in de Lange Leemstraat, annex Hemelstraat. Voor het gebouw aan de Lange Leemstraat 26 werd op 25 september 1996 een overeenkomst van erfpacht gesloten met de Stad Antwerpen. Voor het pand Hemelstraat 25-29 werd op dezelfde dag een akte van aankoop ondertekend, eveneens met de Stad Antwerpen. Die aankoop werd financieel mogelijk gemaakt dankzij een legaat dat de instelling had ontvangen van een privé-persoon, wijlen Emiel Pil. Het ADVN houdt sindsdien de herinnering aan zijn donateur levendig door de organisatie van de Driejaarlijkse Pil-van Gastelprijs voor geschiedenis.

Op 18 augustus 1997 kon het ADVN zijn nieuwe accommodatie openstellen. Meteen werden ook de restauratie, de renovatie en de verdere inrichting van het gebouw aangevat. Die operatie werd mogelijk gemaakt door de geldelijke steun van talrijke organisaties en privé-persoonen. Ook de Stad Antwerpen gaf substantiële steun aan het ADVN: zij financierde de restauratie van de gevels van het gebouw aan de Lange Leemstraat.

Op 17 oktober 1998 werd de multifunctionele ruimte Auditorium Emiel Paternoster in gebruik genomen. Daar grijpen sindsdien talrijke tentoonstellingen en lezingen plaats, als substantieel onderdeel van de publiekswerking van het ADVN.

Op 17 juni 2000 volgde de opening van de nieuwe Leeszaal Alfons Andries en op 15 september 2001 waren de vernieuwde inkomhal en onthaalruimte beschikbaar.

In 2002 ten slotte werd de informatica-infrastructuur aangepast aan de eisen van vandaag. Die aanpassing gebeurde onder meer dankzij de financiële steun van de Stichting Jules Dhondt uit Sint-Martens-Latem.

De ontwikkelingen op het vlak van de accommodatie vormen een belangrijk aspect in de algemene ontwikkeling van het ADVN als het centrum bij uitstek voor de wetenschappelijke studie van het Vlaams-nationalisme, de Vlaamse beweging en de nationale bewegingen in Europa en tegelijk als de uitgesproken verzamelplaats voor het archivalisch erfgoed van die historische thema's.

Het verzamelterrein

Het verzamelveld van het ADVN is de Vlaamse beweging in haar ruime betekenis en haar breed kader. Daartoe hoort het nationalisme. Die politieke ideologie streeft ernaar de staat te doen samenvallen met de natie. De natie is de producent van de nationale identiteit en vormt het referentiekader voor de nationale bewegingen. Die hebben tijdens de laatste twee eeuwen een belangrijke rol gespeeld in de samenleving en in de internationale betrekkingen.

Het ADVN verzamelt dan ook niet alleen archief, documentatie en informatie over de nationale bewegingen, maar onder andere ook over de nationaliteiten, etnische

minderheden, talen, regionalisme... en betreffende de theorievorming omtrent nationalisme. Het belangrijkste deel van het verzamelveld wordt ingenomen door de nationale stromingen in Vlaanderen (Vlaamse beweging, Vlaams-nationalisme, franskiljonisme, Belgisch-nationalisme).

Het ADVN verzamelt tevens bronnen en informatie betreffende thema's die aan het nationalisme inherent of ermee verwant zijn: identiteit, migratie, daensisme, solidarisme, fascisme, de nieuwheidense beweging en groen radicaal-rechts enz. Zo bijvoorbeeld prospecteert en verzamelt de instelling de archieven van Vlaamse migranten in Noord- en Zuid-Amerika.

De collectie

Een nationale beweging wordt gedragen door personen, organisaties, verenigingen, acties, gebeurtenissen, symbolen, ideologieën. Die produceren brieven, nota's, verslagen, dagboeken, periodieken, boeken en brochures, affiches, pamfletten enz. De ADVN-collectie weerspiegelt de verscheidenheid van materiële sporen en de vele facetten van de nationale bewegingen en de daarmee verwante stromingen en thema's.

Het ADVN heeft de afgelopen twintig jaar talrijke archiefbestanden en documentatie verzameld. Die archieven zijn zeer divers van vorm en inhoud: van een bestand dat een depotlokaal volledig in beslag neemt tot één omslag met brieven. En van zakelijke kabinetsdossiers of een boekhouding, naar partituren of naar

brieven van IJzerfrontsoldaten.

De archiefvormers zijn personen, verenigingen en organisaties. Tot de eerste soort, persoons- en familiearchieven, behoren de archieven van onder meer de priesters Cyriel Verschaeve en Laurentius Jules Callewaert, de politici Frans Van der Elst en Willy Kuijpers, de jeugdleider Staf Vermeire, de culturele actoren Willem De Meyer en Edmond De Clopper, voormannen als Paul Daels en Arthur de Bruyne, activisten als Jozef Van den Broeck en Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, naast kunstenaars als Edmond Verstraeten en Door Boerewaard en de familie Berten Pil - Marie van Gastel.

Van verenigingsarchieven bevinden zich in het ADVN deze van grote of middelgrote organisaties zoals de Vlaamse Toeristenbond-Vlaamse Automobilistenbond (VTB-VAB), het IJzerbedevaartcomité, het Verbond van Vlaamse Oudstrijders (Verbond VOS), het Algemeen Nederlands Zangverbond (ANZ), de Vlaamse Volksbeweging (VVB), de Marnixring (MR), het Verbond van het Vlaams Overheidspersoneel (VVO), het Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel en de Stichting Vlamingen in de Wereld (ViW). Maar daarnaast zijn er ook de kleinere verenigingen zoals de IJzerstichting, de Werkgroep Arbeid, een plaatselijk Taalgrenscmité, jeugdverenigingen als het Sint-Arnoutsvendel. Verder is er een belangrijke collectie archieven van partijen (bv. Volksunie, Vlaamse Concentratie) en partijafdelingen (bv. de Volksuniejongeren) en kabinetten (bv. van minister van Buitenlandse Handel Hektor De Bruyne van 1977 tot 1979).

Daarnaast zijn er een aantal archieven en fondsen gevormd rond het brede verzamelveld van het ADVN: het fonds betreffende de Vlaamse migratie naar Zuid- en Noord-Amerika (o.m. Vlamingen in de Wereld, Arthur Verthé), het Fonds Koerdistan (met meer dan 12.000 publicaties), het bedrijfsarchief Good, het archief van de Aloude Rederijkerskamer De Goudbloem enz.

Naast die archiefbestanden beschikt het ADVN over de meest uitgebreide collectie (periodieke en monografische) publicaties en audiovisuele bronnen over de nationale bewegingen en nationaliteiten in Europa en daarbuiten, over nationalisme als theorie en ideologie, over culturele identiteit (en bv. de gevolgen voor het moderne bedrijfsleven), over radicaal-rechtse stromingen in de samenleving enz.

De collectie van het ADVN wordt bewaard in drie afdelingen. In de afdeling Archief horen brieven, notities, notulen, nota's, dagboeken, financiële stukken enz., naast knipsels, folders, strooibiljetten en necrologia. In de afdeling Beeld en Geluid bevinden zich foto's, films en videobanden, dia's, grammofoonplaten, klankbanden, affiches, vlaggen, beelden, prenten en tekeningen, voorwerpen enz. De afdeling Bibliotheek bestaat enerzijds uit boeken en brochures en anderzijds uit kranten en tijdschriften.

De ontsluiting van de collectie gebeurt zowel op vormelijk als op inhoudelijk vlak.

Enerzijds worden de bronnen vormelijk beschreven. Daarbij wordt ieder archiefstuk - ongeacht de informatiedrager - be-

handeld als deel van het archiefbestand waarin het bij ontvangst of bij het opmaken is opgenomen. Anderzijds wordt ook de informatie beschreven die elke bron bevat. De documenten worden dus tegelijk archivalisch, documentalistisch én museaal ontsloten.

Aan die wijze van ontsluiting beantwoordt een reeks geautomatiseerde toegangen tot de bronnen. Zo zijn er de gedetailleerde beschrijvingen in inventarissen en in de standcatalogi, naast de overkoepelende trefwoordenlijst en het algemene archievenoverzicht. De meeste van die toegangen zijn ook consulteerbaar op de vernieuwde website van het ADVN die vanaf dit jaar beschikbaar is. In de leeszaal van de instelling worden de bronnen ter beschikking gesteld voor onderzoek. De bronnen worden ook gebruikt voor publicaties en tentoonstellingen en door de media.

Onderzoek

Het ADVN heeft naast een archivalische en documentaire opdracht ook een onderzoeksfunctie. De instelling voert projectmatig wetenschappelijk onderzoek uit dat resulteert in colloquia, tentoonstellingen en publicaties. In dat verband kan verwezen worden naar de projecten in het kader van het Museum van de Vlaamse Sociale Strijd (provinciebestuur Oost-Vlaanderen). Zij handelen over de Vlaamse Huizen (Anne Himpe, *De beweging in huis*, 1992), over de Vlaamse beweging als massabeweging (Guy Leemans e.a., *Vlamingen komt in massa*, 1999), over de monumenten van de Vlaamse bewe-

ging (Frank Seberechts (red.), *Duurzamer dan graniet*, 2003). Te vermelden vallen ook het colloquium omtrent Herman Van den Reeck en de antiburgerlijke stroming in de Vlaamse beweging (1995), de reeks *Bibliografie van de Vlaamse beweging* (3 dln., 1989, 1998, 2002) of de monografieën en biografieën zoals Bruno De Wevers *Greep naar de macht* (1994), Romain Vlandschoots *Kapelaan Verschaeye* (1998) en Joris Dedeurwaerders *Professor Speleers* (2002).

Het ADVN is tevens de gastheer voor het tijdschrift *Wetenschappelijke tijdingen* en de beheerder van de Driejaarlijkse Pil-van Gastelprijs voor Geschiedenis.

Het ADVN neemt ook deel aan een reeks gezamenlijke onderzoeksprojecten i.s.m. Amsab-ISG, Kadoc-K.U. Leuven en Liberaal Archief, zoals Odis-Onderzoeksteunpunt en Databank Intermediaire Structuren in Vlaanderen 19e-20e eeuw, de Archiefbank Vlaanderen en de diverse projecten voor de provinciebesturen van Antwerpen, Oost-Vlaanderen (zie eerder) en Vlaams-Brabant.

Over de werking van de instelling wordt bericht in het driemaandelijks blad *ADVN-Mededelingen*.

De activiteiten die het ADVN organiseert naar aanleiding van zijn twintigste verjaardag sluiten dan ook aan bij de diverse activiteiten die de instelling ontplooit (de Driekoningengesprekken omtrent wetenschappelijke geschiedschrijving en engagement, de tentoonstelling *Twintig jaar ADVN* die een overzicht biedt van het verzamelterrein en de collectie, de publicatie van het archievenoverzicht enz.).

Als laatste manifestatie in dit feestjaar, organiseert het ADVN op 15 oktober 2004 een internationaal colloquium *Nationale bewegingen en historiografie*. Op dat colloquium worden aan de hand van enkele representatieve casussen onderlinge overeenkomsten en verschillen onderzocht in de geschiedschrijving van nationale bewegingen in Europa.

Meer informatie

Wie meer wenst te weten over het ADVN en zijn werking, kan contact opnemen langs de website van de instelling (www.advn.be) of langs onderstaande gegevens.

De tentoonstelling *Twintig jaar ADVN* loopt nog tot 15 december 2004 in het Auditorium Emile Paternoster in het ADVN.

Inschrijvingen voor het colloquium kunnen langs de website van het ADVN of langs onderstaand adres.

ADVN, Lange Leemstraat 26,
2018 Antwerpen

[T] 03-225 18 37
[F] 03-226 64 05
[E] info@advn.be

Optocht voor het algemeen stemrecht door de 'burgerlijke' Vlaanderenstraat, 1899

Sporen van een rood verleden: te voet door Gent met Amsab-ISG

Hans Mortelmans, Amsab-ISG

"Moest het beluik der Kuipers niet weggestopt zijn achter de schermen van de nieuwe huizen, winkels, hotels en restaurants van de Stationstraat, Lieven Bauwensplaats en Brabantdam, het zou al sedert vele jaren gramschap en walg verwekt hebben." Zo staat het in een gezondheidsrapport van 1880, een van de vele verslagen die sinds 1843 over de hachelijke leefomstandigheden in Gent zijn opgemaakt. Gent was in de tweede helft van de 19e eeuw geworden tot een zieke stad, een doolhof van beluiken, fabrieken en vervuilde waterlopen. Het octrooirecht, waardoor het in- en uitgaand personen- en goederenverkeer aan banden werd gelegd, was nog van kracht in dit 'Manchester van het Vasteland'. Heel Gent vierde feest in de nacht van 21 juli 1860, toen de wet op de octrooirechten officieel werd afgeschaft, maar vooral de fabriekseigenaars waren opgelucht dat de industrie zich naar het platteland kon uitbreiden, ver weg van het sociaal verzet dat zich in de stad had geworteld. In 1857 hadden immers zowel de spinners als de wevers zich elk in een eigen Broederlyke Maatschappij verenigd. De verenigingen

gaven zich uit voor ziekenfonds, maar ze hielden een stakerskas en vormden in feite de eerste fabrieksarbeidersvakbonden van Vlaanderen.

Na 1860 bleef rampspoed Gent teisteren, 1866 kende een slopende cholera-epidemie en in 1871 zette een overstroming de buurt van de Reep blank. De burgerij droomde, nu de industrie zich geleidelijk uit de kuip van Gent verwijderde, van een nieuwe, moderne stad, met brede boulevards, gaanderijen en winkeltalages. In 1881 werd het prestigieuze Zollikofer-De Vigneplan (naar ingenieur Zollikofer en architect De Vigne) voorgelegd aan het Gentse Stadsbestuur, waarin de heraanleg van Nederschelde en Kuiperskaai en de aanleg van vijf hoofdaders stonden beschreven. Ook de 'sociale' hygiëne kreeg de nodige aandacht want de laaggelegen arbeiderswijken, zoals het hierboven beschreven Kuipersbeluik, werden weggesaneerd. Die urbanisatiedrift kwam niet vóór 1913 ten einde. De Nijvelse ingenieur Emile Braun, die in 1879 in dienst van de Stad Gent was getreden in het kader van de stadsvernieuwing, werd in 1895 tot burgemeester verkozen. Onder zijn bestuur gingen de stadsverbouwingen door, ditmaal om het grootse stadsverleden opnieuw kleur te geven. De middeleeuwse kuip zou in de aanloop naar de wereldtentoonstelling van 1913 de luister van weleer terugkrijgen, zij het in een sterk geromantiseerd concept.

Het merkwaardige van dit burgerlijk avontuur is dat het samenvalt met de expansie van de sociaal-democratie te

Gent die, vooral door toedoen van de Samenwerkende Maatschappij Vooruit, zichtbaar gestalte kreeg in de stadskern. In herberg Zacheüs, te midden van de fabrieksbuurt van het Meerhem, werden in 1881 de eerste broden van Vooruit gebakken, maar al snel verschoof de coöperatie, geleid door Edward Anseele, naar het centrum van de stad. *"Menschen komen maar waar er vele mensen zijn en juist zij die niet komen zijn nodig om er vele te maken. Onze zaak heeft mannen, de massa en geld nodig"*, lezen we in de krant *Het Algemeen Stemrecht* van 1880. De dichter Grégoire Le Roy verhaalt hoe de nieuwe boulevards het traject bij uitstek werden van de socialistische optochten, tot angst van de burgerij die wel een moderne stad wou, maar niet op deze manier. In de periode 1889-1893 kwam de strijd voor het algemeen stemrecht in een stroomversnelling, met algemene stakingen en bloedige conflicten met de ordestrejdkrachten tot gevolg.

In 1893 had de coöperatie *"de groote geschiedkundige plaats"*, de Vrijdagmarkt, bereikt. Het door Ferdinand Dierkens gerenoveerd gebouw brandde af in 1897, maar als een feniks verrezen nieuwe magazijnen van Vooruit die groter en luxueuzer waren dan de burgerij van Gent het zich kon dromen. In 1902 verwierf Vooruit het voormalig gildenhuis der Goudsmiden, het mooiste gotische pand van de Hoogpoort, en liet het door Oscar Van de Voorde, de architect van de wereldtentoonstelling, met stadssubsidies restaureren. Het gebouw bood een onderkomen aan de drukkerij van Vooruit, die sinds 1884 haar eigen krant uitgaf, en aan de partijboekhandel Germinal.

Aan de andere zijde van de kuip van Gent, tussen de Ketelvest en de Blandijnberg, waren inmiddels de gore arbeidersbuurten vervangen door een burgerlijke woon- en amusementswijk. Anseele, die nooit om een groots project verlegen zat, plande precies hier de aanleg van een heuse cultuurtempel die meteen de kers op de socialistische taart moest worden voor de wereldtentoonstelling van 1913. De nijd tussen Vooruit en de liberale initiatieven van Emile Braun werd beslecht in het voordeel van de coöperatie met de bouw van het immense feestpaleis van Vooruit in de Sint-Pietersnieuwstraat. Het gebouw kwam niet tijdig klaar omdat in 1913 de algemene stakingen voor het algemeen enkelvoudig stemrecht losbarstten. Deze vertrapten evenwel niet de opbouw van de wereldtentoonstelling, waarop Vooruit uitpakte met een maquette van haar rijk patrimonium. In datzelfde jaar werd ook de Belgische Bank van de Arbeid gesticht. Vooruit was op dat moment uitgegroeid tot een belangrijk economisch imperium met spinnerijen, weverijen, katoenplantages in het toenmalige Ruanda-Urundi en een 'rode vloot'.

Wanneer na de Eerste Wereldoorlog de statige bankgebouwen op de Kouter verschenen, bouwde Vooruit vlakbij, in de Volderstraat, zijn Bank van de Arbeid in eenzelfde vertrouwenwekkende neoclassicistische stijl. De bank zou echter de zwanenzang van Eedje Anseele inluiden; in 1934 ging ze failliet en sleepte in haar val een groot deel van de bezittingen van Vooruit mee. De coöperatie zou nooit meer de luister van weleer terugkrijgen.

Het succes en prestige van het Gentse socialisme ontwikkelde zich parallel met, en soms zelfs anticiperend op de burgerlijke tendensen, zowel op economisch en sociaal als op stedenbouwkundig gebied. Deze verwevenheid met de geschiedenis van de stad Gent, maakt het patrimonium van Vooruit in vele opzichten uniek. Daarom biedt Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis sinds enige jaren een stevige wandeling aan langsheen de meest imposante architectuur. We starten aan het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (MIAT) en eindigen in het Amsab-museum waar we een synthese zien van onze stadstocht. De gids laat de beelden voor u spreken en brengt u een verfrissende kijk op een boeiende, vaak turbulente geschiedenis vol contrasten.

De gids begeleidt groepen van maximaal 20 personen. De wandeling duurt ongeveer 2 uur.

Kostprijs: 62 euro

Info en reservaties:
Tel. 09/224.00.79
brigitte.demulder@amsab.be

KRONIEK

Een terugblik op de werking van Amsab-ISG naar aanleiding van het activiteitenverslag

Wouter Steenhaut,
directeur Amsab-ISG

Het jaar 2003 leek zich veelbelovend aan te dienen. We waren optimistisch. We hadden daartoe alle redenen. Eerst was er het definitief akkoord over de uiteindelijke bewaarplaats van de gerestitueerde Belgische socialistische archieven uit Moskou. Op 20 januari 2003 werden ze voor de laatste maal 'bevrijd' uit het hermetisch afgesloten archief van het Legermuseum te Brussel om ze uiteindelijk over te brengen, deels naar Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis en deels naar het Instituut Emile Vandervelde. Amsab-ISG kreeg van de eigenaar ervan, P&V verzekeringen, de meeste en historisch belangrijkste fondsen toegewezen. De voorzitter van het overkoepelend Russisch archiefwezen, prof. dr. Kozlov, bracht hierop een bezoek aan Amsab-ISG.

Een andere aanwinst was er een van wereldformaat. Dankzij de bemiddeling van een mecenas verwierf ons instituut in Zürich honderden houtblokken, koperen en zinken drukplaten van de vermaarde Belgische graficus Frans Masereel. De houtblokken behoren tot het vroegste en meest waardevolle werk van Masereel. Samen met deze van het Gentse Museum voor Schone Kunsten zullen ze in oktober

2005 de basis vormen van een gezamenlijke tentoonstelling rond het grafisch werk van deze kunstenaar.

Zowel voor het personeel als voor de instelling koesterden we de verwachting dat alles nu eens beter en gemakkelijker zou verlopen. Nu was er immers de regularisatie van de contracten van de DAC-werknemers tot volwaardige arbeidscontracten sinds 1 januari 2002, de progressieve toename van de decretale subsidie, de nieuwe CAO in het paritair comité 329 die voor de werknemers in Amsab-ISG een merkelijke loonsverhoging zou inhouden, de beloofde hieraan gekoppelde harmonisatietoelagen, de jaarplanning gekaderd in ons meerjarenbeleidsplan... Maar het pakte anders uit. De onduidelijkheid over de enveloppensubsidie, de veel te late uitbetaling van de subsidies, het niet uitbetalen van de al te kleine harmonisatietoelagen, het niet doorbetalen van de anciënniteiten,... werden een strop om de nek en drongen de archiefcentra in een onmogelijke financiële situatie van maandelijkse tekorten voor de uitbetaling van de lonen, die slechts konden opgevangen worden door maandelijkse leningen. Voor aankopen van materiaal en uitrusting bleef er geen geld over. De vooruitzichten op onze financiële situatie vanaf 2005, als de CAO voor de volle 100 % moet toegepast worden, zijn zo precair dat wij eind 2003 gedwongen werden vier personeelsleden een ontslagaanzegging te geven.

Zoals reeds in ons vorig activiteitenverslag vermeld, bestaat onze belangrijkste opdracht uit dienstverlening aan de brede gemeenschap. Deze dienstverlening steunt op twee kernactiviteiten: collectie-

vorming en -beheer en onderzoek. Voor de eerstkomende jaren is het werk aan de collectie prioritair, met voor de korte en middellange termijn, de nadruk op versnelde verwerking en geïnformateerde ontsluiting. Zoals in de voorgaande jaren wordt dus de prospectieactiviteit afgeremd en wordt de nadruk gelegd op retroactieve en actieve verwerking van de overgedragen archieven. Desondanks verdubbelden de aanwinsten zowel in dozen als in meters in vergelijking met 2002.

Door een doorgedreven schoning en selectie trachten we bij de verwerking en bij de aanwinstenbeschrijving het volume te reduceren, wat onmiddellijk resulteert in ruimtebesparing en in een optimalisering van het archiefbeheer. Van de verschillende fondsen werden stortingslijsten of inventarissen opgemaakt, en via Pallas ter beschikking gesteld op de website. Twee inventarissen wil ik hier in 't bijzonder vermelden. Het FWO-project Fonds Max Wildiers *Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve beweging in Vlaanderen (1880-1980)*, werd afgesloten met verschillende inventarissen, waaronder de volumineuze inventaris van het archief van de Société Générale Coopérative (1924-1992) en haar voorganger het Office Coopératif Belge (1909-1935) (650 p.), en met het internationaal colloquium *Consumerism versus Capitalism* in oktober 2003.

Naar aanleiding van het colloquium *De erfenis van Hendrik de Man. Toetsing van zijn ideeën aan de actualiteit* werd de inventaris van het laatste archieffonds van deze socialistische politicus, dat nog moest geïnventariseerd worden, aan het publiek

voorgesteld. Deze publicatie vormt tevens de aanzet tot het opstarten van een nieuw project tot het globaal ontsluiten van de verschillende verspreide archieffondsen van Hendrik de Man en tot het opstellen van een herwerkte globale bibliografie van zijn publicaties en van de studies over hem. Daarnaast werd in het Archiefdepartement ook werk gemaakt van een gestructureerde en onderbouwde archivering van mondelinge bronnen zoals ze tot stand komen binnen de methodologie van de mondelinge geschiedenis.

Zoals bepaald in het beleidsplan 2002-2006 stond ook in 2003 de verwerking centraal in de Bibliotheek. Er zijn enerzijds de binnenkomende schenkingen en depots (lopende stroom) en anderzijds de verwerking van de achterstand (retroactieve verwerking). De lopende stroom is bijna onder controle. We kregen opnieuw een schenking van een deel van de bibliotheek van Jan Baghus met onder meer een aantal originele uitgaven geïllustreerd door Frans Masereel. Er werden ook richtlijnen opgesteld om het collectieprofiel van de bibliotheek van Amsab-ISG-Centrum Antwerpen te verfijnen. Prioritair was de invoer van boeken, brochures en periodieken uit de provincie Antwerpen. Materiaal dat niet past in dit collectieprofiel werd overgebracht naar Gent. Het preservatie- en conservatieproject werd verder uitgewerkt. De aandacht ging vooral naar het verbeteren van de opbergomstandigheden. In samenwerking met de papierrestauratrice werd een onderzoek verricht naar de dringende noden. De Koninklijke Bibliotheek en de Stadsbibliotheek Antwerpen startten een groots nationaal microfilmproject

rond het bewaren van Belgische krantenverzamelingen. Om dit project in goede banen te leiden komt een stuurgroep, waarvan ook Amsab-ISG deel uitmaakt, tweemaandelijks samen. De stuurgroep bepaalt de prioriteiten, de selectiecriteria enz... De bedoeling is volledige collecties samen te stellen vooraleer tot microfilming over te gaan.

In het activiteitenverslag 2002 werd reeds gewezen op de gebreken van de bibliotheekmodule van het huidig collectiebeschrijvingssysteem bij zijn toepassing in Amsab-ISG. In 2003 werd in de shoot van Amsab druk overleg gepleegd over de mogelijke invoering van een nieuw beschrijvingssysteem voor alle collectiedepartementen. Het gaat hier om een zeer belangrijke financiële investering met vergaande gevolgen en implicaties voor de toekomstige verwerking in ons instituut. Het is dus logisch dat we in dat verband niet over één nacht ijs konden gaan. Begin 2004 is op dat vlak een definitieve beslissing genomen. We schakelen over naar AdLib.

In het departement Beeld & Geluid ging, naast de gebruikelijke intensieve dienstverlening, de meeste aandacht naar de verwerking, waarbij alle departementsmedewerkers betrokken waren. De grootste stap vooruit werd daarbij gezet in de beschrijvingen in AdLib: in de standaardisering ervan door de implementatie van de internationale spectrumstandaard. Ook kwalitatief werden doelstellingen gesteld: er werd gewerkt met tijdsbudgetten voor de gegevensinvoer. Niet alleen beschrijvingen zijn arbeidsintensief, ook het fotograferen van het beeldmateriaal, het scannen ervan en

het linken aan de beschrijvingen is zeer tijdrovend. Tijdsbudgetten zorgen ervoor dat de dringende kortetermijnopdrachten voor teveel medewerkers niet te lang op de voorgrond staan. De ingevoerde stukken - relictten, foto's, affiches enz - worden dus meer en meer via het scherm geconsulteerd wat hun conservering ten zeerste ten goede komt (geen manipulatie meer). Vermits een geacclimatiseerde opslagruimte voor foto's nog steeds niet haalbaar is werd, ook in verband met de conservering, voortgewerkt aan de verbetering van de bewaarcondities (zuurvrij bewaarmateriaal). Het departement Beeld & Geluid is een actieve partner in het MovE-project, een initiatief van de Provincie Oost-Vlaanderen, dat een gemeenschappelijke databank beoogt van de Oost-Vlaamse musea.

Een aantal nieuwe projecten werden opgestart, waarvan het voornaamste ontegensprekelijk Archiefbank-Vlaanderen is. Het beoogt de ontwikkeling en het beheer van een geautomatiseerd register van het Vlaams privaat archivalisch erfgoed. De uitbouw ervan werd door de Vlaamse Gemeenschap toevertrouwd aan de vier Vlaamse privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra op basis van de maatschappelijk-filosofische stromingen. Het is een uiterst zwaar en omvangrijk project dat jaren werk zal vergen. Amsab-ISG treedt in dit project op als vertegenwoordiger, woordvoerder en coördinator.

In het kader van ons Beleidsplan en van de thematische diversiteit van onze collectie verruimde het Archiefdepartement zijn prospectieactiviteit naar nieuwe sociale bewegingen en milieugroepen

toe - waarmee samenwerkingsakkoorden werden gesloten - en nu ook naar archieven en documentatie van migrantenbewegingen. De daartoe opgerichte Amsab-werkgroep ADEM (Archief- en Documentatie van Etnisch-Culturele Minderheden) organiseerde een trefavond hierover met mogelijke participanten. Andere nieuwe projecten zijn het onderzoeksproject over de werking van de Belgische mutualiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog en hun poging tot oprichting van een eenheidsmutualiteit, het project *Tegendruk* dat samen met de Stadsbibliotheek Antwerpen werd opgezet over de clandestiene pers in de Tweede Wereldoorlog en in september 2004 moet uitmonden in een publicatie en een tentoonstelling, en het project *Den Jubilee* dat met verschillende initiatieven de 25e verjaardag van Amsab-ISG in 2005 moet voorbereiden.

Andere projecten werden afgesloten of tijdelijk opgeschort bij gebrek aan verdere subsidiëring. Het ODIS-project van de vier privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra, in het kader van het FWO-Fonds Max Wildiers, zat in zijn laatste jaar. Maar het is voor iedereen duidelijk dat de opbouw van deze databank van intermediaire structuren niet onafgewerkt kan blijven. In afwachting van nieuwe subsidiëeringskanalen worden de werkzaamheden rond ODIS-databank niet volledig stopgezet maar, weliswaar op een laag pitje, voortgezet. Het andere FWO-project *Valorisatie van het bronnenmateriaal van de coöperatieve bewegingen Vlaanderen (1880-1980)* resulteerde in talrijke inventarissen en in een internationaal congres. Het innoverend en multidimen-

sioneel project *Lijn 13 Protteknie* over de oude petroleumhaven in de Antwerpse zuidrand kende een creatief en succesvol verloop. Het werd opgezet door Amsab-ISG-Centrum Antwerpen samen met andere actoren uit de sociale, erfgoed-, theater- en sociaal-artistieke wereld.

Dienstverlening aan de brede gemeenschap en de wetenschappelijke wereld blijft onze voornaamste opdracht. Van bij zijn stichting heeft Amsab-ISG er steeds naar gestreefd zijn historische collecties en werking zo bekend mogelijk te maken via publicaties, posters, wenskaarten, stadswandelingen, rondleidingen, vaste en rondreizende tentoonstellingen... Met onze vroegere opendeurdagen waren we toen al de pioniers van wat vandaag erfgoeddagen wordt genoemd. In 2003 werden tentoonstellingen georganiseerd over Frans Masereel, Hendrik de Man, de coöperatieve beweging en het thema 'reizen' in de arbeidersbeweging.

Daarnaast gaven we een aantal publicaties uit zowel voor het brede publiek als voor de wetenschappelijke wereld. Onze tweede reeks 1-meiaffiches was een succes. In samenwerking met twee uitgeverijen publiceerde Amsab-ISG het doctoraat van Geert Van Goethem *De Internationale van Amsterdam, de wereld van het Internationaal Vakverbond (1913-1945)* (i.s.m. uitgeverij Houtekiet) en dat van Rik Hemmerijckx *Ván verzet tot Koude Oorlog (1940-1949), machtsstrijd om het ABVV* (i.s.m. VUBPress).

Ons tijdschrift *Brood & Rozen*, dat volgend jaar zijn tiende verjaardag viert, wordt zowel door het brede publiek als door de vakgenoten ten zeerste gewaardeerd. Dit reflecteert zich duidelijk in het aantal

abonnementen.

Ook via het internet brengen we met een eigen ontworpen en gerealiseerde website onze collecties en werking naar het brede publiek. Op 17 december 2003 werd de vernieuwde website aan het publiek voorgesteld. Het was een schot in de roos. Op één maand tijd telden we meer dan 5000 bezoekers. Het weekblad *Trends* en het dagblad *De Tijd* riepen onze website uit tot 'website van de week'. Een pluim voor de medewerkers!

Over het hele jaar genomen, stijgt het aantal leeszaalbezoekers lichtjes. Maar tegelfdertijd wordt vastgesteld dat meer individuele bezoekers minder komen. Dit is het bewijs dat er meer gericht gezocht wordt op onze website. De boekencatalogus is on line. Deze evolutie zal zich ook doorzetten naarmate meer archiefinventarissen en beschrijvingen van iconografisch materiaal on line raadpleegbaar zijn. Daarom zullen we ons allemaal als één ploeg moeten inzetten om de beoogde verwerkingsresultaten te halen.

RIK HEMMERYCKX, LUDWINE SOUBRY
Jo Boute: een leven in dienst van de vrouw.

Paule Verbruggen, Amsab-ISC

Het gaat niet echt goed in de boekenwereld. Vlamingen zijn bescheiden boekenconsumenten. Bovendien is ons taalgebied zeer beperkt voor de boekenmarkt.

En toch beslisten we in Amsab-ISC een paar jaar geleden een aparte publicatiecel op te richten. Minder paradoxaal dan men op het eerste gezicht zou denken. Sinds de oprichting van Amsab in 1980 wordt hier aan de lopende band gepubliceerd. Van alles wat: catalogi bij tentoonstellingen die we organiseren, licentiaats- of doctoraatsverhandelingen die we goed genoeg vinden om aan een breder publiek voor te stellen, werkinstrumenten (stortingslijsten en inventarissen), acta van colloquia, uitgaven in opdracht van een mutualiteit, partij, coöperatie, vakbond die bij een of andere verjaardag willen terugblikken, en - nu al bijna tien jaar - elke drie maanden een tijdschrift waarin we proberen, hoe bescheiden ook, een stand van zaken van het - veelal Belgische - onderzoek in de sociale geschiedenis te brengen.

Wat we met de publicatiecel beoogden, was een grotere efficiëntie, een betere organisatie en vooral een beter afwegen van wat we zouden publiceren, met welke finaliteit, naar welke doelgroep toe. Amsab-ISC hoeft niet alles uit te brengen. Daarvoor bestaan professionele uitgeverijen. Maar voor dié boeken die elders niet worden gepubliceerd wegens te kleine oplage of te beperkt en gespecialiseerd publiek, kan Amsab wel een niche bieden.

Eén van de uitgaven waaraan we meer aandacht willen besteden is de reeks Getuigen. Een aantal jaren geleden kregen we van Armand Verspeeten, een socialist uit Gent, de

Jo en Babeth Boute op hun huwelijksdag, 20 mei 1950

Jo Boute (r.) met Willy Peers (l.) tijdens een spelletje 'pietjesbak', jaren 1950

vraag of we zijn levensverhaal wilden publiceren, als een hommage aan zijn vrouw. Hij zou het zelf financieren. De formule beviel ons wel: geen wetenschappelijk overzicht van een organisatie of een tijdperk, maar een getuigenis, in al zijn subjectiviteit en emotionaliteit. Want geschiedenis is niet alleen wat objectief gebeurde, maar ook hoe mensen gebeurtenissen beleefden en voelden, het kleine verhaal in de grote structuren. De boekjes verkochten als zoete broodjes (800 boekjes). Iedereen die Armand van dicht of van ver had gekend wilde wel een exemplaar.

Het was Rik Hemmeryckx, toen nog aan Amsab-ISG verbonden als wetenschappelijk medewerker, die ons nieuwe kopij aanleverde. In zijn zoektocht naar archieven van Willy Peers, de geneesheer die aan de basis lag van de lange strijd voor de vrijmaking van abortus, was hij in contact gekomen met een andere geneesheer, Jo Boute. Jo was de compagnon de route van Peers, bleef meer achter de schermen, maar was minstens zo geëngageerd in de abortusstrijd en deed daarnaast baanbrekend werk op gynaecologisch terrein.

Rik was danig geïntrigeerd door diens levensverhaal dat hij prompt besloot het op band op te nemen. Er volgden twee lange en soms chaotische interviews in het prachtige huis in Félu waar Jo al jaren met zijn vrouw Babeth woont. De interviews waren te lang voor een artikel, te weinig gestructureerd voor een 'echt' boek. Dus besloten we

er een tweede boekje van te maken in de reeks Getuigen. Het interview publiceerden we als dusdanig in het Frans. Voor het Nederlandse boekje maakte Ludwine Soubry er een kortere bewerking van.

Jo Boute is van geboorte Argentijn. Zijn moeder was als klein meisje naar Buenos Aires verhuisd met haar ouders. Daar leerde ze Jo's vader kennen, die in Argentinië zaken deed. Ze huwden en kregen vijf kinderen. Jo, de jongste, heeft slecht één jaar in Argentinië gewoond. Toen zijn vader 50 was, keerde de familie terug naar België en vestigde zich in een prachtig herenhuis in Brussel. Kort daarna stierf zijn vader aan een slecht behandelde bronchitis. Materieel hadden de kinderen niets te kort. Emotioneel is het wel duidelijk dat Jo een vaderfiguur heeft gemist. Hij had wel een zeer nauwe band met zijn broers en zussen. Vooral met zijn twee jaar oudere broer Freddy die tijdens de oorlog neerstortte met zijn vliegtuig. In 1940 schreef Jo zich in aan de ULB om geneeskunde te studeren. In 1944 sloot hij aan bij het gewapend verzet. Een groot woord voor wat hij maar te doen had, maar hij werd wel erkend als verzetsstrijder. Jo zelf spreekt er met veel zelfspot over. Na de oorlog zette hij zijn studies voort en sloot hij aan bij de KPB. Na zijn studies deed hij twee jaar laboratoriumonderzoek, tot hij, onder invloed van prof. Snoek, zich volledig op de gynaecologie richtte. Baanbrekend werk verrichtte hij op het vlak van het introduceren in België van de pijnloze bevaling. De stap naar bewust moederschap, de vrijmaking van anticonceptie en het recht op abortus was niet zo groot. Jo Boute is nog altijd even gedreven in het verdedigen van die strijd.

De boeken werden voorgesteld aan een beperkt publiek van vrienden en familie in vzw Amazone, het nationaal centrum voor vrouwen en vrouwenorganisaties in Brussel. Een aantal weken later volgde een voorstelling van het Franstalig boekje in de lokalen van de Editions des Cerisiers, een linkse uitgeverij in Cuesmes die sinds 1986 al heel wat boeken publiceerde (catalogus van de uitgeverij te verkrijgen via tel/fax 0032 (65) 31 34 44).

Wie het boek koopt moet geen uitgespit historisch overzicht verwachten, wel een warm-menselijk relaas van een bijzonder intrigerend man. Een berekende gok: bepaalde lezers zullen het zeker moeilijk hebben met het feit dat er geen context wordt geschetst, geen literatuurlijst is toegevoegd. In deze reeks gaat het echter vooral om het verhaal. Vandaar ook de talrijke mooie foto's uit zijn familiealbums.

Rik Hemmerijckx en Ludwine Soubry, Jo Boute. Een leven in dienst van de vrouw / Jo Boute. Une vie au service de la femme, Gent: Amsab-ISG, reeks Getuigen/Témoins, 2004.

Prijs: 10 euro (exclusief portkosten)

Bestellen: orders@amsab.be of 09/224.00.79 (vragen naar Gwendolina Van Hoecke)

Résidence Palace L'Etoile
GIROLAMO SANTOCONO, Rue des Italiens

Ludwine Soubry, Amsab-ISG

Tussen 1948 en 1950 kwamen treinladingen vol Italiaanse werkloze, doodarme mannen, en al helemaal geen mijnwerkers naar België, van de "*paradis du Nord de l'Europe*", met een contract voor vijf jaar op zak, exclusief voor werk in de steenkoolmijnen, en er vast van overtuigd dat ze na die tijd rijk terug naar huis zouden keren. De mijnen waren diep en donker, de zon ver weg. Hoe meer meters steenkool ze uithakten, hoe meer ze verdienden. Ze hakten zich te pletter, tot grote ergernis van de Belgische mijnwerkers: die 'Macaroni's' deden alles voor het geld. Vanaf 1953 kwamen echtgenotes met ooms, neven, broers, burens en kinderen massaal over. Want alles ging goed, geen man die de waarheid over dit paradijs naar huis schreef; als hij tenminste kon schrijven en de achterblijvers konden lezen.

De auteur van het boekje, Girolamo Santocono, kwam als jongetje van drie met zijn ouders in Morlanwelz terecht. Het relaas wordt door het kind verteld. Het gezin Santocono werd verplicht gehuisvest ("*un infâme chantage*") in La Cantine, een deel van de site L'Etoile, 'een reusachtig kippenhok' voor 24 gezinnen met "*des enfants à ne plus savoir qu'en faire*". Water en elektriciteit waren gratis. Water: dat waren twee kranen beneden in de hal; elektriciteit: meer dan drie peertjes aan en de boel sprong; de wc's: buiten, vijftig meter verder, stinkend en wel.

Rond La Cantine lag Le Grand Camp: barakken van de Tweede Wereldoorlog waarin de meeste migranten woonden. De Belgische huisjesmelker was nog niet geboren, bovendien was het tussen Belgen en vreemdelingen "*le clivage total*", het getto in alle opzichten. Algemene achtergrond van La Cantine: het eeuwig gedoe en kabaal binnen en buiten. Binnen: de twee trappenhuizen altijd vol spelende en ruziënde kinderen en kletsende of kijvende huisvrouwen; muziek vanuit de open huisdeuren; de dag die begon met het naar beneden dragen van nachtemmers en po's en eindigde (of nooit leek te eindigen) met zingende, vloekende, dronken mannen die na hun shift vanuit

het café de trappen opsukkelde. Buiten: naast het fluiten van de sirene voor de shifts en het andere gewone lawaai rond een mijn, zoals het ononderbroken voorbijdenderen van de kolenwagentjes, was er "*le maître des bruits*", de maar al te vertrouwde loeiende ambulance met weeral eens mijnslachtoffers aan boord. En overal en tot in elke porie, kolenstof dat alles grauw en vies maakte en bij regen de hele site veranderde in een zwarte klevrige modderpoel... met daartussen, op vierkante centimeters, groenteperkjes met een sla, een paar tomaten, wat basilicum.

Anders dan de Belgische mijnwerkers, fier op hun beroep dat van vader op zoon overging, was voor de Italianen "*la mine(...), le charbonnage (...) un piège, une affaire de pères*", hun zonen zouden, mochten er nooit afdalen. Ze liepen school, de kleine Italiaantjes, automatisch in sectie B of C, het normale leerprogramma zouden ze toch niet kunnen volgen, en daarna gingen ze toch naar de fabriek of de beroepsschool. Ze kregen doorgaans minder dan halftijds les: tijdens de momenten dat de onderwijzer zich niet met sectie A bezighield.

Bij de mijnramp in Marcinelle in augustus 1956 waren - dan toch - de solidariteit en de gedeelde smart enorm en velen besloten nog maar eens om definitief 'naar huis' terug te keren, wat ze niet deden, want daar was nog altijd geen werk. Ook de vader van de auteur ging niet terug maar werd een ijverig syndicalist. De algemene staking tegen de Eenheidswet in 1960 daarentegen ging aan de Italianen voorbij, het was een zaak van de Belgen. Het leven in en rond de mijnen was en bleef hard, met een knagend heimwee naar zon en buitenlucht.

Toch is het geen droevig boekje en er zit ook geen greintje naturalisme in, integendeel, de toon is opgewekt, badinerend, alsof alles daar één grote grap, één groot feest was. Ellende gezien met de ogen van een opgroeiend jongetje en tussen de regels, tussen die zeer luide stem van een licht beschonken doordrammer aan de toeg van zijn stamcafé, hier en daar een schrijnende zinsnede, een losse, pijnlijke opmerking. Tragikomisch als de sociale films van de Britten Loach, Leigh en Frears, compleet met een overvloed van tussenwerpsels en samenstellingen met bull, bloody en bastard en klote... Het pseudo-familiaire taaltje van iemand die absoluut populair wil overkomen neemt de lezer erbij, want hoe komt hij anders zoveel te weten over hoe het leven daar werkelijk was. En het was er nu eenmaal echt klote. Wat de Italianen op de been hield was 'volgend jaar', want dan gingen ze beslist naar huis terug. De meesten gingen nooit terug, en rijk zijn ze ook nooit geworden.

Tot slot nog: zonder overdrijving, gewoon kwestie van het juiste perspectief, geeft de auteur ook summier de politieke en economische context mee, maar daarom is het in dit boekje echt niet te doen.

Girolamo Santocono, Rue des Italiens, Cuesmes (Mons): Editions du Cerisier, 2001, 216 p.

De paus van het anarchisme**L. PATSOURAS, *The anarchism of Jean Grave***

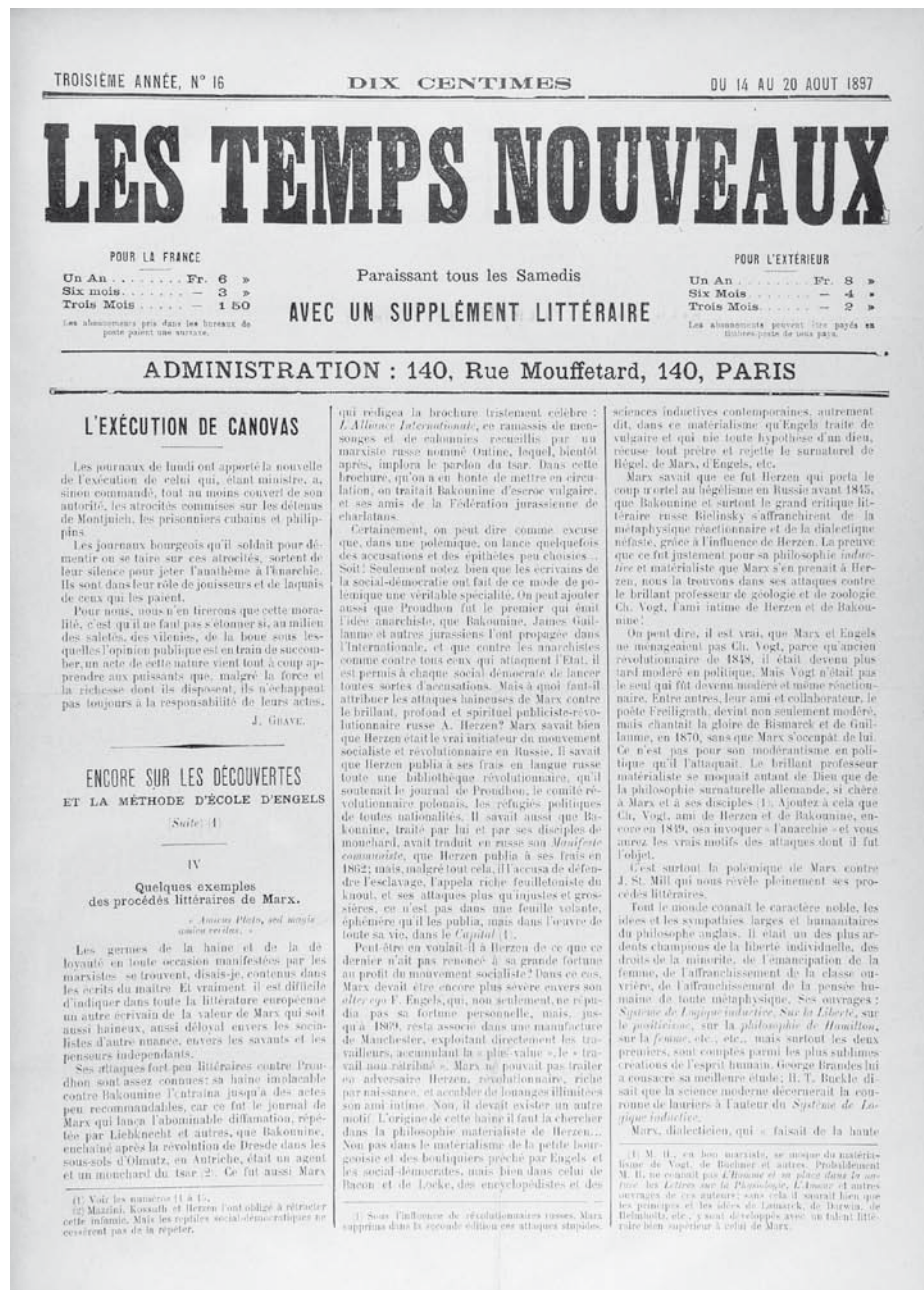
Willie Verhoysen

Tot de Eerste Wereldoorlog had het anarchisme in Frankrijk een niet geringe invloed op de linkervleugel van de socialistische beweging. Vooral met zijn morele en niet in de laatste plaats mutualistische opvattingen vond het anarchisme een zekere weerklank bij de opkomende arbeidersbeweging. Dat was in de eerste plaats de verdienste van Proudhon, een van de grondleggers van het anarchisme. Zijn opvattingen wedijverden met die van Marx in de Franse socialistische beweging. Na Proudhon, die in 1865 stierf, werd de fakkel overgenomen door Jean Grave. Hij ontwikkelde zich aan het einde van de 19e en begin 20e eeuw tot een van de belangrijkste voormannen van het Franse anarchisme. Hij had een enorm moreel gezag tot ver buiten de anarchistische beweging en werd om die reden ook wel de paus van de Franse anarchisten genoemd.

Met zijn bladen *Le Révolté/La Révolte* en later *Les Temps Nouveaux* was hij jarenlang een van de belangrijkste toonzetters van de Franse anarchistische beweging in een periode dat het anarchisme bij onze Zuiderburen vaak vereenzelvigd werd met bommengooiers. Het was de tijd dat menige - al dan niet door het anarchisme geïnspireerde - activist, meende met een bom de sociale rechtvaardigheid af te kunnen dwingen. Hoewel Grave zelf nooit bij een van deze terreurdaden was betrokken, werd hij wegens zijn anarchistische ideeën wel meerdere jaren de gevangenis ingestuurd.

Jean Grave werd in 1854 geboren als zoon van een molenaar die later schoenmaker in Parijs werd. Hij was een gepolitiseerde arbeider, die in zijn economische zaken

*Jean Grave (L. Patsouras, *The Anarchism of Jean Grave*, 2003)*

mislukte. De jeugdige rebellie van Jean Grave tegen zijn ouders leidde ertoe dat hij het socialisme van zijn vader verwierp en het anarcho-communisme omarmde. Hoewel zijn ouders niet religieus waren, ontwikkelde Jean toch al op jonge leeftijd een antiklerikale houding. Hij werd ook sterk beïnvloed door het Parijse milieu van de kleine arbeiders-zelfstandigen waarin hij opgroeide, met hun kleine zaakjes en met hun initiatief voor ondernemerschap. Jean Grave was trouwens een van de weinige anarchistische voormannen van proletarische afkomst.

De Parijse Commune die in 1871 een kortstondig lichtend voorbeeld was voor een nieuwe socialistische samenleving oefende onmiskenbaar een grote invloed uit op Grave. De jongeman bood zich aan bij de Nationale Garde om Parijs te verdedigen, maar werd geweigerd omdat hij te klein was.

Aanvankelijk stond Grave vooral open voor de ideeën van Proudhon die met zijn mutualistische opvattingen rond 1860 een flinke invloed had verworven bij vele Franse arbeiders. Maar rond 1879 trad Grave toe tot een anarchistische groep, die Kropotkins anarcho-communisme aanhing. Grave ontpopte zich tot een begenadigd propagandist en journalist met een scherpe pen.

Vanaf 1880 werd de sfeer in Frankrijk in belangrijke mate medebepaald door wat het anarchisme van de daad wordt genoemd: het gooien van bommen. Het anarchisme van de daad leidde in ieder geval tot bitsige discussies in de anarchistische beweging en tot scherpe tegenstellingen tussen voor- en tegenstanders.

Syndicalisme of individualisme

In 1883 nam Jean Grave het succesvolle *La Révolte* over van Kropotkin, de anarchistische prins. De thuisbasis van het blad was weliswaar Genève, maar het werd vooral in Frankrijk gelezen. Grave slaagde er in korte tijd in om de oplage van het blad te verdubbelen van 1500 naar 3000 exemplaren. De hysterie in Frankrijk door de terreuraanslagen en de antimilitaristische uitspraken in zijn blad, brachten Grave na 1890 verscheidene keren in de cel. Na zijn ontslag uit de gevangenis in 1895, richtte hij een nieuw blad op, *Les Temps Nouveaux*. Bekende anarchistenvan als Kropotkin en Elisée Reclus werkten eraan mee. Het belang van *Les Temps Nouveaux* lag niet alleen in de publicatie van het blad zelf, maar ook in de uitgave van talloze pamfletten van de hand van Kropotkin, de Italiaan Malatesta en Grave zelf.

Grave werd in de periode rond de eeuwwisseling heen en weer geslingerd tussen de twee richtingen waar de anarchistische beweging naar neigde: enerzijds het syndicalisme en anderzijds het individualisme. Als gezaghebbend anarchist moest hij een koers bepalen tussen het syndicalisme dat voor organisatie van de arbeiders stond en het anarcho-individualisme dat zelfs de informele en tijdelijke organisatie van de wederkerige hulp voor de algemene samenleving afwees.

Hoewel Grave het op vele punten met de revolutionaire syndicalisten eens was, kon

hij zich principieel toch niet vinden in een permanente organisatie waar het anarcho-syndicalisme voor stond. Tijdens het internationaal anarchistisch congres in 1907 in Amsterdam sprak Grave zich met de meeste Franse anarchistinnen uit tegen het anarcho-syndicalisme. De syndicalisten onderschatten volgens Grave het gevaar van de permanente organisatie. Hij beschouwde een permanente organisatie als een partij, als een kleine staat in de staat. Maar aan de andere kant dreigde het gevaar van het antisociale individualisme. Het gevolg van deze opstelling was in ieder geval dat het Franse anarchisme de band verloor met de arbeidersbeweging wat tot zijn teloorgang leidde als mogelijke vooraanstaande revolutionaire beweging.

De weifelende houding van Grave werd nog eens onderstreept tijdens het Franse anarchistisch congres in 1913. Weliswaar stemde hij met de meerderheid mee om een federatie van Franse anarchistinnen te vormen, maar tegelijk wees hij op het gevaar van permanente organisatie. Dat de federatie er toch kwam, had vooral met de tijdsomstandigheden te maken. Een dreigende wereldoorlog hing als een zwaard van Damocles boven West-Europa. Om daartegen een adequate campagne uit te werken bestond bij vele anarchistinnen de behoefte aan meer organisatie. De federatie kwam echter niet uit de startblokken omdat de anarchistinnen ingehaald werden door de oorlog die al in 1914 uitbrak.

Het antimilitarisme waarmee de internationale socialistische beweging dacht een oorlog in West-Europa te kunnen voorkomen, bleek als los zand aan elkaar te hangen, toen zowel de Duitse als de Franse regering met veel trompetgeschal hun jeugdige onderdanen het slagveld opstuurden. Al zingend trokken de soldaten aan beide kanten ten strijde, met in het achterhoofd dat ze rond Kerstmis 1914 weer thuis zouden zijn. Velen vermoedden toen nog niet dat de nachtmerrie in de loopgraven vier jaar zou duren en vele miljoenen slachtoffers zou eisen.

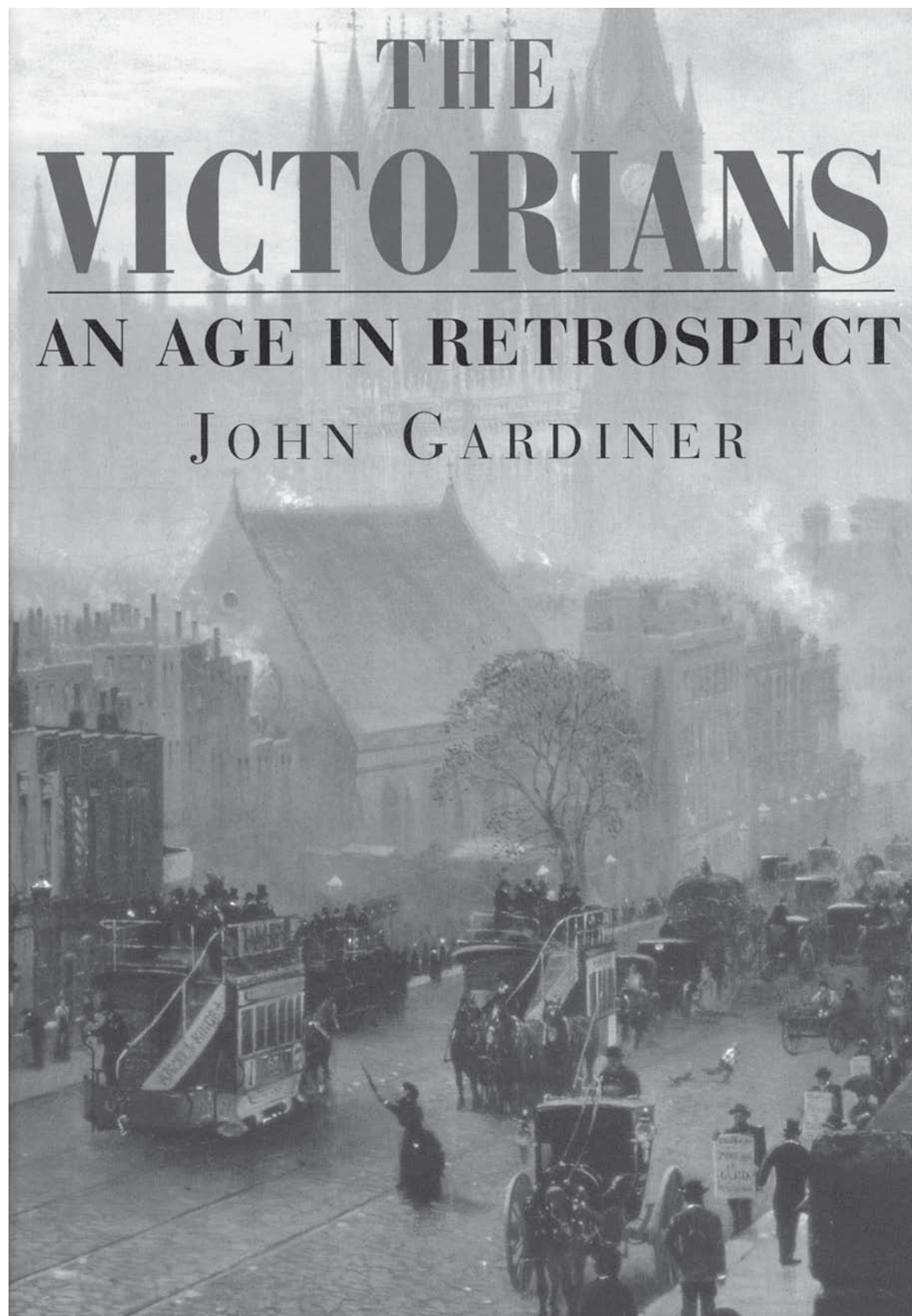
Steun aan de geallieerden

Het waren overigens niet alleen de sociaal-democratische broeders die met getrokken messen tegenover elkaar kwamen te staan. De Grote Oorlog trok ook een zware wissel op de anarchistische beweging. Een aantal vooraanstaande anarchistinnen onder wie Kropotkin en Grave ondertekenden in november 1914 een petitie waarin werd opgeroepen tot steun aan de geallieerden. Grave argumenteerde dat steun aan Frankrijk strijd voor de vrijheid betekende. Samen met Kropotkin vreesde hij dat een militaire nederlaag de revolutionaire Franse traditie zou ondermijnen en de weg zou vrijmaken voor de reactionaire krachten in het land.

Dat Grave deze oproep steunde was wel verrassend. Hij stond namelijk bekend als een uitgesproken antimilitarist, feitelijk was hij een radicale pacifist. Er zijn aanwijzingen dat de invloed van Kropotkin op deze stellingname van Grave van doorslaggevende betekenis is geweest. Feit is wel dat, toen Grave zich eenmaal had laten overhalen, hij

zich ook volledig achter de groep schaarde die vóór de oorlog was. De animositeit onder de anarchistinnen over de oorlog werd nog groter toen een groep anarchistinnen onder wie Malatesta, Grave en Kropotkin verweet dat ze hun anarchistische principes overboord gooiden. Toen Grave in 1919 naar Frankrijk terugkeerde, werd hij geconfronteerd met een anarchistische beweging die flink aan belang had ingeboet onder invloed van de Russische Revolutie in 1917. Met de Russische Revolutie als lichtend voorbeeld, was het tij na de oorlog gekeerd ten gunste van de communisten. In zoverre zelfs dat de kritiek van Grave op het communisme niet werd geslikt door de revolutionaire syndicalisten, waardoor de anarchistische beweging nog verder geïsoleerd raakte. Niettemin bleef Grave tot aan zijn dood in 1939 een onvermoeibaar propagandist van het anarchisme. Hoewel Grave jaren in de gevangenis doorbracht en lijdzzaam moest toezien op het aftakelen van de anarchistische beweging, werd zijn geest nooit gebroken en bleef hij zich inzetten voor datgene wat hem het meest dierbaar was: vrijheid en broederschap.

L. Patsouras, *The anarchism of Jean Grave. Editor, journalist and militant*, Montréal/New York/London: Black Rose Books, 2003.

'Kleinburgerlijk en bespottelijk' of 'gouden verleden en nostalgie'? Het meervoudig parcours van het begrip 'Victoriaans'
JOHN GARDINER, *The Victorians. An Age in Retrospect*

*Pieter François, FWO - Vlaanderen,
vakgroep Nieuwste Geschiedenis, UGent*

De publicatie van *The Victorians. An Age in Retrospect* van John Gardiner is niet in stilte voorbijgegaan. Dit bijzonder ambitieuze werk is duidelijk meer dan de zoveelste studie over de goed in de markt liggende 'Victorians'. Het werk is een bundeling van sterk essayistische hoofdstukken, opgedeeld in twee boekdelen. Het eerste deel bevat de hoofdstukken *The Victorians*, *Anti-Victorianism*, *Survivals*, *War*, *Youth*, *Heritage* en *History*, en is opgevat als een begripsgeschiedenis van 'Victorian' doorheen de 20e eeuw. Gardiner reconstrueert met andere woorden de verschillende betekenissen die de opeenvolgende 20e-eeuwse generaties toekenden aan het begrip en analyseert de continuïteiten en veranderingen ervan door ze te relateren aan de bredere maatschappelijke en cultuurhistorische verschuivingen. In dit deel onderzoekt Gardiner dus in welke mate de interesse voor het Victoriaanse verleden de denkbeelden, gebeurtenissen en voorkeuren uit de 20e eeuw reflecteert. Het bijzonder leesbare resultaat is hierdoor zowel een vaktechnische begripsgeschiedenis als een uitstap in de (cultuur)geschiedenis van de 20e eeuw aan de hand van een hoogst originele invalshoek. Door de toegankelijke schrijfstijl en de gave om brede structurele verschuivingen te laten overgaan in een geschiedenis van concrete historische actoren/gebeurtenissen en terug, wordt het vaak technische karakter van een begripsgeschiedenis sterk naar de achtergrond verdrongen. Dit wordt nog in de hand gewerkt door het achterwege laten van een hoofdstuk over de bronnen, hun selectie en de aangewende analysetechnieken. Een kritische analyse van dit werk moet echter doorheen deze essayistische presentatie breken en ook de onderliggende technische en methodologische aspecten van de begripsgeschiedenis terug naar boven halen.

In een tweede en kleiner biografisch deel van het werk gaat Gardiner dieper in op de 'afterlife' van vier bekende 'Victorians', namelijk Queen Victoria, Charles Dickens, William Gladstone en Oscar Wilde. Hij onderzoekt het wisselende imago van deze figuren doorheen de vorige eeuw en koppelt dit opnieuw aan de toenmalige maatschappelijke en culturele context. Hoewel deze vier essays een plezier om lezen zijn door de gepaste combinatie van grote lijnen en menselijk detail, is het toch bovenal het eerste deel van *The Victorians. An Age in Retrospect* dat mijn bewondering verdient maar ook een aantal fundamentele vragen oproept en hierdoor aanleiding geeft tot een interessant debat. Bovendien staan de vier biografieën mijns insziens te los van elkaar en van het eerste deel van het boek. Onderstaande bespreking spitst zich dan ook toe op het interessantere, eerste boekdeel.

In het inleidende essay *The Victorians*, schetst Gardiner de contouren en de belangrijkste lijnen van de Victoriaanse periode. Deze opgave, om meer dan zestig jaar geschiedenis in amper vijftien pagina's te condenseren, was allesbehalve eenvoudig. Gardiner pretendeert bijgevolg nergens volledigheid of complexe nuancering na te streven. Hij toont bovenal aan dat het bijzonder uitgerekte begrip 'Victorian' al in de 19e eeuw leidde tot een problematische definiëring en afbakening. Een bekend voorbeeld hiervan is de weinig elegante en werkzame opdeling in vroeg-, midden- en laatvictoriaans. Het doorwerken van en worstelen met de gevolgen van deze eind 19e-eeuwse opdeling zijn nog tot op vandaag zichtbaar.

De essays *Anti-Victorianism* en *Survivals* zijn van cruciaal belang voor de opzet en hoofdstelling van Gardiner. Samen behandelen ze de omgang met het Victoriaanse verleden vóór de Tweede Wereldoorlog, maar doen dit, zoals de titels van de essays reeds aangeven, vanuit een tegengestelde invalshoek. *Anti-Victorianism* focust op de figuren en motieven van de erg emotionele tegenbeweging, terwijl *Survivals* precies de continuïteit belicht met de Victoriaanse periode en het nostalgische verlangen naar het voortzetten van deze gouden periode in fel gewijzigde omstandigheden. Hiermee is het duidelijk dat van een eenduidige invulling van het concept 'Victorian' van meet af aan geen sprake is.

Kort na het overlijden van Queen Victoria in 1901 begonnen een aantal intellectuelen zich immers steeds heviger af te zetten tegen de in hun ogen hypocriete waarden en moraal van de vorige generaties. Victoriaans werd door hen geassocieerd met kleinburgerlijkheid en mufheid, met imperialisme en egoïsme, en bovenal met hypocrisie. Onder hen hebben vooral Lytton Strachey, auteur van het ironische werk *Eminent Victorians*, en andere leden van de Bloomsbury Group naambekendheid verworven bij het hekelen van het Victoriaanse karakter van de samenleving. Hun reactie was voor een groot stuk geworteld in een problematische intergenerationele verhouding met het toenmalige establishment, was een verzet tegen het Victoriaanse milieu waarin ze waren opgevoed en kan ook worden gelezen als een antwoord op de schokervaring van vier lange gruweljaren in de loopgraven. Hun anti-Victorianisme moet voor een

groot stuk geduid worden vanuit hun onbegrip en machteloosheid ten opzichte van de samenleving die deze onzinnige oorlog tot stand had gebracht. Hun kritiek zoals hieronder verwoord door E. F. Benson in *As We Were: A Victorian Peep-Show* (London, 1930), leeft vaak in een mildere vorm nog steeds door in de hedendaagse populaire beeldvorming: "*There is a great deal to be said for any besom that sweeps away the cobwebs of Victorian conventionalism, which harboured such dusty rubbish as the axiom that no nice girl knew anything about anything till she was married, and that if she remained a spinster she continued to believe that babies were found under the gooseberry bushes of the kitchen-gardens of married couples, or that the chance of exposure of her calves to the lascivious gaze of men was a shock to her modesty which could only be correctly expressed by a timely swoon.*"

Ondanks deze radicale kritieken, benadrukt Gardiner dat de enorme continuïteit met de Victoriaanse samenleving niet uit het oog mag worden verloren. Bij het overgrote deel van de samenleving leefden de Victoriaanse waarden en wereldbeelden zeker door tot de Tweede Wereldoorlog en in mindere mate zelfs tot de jaren 1960. De critici worden dan ook meestal gesitueerd in de intellectuele middens en hun kritiek kan worden beschouwd als een eerste belangrijke bres in de dam, maar ook niet meer dan dat. Velen bleven met nostalgie kijken naar de Victoriaanse gouden tijd van zekerheden en grootsheid.

In *War* focust Gardiner op de dubbele rol van de Tweede Wereldoorlog inzake de omgang met het Victoriaanse verleden. Tijdens de oorlogsjaren constateert hij een kortstondige toenemende interesse in de Victoriaanse tijd en waarden. Gezien de onzekere oorlogstoestand wekt dit terugvallen op de Victoriaanse zekerheden geen verwondering. De impact van de Tweede Wereldoorlog op langere termijn wijst echter in de omgekeerde richting. De maatschappij veranderde ingrijpend en op veel vlakken ging de continuïteit precies verloren. Deze trend zette zich door in de loop van de jaren 1950 en 1960. In het daaropvolgende essay *Youth* beschrijft Gardiner hoe het Victoriaanse element van de samenleving in het ene domein na het andere verdween in de decennia na de oorlog. Zo bleek het vrijgeven van *Lady Chatterley's Lover* van D.H. Lawrence in 1960 een mijlpaal te zijn op vlak van rechtspraak en wetgeving.

Hoewel er in een razend tempo komaf werd gemaakt met de Victoriaanse waarden en moraal, worstelden de Britten op hetzelfde moment met een identiteitscrisis door het verlies van hun 'empire'. Dit gevoel van onzekerheid vond onder meer een uitlaatklep in een focus op meer zelfzekere tijden in de geschiedenis. Het is vanuit deze emotionele houding van oncomfortabele nostalgie dat John Gardiner de groeiende interesse in Victoriaanse voorwerpen en hun transformatie tot kitsch en 'cult' verklaart. Het ogenschijnlijk problematische samenvallen van deze vernieuwde interesse in de materiële cultuur enerzijds en de afbraak van de Victoriaanse waarden anderzijds lost Gardiner op door het eerste element te zien als de voorloper van de nieuwe meer ambigue houding ten opzichte van het Victoriaanse verleden en het tweede element als de totale doorbraak van het oudere anti-Victorianisme dat begon met Lytton Strachey.

In één van de krachtigste essays, *Heritage*, belicht Gardiner de omgang met het Victoriaanse verleden in het laatste kwart van de 20e eeuw. Deze periode bouwde enerzijds verder op de bestaande beeldvorming en bracht anderzijds ook een fundamentele verandering met zich. Als voorbeeld van de eerste tendens kan Tatchers liefde voor de Victoriaanse waarden worden aangehaald. Vanuit haar eigen selectieve visie op het verleden veroordeelde ze de post-1945 maatschappij als zwak en weinig daadkrachtig. In de Victoriaanse periode vond ze de broodnodige hardheid en grootsheid. Naast dit gebruikelijke toe-eigenen of precies negeren van het verleden naargelang de eigentijdse doeleinden, veranderde de omgang met het Victoriaanse verleden ook fundamenteel. Doordat de directe band met dit verleden werd verbroken door het uitsterven van de laatste generatie met een Victoriaanse jeugd, kon de periode voortaan volledig worden benaderd vanuit het perspectief van cultureel erfgoed. Door het wegvallen van de persoonlijk band, kwam er ook meer plaats voor nuance en moest de bewondering of veroordeling minder totaal zijn. Men kon als het ware 'shoppen' doorheen de talrijke Victoriaanse elementen en uitkiezen wat beviel vanuit nostalgisch oogpunt. Deze houding kan gemakkelijk erg negatief worden ingeschat. Om dit te verduidelijken laat Gardiner aanvankelijk David Lowenthal aan het woord vooraleer er zelf verder op in te pikken: "*Heritage*", as David Lowenthal has pointed out, "is not an enquiry into the past but a celebration of it, not an effort to know what actually happened but a profession of faith in a past tailored to presentday purposes. It is the Whig interpretation of history for the consumer age: the utopia of shopping has replaced the utopia of democratic progress. Nostalgia in such a climate has increasingly come to feed upon material artefacts and the recreative experience."

Gardiner zelf neemt duidelijk wat afstand van deze visie door ze te nuanceren en erop te wijzen dat deze emotionele houding ten opzichte van het verleden vaak een eerste stap is in de richting van een grotere interesse in het verleden en zijn wetenschappelijke bestudering. Gardiner verzet zich tegen de veroordelende houding van de meeste academici ten opzichte van het in hun ogen oppervlakkige 'heritage'-perspectief op het verleden: "*Nostalgia is inclusive and evocative, and may in its warmth draw people into a more nuanced study of the past. We need to remember, too, that nostalgia is not simply 'bad history': 'heritage' is an attitude to the past, and does not claim to be history. Consumers smitten with 'heritage' products can go on to deepen their acquaintance either with a period or with a novel that was the basis of a television or film adaptation.*"

Los van de mate waarin deze 'heritage'-benadering nu precies te betreuren of aan te moedigen valt, is het belangrijk vast te stellen dat ze in hoge mate de omgang met het Victoriaanse verleden bepaalt en ook heeft veranderd. De omgang is afstandelijker geworden, meer gefragmenteerd en minder op een morele houding gebaseerd.

In het essay *History* ten slotte analyseert Gardiner op een gedegen manier de academische omgang met de Victoriaanse periode en de relatie tussen de bevindingen van de historicus/historica en het doorsijpelen van deze bevindingen naar bredere lagen van de samenleving.

De kracht van *The Victorians. An Age in Retrospect* ligt bovenal in de ambitie om een knappe combinatie te vormen tussen een gespecialiseerde begripsgeschiedenis en een erg toegankelijke cultuurgeschiedenis. Door dit samenspel tussen voldoende diepgang enerzijds en breedte van perspectief anderzijds, is Gardiner erin geslaagd om ondanks de onderliggende theoretische en abstracte invalshoek de concrete historische actoren aan bod te laten komen en een geschiedenis op mensenmaat te schrijven. Een tweede belangrijk pluspunt zit in de tijdsdimensie van dit onderzoek. Door zich niet toe te spitsen op een welomlijnde, korte periode, heeft Gardiner toegang tot het interessante spel van ontstaan, doorzetten, evolueren en verdwijnen van bepaalde imago's, percepties en vooroordelen. De auteur is duidelijk meester van zijn onderwerp, heeft hierover uitgesproken opvattingen en als lezer wordt men gemakkelijk deelgenoot van zijn liefde voor dit onderzoek.

De meest relevante kritiek op *The Victorians. An Age in Retrospect* is gericht op de interpretatie en structuur van de langeretermijnimago's. Het is in elk geval frappant dat in het hele verhaal de 'Victorians' zelf wat al te veel een lege doos zijn gebleven. De 19e eeuw komt in deze studie amper aan bod. Enkel het korte inleidende essay behandelt de 19e-eeuwse figuren, gebeurtenissen en denkbeelden die de aanleiding vormden voor de diverse 20e-eeuwse voorstellingen. Doordat de complexiteit, nuances en interne contradicties van de Victoriaanse periode op de achtergrond zijn gebleven, is het begrip het hele verhaal door wat leeg gebleven. Bovendien zou mijns insziens een rijker begrip Gardiners gestroomlijnde hoofdstelling wat breken, het uitreiken van labels bemoeilijken en de eenheid en coherentie van de voorstellingen in vraag stellen. Gardiner blijkt immers duidelijk een verhaal genegen te zijn van de opeenvolging van drie kernhoudingen ten opzichte van het Victoriaanse verleden. Hierin worden Lytton Strachey en de Bloomsbury Group voorgesteld als de pioniers van de afbraak van de oude associatie tussen Victoriaans en een gouden tijd van voorspoed en groei. Tegen de jaren 1960, onder meer door de maatschappelijke veranderingen als een gevolg van de Tweede Wereldoorlog, is deze voorstelling dominant geworden. Het daaropvolgende opgaan in de jaren 1980 van beide oudere en op moraal gebaseerde voorstellingen in een derde objectiever, maar ook meer ambigue imago, wordt opnieuw vrij fundamenteel voorgesteld. Een uitgebreide contextualisering van de 'Victorians' zou ons bijvoorbeeld leren dat de aanvankelijk positieve voorstelling allesbehalve zo absoluut was en de laatste generatie meester was in zelfkritiek (zoals Gardiner trouwens zelf opmerkt).

Merkwaardig genoeg kan op basis van het materiaal dat de lezer krijgt voorgeschoteld evengoed voor een andere hoofdstelling worden gekozen. In plaats van voor de opeenvolging van kernhoudingen te kiezen als ordenende verhaallijn, kon ook de spanning tussen positieve en negatieve voorstellingen centraal worden gesteld. Deze spanning blijkt er immers te zijn voor elke onderzochte tijdsperiode. Deze invalshoek zou een veel meerduidiger verhaal hebben opgeleverd, zou meer oog hebben gehad voor de interne contradicties, voor alle segmenten uit de samenleving in alle tijdsperiodes en

zou dus minder rusten op de veronderstelling van het (onvermijdelijke) doorsijpelen van avant-gardeopvattingen naar andere maatschappelijke lagen. Bovendien zou de breuk veroorzaakt door het 'heritage'-perspectief minder fundamenteel zijn, aangezien het samen voorkomen van verschillende voorstellingen precies als karakteriserend voor de gehele periode wordt bevonden. Heel wat elementen voor deze alternatieve benadering, die mijn persoonlijke voorkeur wegdraagt, reikt Gardiners zelf aan en zitten dus vervat in zijn studie, maar de onderliggende hoofdstelling is toch duidelijk een opeenvolging van meer afgelijnde voorstellingen. De keuze tussen beide benaderingen is weinig of niet gemotiveerd. Elke onderzochte periode lijkt een overvloed aan contrasterende voorstellingen naar voren te brengen. Het inpassen van deze verspreide en contradictorische vondsten in het skelet van de hoofdstelling is hierdoor een uiterst subjectieve taak. Enige methodologische duiding over de selectie van de bronnen en de analysemethode zou reeds geholpen hebben bij het wegnemen van een hoogstwaarschijnlijk onterechte kritische reserve inzake de precieze relatie tussen hoofdstelling en bronnenmateriaal voor een aantal perioden. Als lezer moet men zich als het ware volledig toevertrouwen aan Gardiners vakmanschap zonder over enig controlemechanisme te beschikken. Heel wat kritiek, twijfel en vragen heeft Gardiner zichzelf op de hals gehaald door zijn vergaande keuze voor een zo vlot mogelijk en uiterst leesbaar werk.

John Gardiners, *The Victorians. An Age in Retrospect* is dus niet alleen het lezen waard wegens de talrijke intrinsieke kwaliteiten, waaronder de schrijfstijl en lichtvoetigheid in de benadering van cultuurgeschiedenis die meermaals aan een Schorske doet denken; het toont ook aan dat het concept 'Victorian' tot op vandaag een strijdconcept is, de meningen verdeelt en de verbeelding niet loslaat.

John Gardiner, *The Victorians. An Age in Retrospect*,
London/Hambledon/New York: UP, 2002, 304 p.

A U T E U R S

Magaly Rodríguez (°1973) is licentiate geschiedenis (VUB). Van oktober 2001 tot januari 2003 was ze bijzonder wetenschappelijk medewerker bij het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel van de VUB met het project *Relatie tussen Brusselse gemeenten en Vlaamse gemeenschapsinstellingen 1994-2001*, onder leiding van prof. dr. Els Witte. Van april 2003 tot september 2003 was ze bijzonder wetenschappelijk medewerker (deeltijds) bij de vakgroep Politicologie van de VUB met het project *Verkiezingsresultaten*, onder leiding van prof. dr. Kris Deschouwer. Sinds oktober 2003 werkt ze als FWO-aspirante aan de VUB aan een proefschrift over de internationale vrije vakbeweging in West-Europa en het Amerikaanse continent tussen 1949 en 1969.

Belangrijkste publicaties: J. FRANSEN en M. RODRIGUEZ, De relatie tussen en het beleid van de Brusselse gemeenten en de Vlaamse gemeenschapsinstellingen 1994-2001. In: E. WITTE (e.a.), *De Brusselse negentien gemeenten en het Brussels model/Les dix-neuf communes bruxelloises et le modèle bruxellois*, Gent: Larcier, 2003, p. 427-467; M. RODRIGUEZ, Free Trade Unionism in Latin America: 'Bread-and-Butter' or Political Unionism? In: *Historical Studies in Industrial Relations*, Staffordshire, Centre for Industrial Relations (Keele University) (Forthcoming).

Hannelore Vandebroek (°1977) is licentiate geschiedenis (K.U. Leuven) en Vrouwenstudies (UIA). Zij verricht onderzoek naar opvattingen over (vrouwen)arbeid, gender en de verzorgingsstaat, vrouw en vakbond na de Tweede Wereldoorlog. Sinds 2001 werkt zij als FWO-aspirante aan de K.U. Leuven aan een proefschrift over *Genderideologie in België. Opvattingen over gezin, vrouw en arbeid (1945-1970)*. Haar licentiaatsverhandeling, *Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960)* werd in 2002 gepubliceerd bij de Universitaire Pers Leuven.

Geert Van Goethem (°1957) is licentiaat nieuwste geschiedenis (Universiteit Gent) en doctor in de Sociale Wetenschappen (Universiteit van Amsterdam). Hij publiceerde over de geschiedenis van de arbeidersbeweging en participeerde in diverse internationale onderzoeksprojecten. Hij is adjunct-directeur van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

Voornaamste publicaties: *De Internationale van Amsterdam: de wereld van het Internationaal Vakverbond (IVV) 1913-1945*, Antwerpen/Gent: Houtekiet/Amsab, 2003, 360p.; G. VAN GOETHEM, The ITF and the struggle between the professional and interprofessional structures within the International Federation of Trade Unions 1919-1949. In: B. REINALDA, *The International Transport Workers' Federation 1914-1945: the Edo Fimmen Era*, Amsterdam/IISG, 1997, 301 p.

A A N K O N D I G I N G

FEMMES ET RELATIONS INTERNATIONALES AU XXe SIECLE, 5 ET 6 NOVEMBRE 2004

Paris-Sorbonne, Salle Louis Liard

Comité d'organisation:

Jean-Claude Allain, Christine Bard, Jean-Marc Delaunay, Yves Denéchère, Élisabeth Du Réau, Françoise Gaspard

Secrétariat du colloque:

Audrey PINARD/Femmes et RI

Maison des Sciences Humaines

2 rue A. Fleming

49066 ANGERS cedex 01

Tél. 02 41 72 12 16 Fax 02 41 72 12 00

PROGRAMME

Vendredi 5 novembre 2004

9h30 Mot d'accueil et ouverture du colloque par M. le Président de l'Université de Paris III – Sorbonne Nouvelle.

9h45 Première séance: Des femmes d'État

Introduction par Jean-Claude ALLAIN (Univ. Paris III): Les femmes et les responsabilités internationales: un survol

- Stephan POPESCU (doctorant, Univ. Paris I): Princesses allemandes dans l'europe du sud-est (fin XIXe-début XXe siècles)

- Yves DENÉCHÈRE (Univ. Angers): Les ministres françaises des Affaires européennes

- Élisabeth DU RÉAU (Univ. Paris III): Les idées européennes d'Élisabeth Guigou

10h45 discussion et pause

11h15 - Svelta MOUSSAKOVA (Univ. Paris III): Madame Jivkova, Bulgarie

- Sybille MERT (doctorante Univ. Paris III): Madeleine Albright, une carrière

- Claire SANDERSON (Univ. Paris VII): Madame Thatcher en politique étrangère

12h10 discussion

12h30 repas

14h00 Deuxième séance: Des femmes diplomates

- Chantal ANTIER (docteur en histoire): Des espionnes et des négociatrices dans les tentatives de paix de 1917

- Kathleen DALTON (Phillips Academy, Massachussets, USA): Des femmes nord-américaines dans les ambassades (années 1930)

- LI Hongfeng (Univ. des langues étrangères de Pékin, Chine): Femmes diplomates en Chine

14h50 discussion et pause

15h20 - László NAGY et János SÁRINGER (Univ. de Szeged, Hongrie): Femmes dans la politique étrangère hongroise

- Benoît DUFFORT (doctorant, Univ. Paris III): Femmes Diplomates d'Irlande

- Jean Marc DELAUNAY (Univ. Paris III): Femmes diplomates d'Espagne et du Mexique

16h15 discussion et pause

16h45 - Pierre-François ASTOR (docteur en histoire): L'Europe est-elle orpheline de mères?

- Thomas HALLIER (IEP-Paris): Vénus endormie? Les commissaires européennes

- Agnès HUBERT et Frédérique LORENZI (Parlement européen et Commission européenne): L'Union européenne, une construction féminine gérée au masculin

17h50 discussion

Samedi 6 novembre 2004

9h30 Troisième séance: Des femmes dans les organisations internationales officielles

- Michel MARBEAU (doctorant, Univ. Paris I): Les femmes et la Société des Nations (1919-1946)

- Delphine PLACIDI (doctorante, IEP-Paris): Françaises et Soviétiques à la SdN et à l'ONU

- Christian BIREBENT (docteur en histoire): Militantes de la SdN en France et au Royaume-Uni (1918-1926), quelle influence?

- Catherine JACQUES (doctorante Univ. Libre de Bruxelles, Belgique): Deux modes de lobbying féminin auprès du BIT et de la SdN

10h35 discussion et pause

11h05 - Françoise THÉBAUD (CNRS-Paris): Une femme au BIT: Marguerite Thibert

- Linda VERHAEGHE (doctorante, Univ. Paris III): Les femmes dans les opérations de paix de l'ONU

- Daniel PALMIERI (CICR-Genève): Guerre, humanité et féminité: le Comité International de la Croix-Rouge et les femmes

- Françoise GASPARD (EHESS-Paris): Représentantes à l'ONU

12h10 discussion

12h30 repas

14h00 Quatrième séance: Des femmes militantes internationales

- Bronwyn WINTER (Univ. Sydney, Australie): Le militantisme féminin dans le cadre des relations internationales

- Marianne WALLE (Univ. Rouen): Nationalisme et femmes: trois itinéraires français et allemands dans l'entre-deux-guerres

- Geert VAN GOETHEM (Institut d'histoire Sociale, Gand, Belgique): Les femmes dans le mouvement syndical international (1919-1936)

14h45 discussion

- Dominique BELOEIL (docteur en histoire): La place des femmes dans les organisations catholiques internationales depuis le concile Vatican II (1964-2000)
- Cédric VIALE (doctorant, Univ. Aix-en-Provence): Les représentantes autochtones dans les forums internationaux
- Annick CIZEL (Univ. Paris III): Une double minorité: le combat des femmes américaines pour les droits civiques des minorités ethniques sur la scène internationale (après 1945)

15h45 discussion et pause

- 16h20**
- Sandrine DAUPHIN (docteur en histoire): Groupes altermondialistes et groupes de femmes: stratégies croisées France/Québec
 - Frédéric MERTENS DE WILMARS (Univ. Catholique de Louvain, Belgique): Les femmes dans le patronat européen et la construction européenne
 - Valérie POUZOL (docteure en histoire): L'impossible deuil. Israéliennes et Palestiniennes pour la paix
 - Eva DALAK (doctorante, Univ. Paris I): Le rôle des femmes dans la résolution pacifique des conflits dans le cadre des organisations internationales non-gouvernementales

17h30 discussion et conclusions

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79 / Fax: (09) 233 67 11
e-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Brood & Rozen is tevens te verkrijgen bij:

ACCO-Leuven, Tiensestraat 134, 3000 Leuven

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Wijngaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel

p&v

nagelm